

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Weöres Sándor 70 éves

- VAS ISTVÁN: Weöres Sándornak (vers) 481
NEMES NAGY ÁGNES: Római tél (vers) 482
TÜSKÉS TIBOR: Weöres és a Sorsunk 483
KENYERES ZOLTÁN: Csöngétől Pécsig (*Weöres Sándor pályakezdése, IV. rész*) 492
LAKATÓS ISTVÁN: Capriccio (vers) 501
KÁLNOKY LÁSZLÓ: A 70 éves Weöres Sándornak (vers) 503
RÁBA GYÖRGY: Zsákban hozott meleget (vers) 504
CZIGÁNY GYÖRGY: Vers, zene, Weöres Sándor 505
LATOR LÁSZLÓ: Ragyogjon hetven csillaga (vers) 509
RÁKOS SÁNDOR: Berda-liturgiák (vers) 509
SOMLYÓ GYÖRGY: Történetelőtti találkozás (vers) 510
KERESZTURY DEZSŐ: Mikor anyánk ölében (vers) 511
PAKOLITZ ISTVÁN: Legendafolytatás (vers) 511
FODOR ANDRÁS: Még ki se nyílt a nap (vers) 512
TAKÁTS GYULA: A helyét kereső nemzedék (*Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához, I.*) 513
BERTÓK LÁSZLÓ: Világnagy hársfa (vers) 522
TANDORI DEZSŐ: Weöres Sándornak (vers) 522

*

- TÓTH ERZSÉBET verse 523
SZAKOLCZAY LAJOS: A szökés aranyvágója (*Tóth Erzsébet költészetéről*) 524
CSORDÁS GÁBOR verse 529
BOLDIZSÁR IVÁN: Éjszaka, autóban (elbeszélés) 532
THIERY ÁRPAD: „Száműzetés” (elbeszélés, I. rész) 536
PARTI NAGY LAJOS versei 551
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, II. rész) 553
TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, XIX., befejező rész*) 559
MAKAY IDA versei 569
LENGYEL BALÁZS: Makay Ida költészete 570

1983

JÚNIUS

KÖPECZI BÉLA: Csontváry életmű-kiállítása 574
 CSORBA GYÖZÖ: Gyarmathy Tihamér művészete 576
 LANC SÁNDOR: Képzőművészeti krónika (*Keserű Ilona művei
 Pécssett, Schéner Mihály kiállítása a Műcsarnokban, Román
 György- emlékkiállítás*) 579

*

CZINE MIHÁLY: Sötér István köszöntése 583
 A BUDAI OROSZLÁN-RÓL (*M. Kiss Sándor szociológus beszél-
 getése Sötér Istvánnal*) 587
 SÖTÉR ISTVÁN: Könyvek és éjszakák (*Olvasónapló Rába
 György, Rákossándor és Jékely Zoltán köteteiről*) 596

*

BÉLADI MIKLÓS: Körkép a hetvenes évekről (*Domokos Má-
 tyás: A pályatárs szemével*) 600
 POMOGÁTS BÉLA: Költő Nakonxipánból (*Kormos István: A
 vasmozsár törője alatt*) 603
 ALFÖLDY JENŐ: Mező Ferenc: Ikerbukfenc 606
 BEZZEG JÁNOS: Bókkon Gábor: Néhány szó a tigrisekről 607

KÉPEK

Weöres Sándor köszöntésére

GELLÉR B. ISTVÁN 482, BALINT ENDRE 491, SZANTÓ PI-
 ROSKA 503, BARTHA LÁSZLÓ 508, REICH KÁROLY 510,
 SCHÉNER MIHÁLY 535, GROSS ARNOLD 558, GYULAI LÍ-
 VIUSZ 573, GYARMATHY TIHAMÉR 578, KORNISS DEZSŐ
 586, WÜRTZ ADAM 602, VERESS PÁL 605

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM

6. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDAS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

88-1754 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNKA

FÁBIÁN ZOLTÁN

író, a Magyar Írók Szövetsége volt titkára május 2-án, 57 éves korában autóbaleset következtében elhunyt. Tisztségében évtizedekig viselte gondját az olvasómozgalomnak és a vidéki írócsoportoknak. Haláláig a Művészeti Alap irodalmi szakosztálya segélyezési bizottságának elnökeként tevékenykedett. Íróként folyóiratunknak is munkatársa volt: legutóbb 1982. decemberi Kodály-összeállításunkban közöltük „A zene életcsodája” c. írását. Távozásával kedves barátunkat és munkatársunkat veszítettük el; emlékét megőrizzük.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában május 13–23. *Raimo Kanerva* finn grafikusművész rajzai. – A Képcsarnok Ferenczy-termében május 19-től június 2-ig *Szentgyörgyi Kornél* festőművész képei. – Az Ifjúsági Ház galériájában május 6-tól június 5-ig *A Fiala Képzőművészek Stúdiója* kiállítása. – A Helyőrségi Művelődési Otthonban május 3–22-ig *Hávorné Takách Agnes* „A tánc varázsa” c. fotókiállítása.

*

BÉL MÁTYÁS emlékezete Balatonkelesztúron címmel emlékkönyvben adta ki a községi tanács a néhány évvel korábbi ünnepségek előadásait, dokumentumait, valamint a sajtó- és rádióvisszhang jegyzékét. A kötetet *dr. Marton István* szerkesztette.

*

A PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ idei műsoraikat június 23-tól július 23-ig rendezik hat helyszínen. A Szabadtéri táncszínpalett-bemutatója *Bach: Máté passiója* Eck Imre koreográfiájával. Emellett a Rock Színház vendégszerepel *Bernstein: West side story*-jával és egy rock-fantáziával, továbbá *Néptánc gálaestet* rendeznek a Nemzetközi Szövetkezeti Néptáncfesztivál együttesének közreműködésével. – A többi színen bemutatják egyebek mellett a *La Mancha lovagja* c. musicalt Bagossy László rendezésében, a *Danaidák* c. kamaraballetet Eck Imre koreográfiájával, valamint *Kiss Irén: Csontváry* c. kamaradramáját Valló Péter rendezésében.

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT vidéki megnyitóját május 28-án rendezik Pécsen. A megnyitón *Nemes Nagy Ágnes* mond ünnepi beszédet. – A Pécs városi esten, május 30-án *Cseres Tibor, Jókai Anna, Makay Ida* és *Pákolitz István* szerepel. – Június 1-én Jelenkor-est lesz Szigetváron *Bertók László* és *Szederkényi Ervin* részvételével.

*

TAKÁCS JENŐ zeneszerző és zongoraművész szerepelt május 12-én Pécsen, a megyei könyvtár „Ars poetica”-sorozatában. A művésszel *dr. Nádor Tamás*, a Pécsi Rádió munkatársa beszélgetett.

*

Megjelent THINSZ GÉZA: valaki diktál c. új verseskötete a stockholmi Magyar Könyvkiadó gondozásában. – TÜZ TAMAS tizenharmadik verseskötete a müncheni Herp Kiadó „Amerikai magyar írók” sorozatában jelent meg Szemüktől kék az égbolt címmel.

*

TÁRSADALOMKUTATÁS címmel új folyóiratot indított a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. A korábban lényegében osztályközleményként kiadott Gazdaság és Jogtudomány c. periodika meg szerkesztő bizottság beköszöntője megszűnt, s a helyébe lépő Társadalomkutatás szélesebb körben és közvetlenebbül kívánja szolgálni a társadalmat. Arint a folyóirat „új stílust kíván bevezetni az akadémiai folyóiratokba: a gyakorlat felé való nyitottságnak, a legfontosabb problémákra való lehetőség szerinti gyors reagálásnak, a tudomány határozott véleménynyilvánításának stílusát”.

A folyóirat szerkesztője *Vágvölgyi András*, a szerkesztő bizottság tagjai: *Eörsi Gyula, Szabó Kálmán* és *Szalai Sándor*.

Az első szám élén Kulcsár Kálmán: *A társadalmi változások és a modernizáció Magyarországon*, valamint Héthy Lajos: *A „második gazdaság”, a kisvállalkozás és a gazdaságirányítás* c. tanulmányát olvashatjuk.

Nem Bujdosó, nem is Vándor :
Varázsló vagy, Weöres Lándor.
Milyen kúrok? Merre? Honnan?
Mindem szavad lánya lobban.
Hogy jutottál hatalomra?
Ingyen kaptad, nem hánosa.
Hol van ez a birodalom?
Hapholtnak, napnyugaton.
Lelhet az, hogy te is hirtelen
Lettél? Nem, ez kihetetlen.
Mágusmester, most vigyázz:
El ne múljon a varázsa!
Még sokáig, ó, Lányi,
Légy szerencsés műrsafi!

Vas István

Római tél

Emlékszik a római télre?
(Kis jé-szelűként emlétem meg ezt.)
Mely úgy íszik a melltjeinkben,
mint egy jegelt narancs-gerezd.
Na és a macskáé ott, hosszanti csikkal,
(hivóka gerezd-forma sávörz!)
Kérem emlékezzen, úgy, mint eddig is,
gerezdekkől teljes, zenk világot.

Nemes Nagy Ágnes

WEÖRES ÉS A SORSUNK

(*Életrajzi háttér*) Weöres életének első évtizedei külső történésekben éppen olyan mozgalmasak, eseményekben gazdagok, mint amennyire a későbbiek nyugodtak, csöndesek és helyhez kötöttek. Húszéves korában kerül Pécsre, előtte iskolába jár Csöngén, Pápán, Szombathelyen, Győrben és Sopronban. Versei tizenöt éves kora óta jelennek meg, 1932 óta a Nyugat munkatársa, Babitscsal és Kosztolányival levelez. Először a Pozsonyból Pestre, illetve a Pestről Pécsre települt Erzsébet Tudományegyetem jogi karára iratkozik, majd hamarosan átlép a bölcsészkarra, és filozófia–földrajz szakon folytatja tanulmányait. Itt köt barátságot az ugyancsak bölcsészhallgató Takáts Gyulával, Tatay Sándorral, és megismerkedik Várkonyi Nándorral. (Pécsi emlékeiket Weöres Sándorról mindhárman megírták: Takáts *Egy kertre emlékezve* című tanulmánykötetében, Tatay Sándor a *Lődörgések korá*-ban, Várkonyi a *Pergő évek* című, befejezetlenül maradt memoárjában.) 1933 őszén a fiatalok fölkeresik a náluk mintegy másfél évtizeddel idősebb Várkonyit, a helyi irodalomban tevékenykedő és az országos fórumokon – a Nyugatban is – publikáló író, az egyetemi könyvtár tudós munkatársát és egyetemi előadót, hogy álljon vállalkozásuk élére: Öttorony címmel folyóiratot terveznek, s Weöres Babittól kér előszót. Babits elküldi az írást, de a lap nem jelenik meg. (Babits *Üdvözlét*-ét majd 1947-ben a Sorsunk-ban adja közre Várkonyi.) Megjelenik viszont Pécsen, 1934 tavaszán Weöres első verseskötete, a *Hideg van*, s írásait a helyi újságok is közlik. Várkonyi bevonja a fiatalokat az 1931-ben alapított Janus Pannonius Irodalmi Társaság munkájába: szerepelnek a társaság felolvasó-ülésein. Különösen Weöressel válik bensőséggé kapcsolata: Várkonyi ekkor írja *Sziriat oszlopai* című könyvét, és megkéri Weörest néhány őseposz szövegének fordítására. Ebből a munkából formálódna majd ki később Weöres *Gilgames és Istar pokoljárása* című költeményei. Az egyetemen Fülep Lajos művészettörténeti és esztétikai előadásait hallgatja, valamint Halasy-Nagy József filozófiaprofesszor van rá hatással, akihez doktori disszertációját írja. 1938 tavaszán szerepel a Janus Pannonius Társaság felolvasóülésén, ugyanebben az évben a társaság kiadásában megjelenik harmadik verseskötete, *A teremtés dicsérete*, majd a következő évben szigorlatot tesz, diplomát szerez, és napvilágot lát doktori disszertációja, *A vers születése*. A szombathelyi Pável Ágoston kezdeményezte dunántúli versantológia körül bábáskodik, de a könyv nem készül el, megjelenik viszont 1939-ben Császár Géza *Pécsi antológiá*-ja a költő fényképével és három versével (*Oldódás, Esti vendég, Anyámnak*). Weöres 1933-tól 1943-ig terjedő „pécsi évei” természetesen nem jelentenek állandó pécsi tartózkodást, ellenkezőleg: két pécsi egyetemi előadás, két baráti találkozás között állandóan mozog, utazik, költözködik. 1934 őszét, tél elejét a szombathelyi kórházban tölti, 1935 júliusában Norvégiába utazik, 1936 decemberétől a következő év márciusáig hosszabb távol-keleti utat tesz, gyakran jár a fővárosban, a nyarakat főként Csöngén tölti, s lakását Pécsen is folytonosan változtatja.

1940 júliusától Pesten tartózkodik, az Egyetemi Könyvtárban tölti gyakorló-évet. Ugyanekkor folynak Pécsen az előkészületek a Janus Pannonius Társaság fennállása tízéves jubileumának megünneplésére, valamint irodalmi folyóirat indítására. Várkonyi, a Sorsunk kiszemelt szerkesztője – s aki mindvégig szerkeszti is a lapot – megosztja gondjait Weöressel, a költőt bevonja a folyóirat elindítását és sikeres működését célzó munkálatokba, sűrűn váltanak levelet, sőt Várkonyinak a szerkesztés tekintetében távolabbi céljai is vannak vele. 1941 tavaszán megje-

lenik a Sorsunk első száma, közli Weöres nagy művét, a *Theomachia*-t, majd a drámai költemény a Janus Pannonius Társaság Könyvtára című sorozatban különnyomatként is napvilágot lát. Weöres 1941 nyarán Pécsre jön, állást kap az éppen akkor alakuló városi könyvtárban (a leltárkönyv 1943. szept. 7-i keltezéssel az 1420. folyószámtól az 1476. folyószámig a jogutód Baranya megyei Könyvtárban ma is őrzi kezévonását; utolsó bejegyzése: „Weöres Sándor: *Theomachia*. Szállító: Sorsunk. 1 darab”), s ősszel az irodalmi társaság ünnepi közgyűlésén titkárrá választják. A következő évben ott van a pécsi könyvnapon, s augusztusban készül róla Pécssett Erdélyi József ceruzarajza. Ezekben az években köt szoros barátságot Csorba Győzővel (kapcsolatukat Csorba első kötete, az 1938-ban megjelent *Mozdulatlanság* teremti meg), valamint az 1940-ben Párizsból végleg hazatérő, és a Sorsunk szerkesztésébe művészeti tanácsadóként bekapcsolódó festőművésszel, Martyn Ferencsel.

1943 őszéig él Pécsen, akkor Pestre költözik, és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lesz. Könyvei most már a fővárosban, pesti kiadóknál jelennek meg. Új emberi kapcsolatokra, barátokra tesz szert, talán a legfontosabb Hamvas Bélával való találkozása, akinek írásait a Sorsunk már 1943-ban közli. Rövidebb-hosszabb ideig – 1944–45 fordulóján és csaknem a teljes 1946-os évben – újból Csöngén tartózkodik. Egy ideig Székesfehérváron – Pécs akkori magyar testvérvárosában – városi tisztviselő, az ottani Vörösmarty Társaságban tevékenykedik, megnősül. A Sorsunk 1948. évi 1. száma a munkatársak közt így közli nevüket: „Károlyi-Weöres Mária (Székesfehérvár)” és „Dr. Weöres Sándor városi tisztviselő (Székesfehérvár)”. 1947–1948 fordulóján a Collegium Germanicum–Hungaricum ösztöndíjasaként háromnegyed évig Rómában élnek. Innét visszatérve, Weöres véglegesen budapesti lakos lesz.

Kapcsolata 1943 után sem szakad meg Péccsel, sem a Janus Pannonius Társasággal (illetve a felszabadulás után örökebe lépő Batsányi Társasággal), sem a Sorsunkkal, sem pécsi barátaival. 1946 májusában részt vesz a pécsi kulturális napok programjában, a következő év májusában Székesfehérvárról utazik a dunántúli írók badacsonyi találkozójára, az olaszországi tanulmányút alkalmával a régi pécsi barátokkal, Csorba Győzővel és Takáts Gyulával lakik együtt a Római Magyar Akadémián, s mindvégig a Sorsunk munkatársa.

Weöres „pécsi éveiben” és a Sorsunk fennállása idején, 1933-tól 1948-ig tizenhárom könyve jelent meg, ebből négy Pécssett lépett a nyilvánosság elé. *Hiddeg van* (versek) Pécs, 1934; *A kő és az ember* (versek) Bp., 1935; *A teremtés discérete* (versek) Pécs, 1938; *A vers születése* (meditáció és vallomás) különnyomat a Pannónia című folyóratból, Pécs, 1939; *Theomachia* (drámai költemény) különnyomat a Sorsunk című folyóirából, Pécs, 1941; *Bolond Istók* (elbeszélő költemény prózában) Bp., 1943; *Meduza* (versek) Bp., 1944; *A teljesség felé* (gondolatok) Bp., 1945; *A szerelem abécéje* (versek) Bp., 1946; *Elysium* (versek) Bp., 1946; *Gyümölcskosár* (versek) Bp., 1946; *A fogak tornáca* (versek) Bp., 1947; *Testtelen nyáj* (prózaversciklus) Bp., 1947.

(*A társszerkesztő.*) Akik a magyar irodalomnak Pécssett, 1941-ben újabb fórumot, színvonalas folyóiratot akartak teremteni, csak a Janus Pannonius Irodalmi Társaság tízéves létére, működésére alapozva gondolhattak erre. Irodalmi egyesület alapítására, tudományos-szépirodalmi lap indítására korábban is történtek kísérletek. Ilyen volt az egyetemi ifjúság körében alapított Batsányi János Irodalmi Társaság, ilyen volt a Nagyfalusi Jenő szerkesztésében két számot megért Symposium, ilyen az egyetem létére alapozott Minerva és Pannónia, hogy csak a legígéretesebb, legszínvonalasabb vállalkozásokat említsük, s ilyen céllal született az Ötöröny terve is. De ezek a fórumok vagy jobbára tudományos jellegűek voltak, vagy a próbálkozások nem érték célt, a folyamatosságot nem tudták biztosítani.

A Sorsunk a Janus Pannonius Társaság folyóirataként létesült, majd 1945 után a Batsányi Társaság folyóirataként működött, de a lap szerkesztősége önállóan, a társaság vezetőségétől függetlenül dolgozott. Első évfolyama negyedévi szemlének indult (az első két összevont szám 1941. január–április, a harmadik jú-

lius-szeptember, a negyedik október–december jelzéssel jelent meg), de már az első megbeszélésekkor, a távlati tervekben a sűrűbb megjelenés reménye ott szerepelt. Amikor a Sorsunk első száma megjelent, még élt Babits, létezett a Nyugat; amikor az első évfolyamát zárta a folyóirat, már a Nyugat örökébe lépő Magyar Csillag-ot szerkesztette Illyés Gyula. A Sorsunk nem az elzárkózás és a vidékiesség, hanem a nyitottság és az igényesség programjával indult: magas esztétikai és etikai mércét állított. De létét, jövőjét az is kedvezően befolyásolta, s törekvését rokon-szenvéssé tette, hogy ezzel a programmal jóformán az egyetlen vidéken megjelenő irodalmi folyóirat volt. Első négy évfolyama idején, 1944-ig terjedő korszakában igen kevés volt a hozzá mérhető, igényes szépirodalmat és irodalmi kritikát közlő „országos” folyóirat: a Magyar Csillag, az Új Idők, a Vigilia, a Diárium. Második korszakában, mely a koalíciós évekre esik, szélesre nyílt az irodalmi mezőny, s a Sorsunk számos lappal versenyezhetett (Diárium, Fórum, Magyarok, Puszták Népe, Új Idők, Valóság, Válasz, Vigilia).

A Sorsunk első számán ez olvasható: Szerkesztő Várkonyi Nándor, társszerkesztő Lovász Pál, Makay Gusztáv és Weöres Sándor. A lap előkészítésének évében, 1940-ben Várkonyi negyvennégy, Weöres huszonhét éves. Elgondolkoztat, hogy az a költő, akiről később leggyakrabban – s joggal – azt írják, hogy „szemlélődő”, „kontemplatív természet”, a „társadalmi cselekvéstől visszahúzó-dik”, sajátja a „termékeny unalom”, élete egy korábbi korszakában, az úgynevezett „pécsi években” milyen tevékeny, sőt gyakorlatias érzékkel, organizáló képességgel megáldott. Weöres a tervezett lap címét latolgatja, kéziratot szerez, munkatársakat toboroz a folyóiratnak, éles szemű korrektor, tanácsot ad a terjesztésben, híreket gyűjt a lap fogadtatásáról, a maga ügyének tekinti az egész vállalkozást. Persze azt se feledjük, hogy a Sorsunk is Weöres mellett áll: írásait közli, legelső száma olyan írásának ad helyet, amelyet különnyomatban könyvként is kiadnak, könyveiről a lapban kritikák jelennek meg rendszeresen, vagyis Weöres költői pályakezdése időszakában, megalapozásában mindig egy igényes, jelentős irodalmi fórum támogatására számíthatott. Weöres ugyan ismert költő volt már ekkor, mégsem lehetett közömbös számára, hogy a Sorsunk-ra évekig „saját lapjaként” tekinthetett.

Amikor a Sorsunk tervezése, előkészítése zajlik, Weöres Pesten él, és Várkonyi amolyan fővárosi szerkesztőként, kitűnő irodalmi kapcsolatokkal rendelkező „fő-munkatársként” vonja be a munkába. Tanácsot kér tőle, s megbízza, hogy szerezzen kéziratot a lap számára. Sűrűn járnak a levelek Pécs és Pest közt: Várkonyi a lapindítás szervezeti, jogi-gazdasági mozzanatairól tájékoztatja a költőt, Weöres a pesti írókkal történt tárgyalásairól számol be. Weöres arra is gondol, ha Babitstól kéziratra számít a folyóirat, akkor Török Sophie-től is verset kell kérnie („ha nem így csinálom, sértés lett volna Babitsné iránt”), s még a lehetséges és illő honoráriumról is konzultál Várkonyival. Ha a Sorsunk első számának anyagát és Weöres Várkonyinak írt leveleit egybevetjük, láthatjuk, hogy az ő közvetítésével került a folyóiratba az akkor már nagybeteg Babits *Egy verses levélre* című, Reményik Sándornak ajánlott verse, Török Sophie *Egy szegény kiskutyáról* című verse, valamint Jankovich Ferenc és Takáts Gyula két-két költeménye. Weöresnek – aki egyébként az év nyarán elfoglalja pécsi munkahelyét – arra is gondja van, hogy megpendítse Várkonyinak: a folyóirat állandó munkatársakat kíván, vagyis helyes lenne más írókat is – ő Jankovichot javasolja – Pécsre telepíteni, ez szolgálná az igazi decentralizációt. Biztatja Várkonyit: az országos mérce, az igényes szerkesztés nem zárja ki a tehetséges, fiatal, helyben élő munkatársak szerepeltetését, a pécsi költők közül Kocsis László, Lovász Pál, Zsikó Gyula közlését szorgalmazza. Elsődleges feladata a folyóirat lírai anyagának megszerzése – az említetteken kívül Erdélyi Józsefet, Marconnay Tibort ajánlja közlésre –, de Tataytól, Mohácsi Jenőtől, Kenyeres Imrétől szépprózát, cikket is kér. Ekkor már évekkel korábban lezajlott a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedékének kirajzása, Weöres már 1938-ban megírta „*Harmadik nemzedék*” című versét. Ha korábban volt is benne igény valamiféle nemzedéki szereplésre, együttlésre, 1941 táján már nem törekszik arra, hogy mint társszerkesztő nemzedéki fórummá tegye a Sorsunk-at.

Ugyanakkor a lap megindulásakor még Várkonyi szerkesztői programja sem jegecsült ki teljesen, s nem jelentkeztek a folyóirat körül azok az erők, amelyek a lap arculatát rövidesen markánsabbá teszik, alapvetően meghatározzák. Vagyis a főszerkesztők kitűnő együttműködésében indul el a Sorsunk szekere...

A folyóirat megszületett, él, fejlődik. 1941 áprilisában – ha összevontan is – megjelenik a lap első és második száma, közli Weöres nagyszabású verses drámáját, a *Theomachia*-t, mely hamarosan különlenyomat formájában a Janus Pannonius Társaság Könyvtára 14. füzeteként önállóan is napvilágot lát. Az irodalmi élet – az országos és a helyi – kedvezően fogadja a folyóiratot, az irodalmi társaság vezetői, a társaság tagjai, a mecénások, a szerkesztők egyaránt örülnek. Már folynak a következő számok előkészítésének munkálatai, amikor Sorsunk címmel Várkonyi szerkesztőtársával elkészíti az első szám paródiáját. A stencilezett formában megjelent „különkiadásból” valószínű csak néhány példány maradt fenn. Itt olvassuk: „Piroes Nándor: Theomaffia.” A „mithológiai ribillió”-nak elkeresztelt művet „Krajcos (azelőtt Kronos)” kezdi: „Gyomrom dagad, feszül / S megreng határtalan / Hasam, ha bőffenek. / Nem látok tisztán önnön / Belsejemben immár... / Huhukk! No lásd! Hah mit / Jelenlens ez, Pocsolý?!”

A Sorsunk megindulásakor nem képviselt határozott irodalmi programot, néhány szám után azonban a kor magyar irodalmi mozgalmában állást kellett foglalnia. Várkonyi életkora, korábbi irodalmi-kritikai munkássága a Nyugat második nemzedékéhez kötötte, s ízlése, kialakuló új kapcsolatai, mindenekelőtt Kodolányi Jánoshoz fűződő barátsága egyre jobban az úgynevezett népi írói mozgalom képviselőihez közelítik. Bár a Sorsunk nem lett ún. népi írói orgánus, még „legnépibb” számait sem lehet a Válasz 1938-ban véget ért első korszaka folytatásának tekinteni, a folyóirat arculatán azonban egyre határozottabban mutatkoznak meg az irányzatosság jegyei. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Várkonyi igyekezett a teljes magyar irodalomnak s a népi írók minden árnyalatának teret adni. Darvas József, Nagy István, Szabó Pál éppúgy jelen van a folyóiratban, mint Erdélyi, Fėja, Illyés, Kodolányi, Németh László és Sinka. A hangsúlyeltolódás a folyóirat mind szépirodalmi, mind tanulmány-anyagában megfigyelhető. Mindez elegendő volt, hogy a szerkesztőségen belül a korábbi összhangot fölváltsa a vita, és mind Makay, mind Weöres visszaadja társszerkesztői megbízását. Az 1942. év 7. számától a főszerkesztő neve mellől lekerül a társszerkesztők neve a folyóirat homlokán. A Sorsunk előző évfolyamának 4. száma Weöres négy versét és Csorba Győző róla szóló írását közölte, 1942-ben a 2. számban műfordítása és kritikája lát napvilágot, a 3. számban újabb két verse jelenik meg; majd újabb írásának közlésére csak az 1943-as évfolyam 3. számában kerül sor. A folyóirat ezután számokon át újabb verseinek közlését ígéri, majd több számban már nem is ígéri. Újabb terjedelmesebb Weöres-publikáció – *A holdbeli csónakos* több versbetétje – az 1943. évi 11. számban olvasható. Maga Várkonyi is később a szerkesztőségen belüli véleménykülönbséget „összezökkenésnek”, pohár vízben kavart viharnek nevezi, ami hamar elcsitult. Weöres közben elköltözik Pécsről, de – ha ritkábban is – megmarad a folyóirat munkatársának. Magában a lapszerkesztésben azonban már nem vesz részt. Az 1944. áprilisi számtól Várkonyi mellett a lap élén főmunkatársként Bárdosi Németh János és Csorba Győző neve olvasható.

(*Weöres a Sorsunk-ban*) A Sorsunk-nak 1941 és 1948 között nyolc évfolyama jelent meg. A megjelenés nem volt a mai értelemben véve rendszeres, vagyis nem jelent meg a lap minden évben havonta. A nyolc évfolyam közül csak két évfolyamban, 1943-ban és 1947-ben látott napvilágot mind a tizenkét szám. 1944-ben a közeledő front és a nyilas hatalomátvétel miatt csonka évfolyamot, tíz számot ért meg a folyóirat, 1942-ben nyolc, 1941-ben (az indulás évében) és 1948-ban (a megszűnés évében) négy-négy szám jelent meg. 1946-ban mindössze három szám (október, november, december), 1945-ben pedig öt szám (összevonva az 1–2. és a 3–4–5.) hagyta el a nyomdát. Vagyis összevéve a nyolc év alatt ötvennyolc száma jelent meg a folyóiratnak.

A nyolc év alatt a Sorsunk-ban Weöresnek a következő írásai láttak napvilágot: három hosszabb költemény illetve versfüzér, huszonhárom vers, két műfordítás, két

kritika és egy tanulmány. A három terjedelmesebb mű: 1. A *Theomachia* című drámai költemény, a költő első „versszimfóniája”, eposza, mely több éven át formálódott (születését később 1938-ra datálta), s a költő leveleiben sokáig *Kurészek* címmel szerepelt (a végleges címet – akár Weöres több kötetének – Várkonyi adta). 2. Tíz dal *A holdbeli csónakos* című bábjátékból, Weöres első színpadi művéből. A költő valamilyen az ugyancsak Pécsen élő Takács Jenő zeneszerző és Martyn Ferenc festőművész már a negyvenes évek elején együtt tervezte a mű előadását, de a pécsi bemutatóra csak 1979-ben került sor; a harminc évvel későbbi előadás érdekességét az adta, hogy Weöres szövegét-meséjét most valóban Takács Jenő zenéjével és Martyn Ferenc diszletei közt mutatta be a színház, sőt a premieren a három művész személyesen is megjelent. 3. A *Holdaskönyv*-et, Weöresnek ezt a Pásztor Bélával közösen írt művét 1947-ben, a szerzőtárs halála után közölte a folyóirat. Pásztor Béla 1943-ban munkaszolgálatosként, Ukrajnában tűnt el. A műhöz fűzött jegyzetében Weöres a *Holdaskönyv* keletkezéséről és Pásztor Béláról a következőket írta: „Képelete, akárcsak az enyém, folyton kikívánczolt a szűkös emberi sorsból: ez kapcsolt össze bennünket. 1940-ben, mikor Pesten éltem, gyakran eljött hozzám: ilyenkor valósággal fürödtünk a leg-szeszélyesebb és legfelelőtlenebb vers-fabrikálásban.” Azonos ritmusú, négy soros, páros rímű, kétütemű hetes strófákat rögtönöznek. A közösen írt versszakokat kis ciklusokba, öt-öt strófából álló „énekekre” osztották. „Talán nem is versek ezek, csak két összetalálkozott fantázia hancúrozása” – mondta Weöres a *Holdaskönyv* hét énekéről.

A huszonhárom eredeti vers Weöres első költői korszakából való alkotás: sok közötté az egyszerű dalforma, az etűd, de néhány jellemző és jelentős Weöres-verset is a Sorsunk adott közre először, például az unokatestvéréhez, Blaskovich Hannához írt *Hannának* vagy *A reménytelenség könyve* címűt. A lap 1947. évi 1., úgynevezett székesfehérvári számában az ekkor Fehérváron élő költőnek egyszerre öt verse jelent meg. A Sorsunk 1948. évi 1. száma közölte Weöres két szép, Rómában írt versét (a költemény alatt zárójelben utal erre), a *Marsyas* és *Apollon*-t valamint a *Liturgiá*-t. A közlés érdekessége, hogy a folyóirat ugyane számában lát napvilágot Károlyi Amy (Weöres Mária) ugyancsak római keltezésű *Kámea* című verse és a harmadik római társ, Csorba Győző *Vers Rómából* című költeménye.

Weöresnek a Sorsunk-ban közölt versei és versfordításai (August von Platen-Hellermünde és Justinus Kerner egy-egy verse) később rendre-sorra bekerülnek kötetbe, bár nem mindig megírásuk sorrendjében. Köztudott, Weöres kötetét szigorúan megkomponált rendben építi föl, és csak a szerkezetbe illő verseket veszi be, s így számos korábban írt versét csak később közli kötetben. (Például az 1936-ra keltezett, a Sorsunk-ban 1944-ben közölt *Szívverés* csak az 1970-ben megjelent *Egybegyűjtött írások*-ban szerepel először.) Versei szövegén Weöres az újabb közlések alkalmával általában nem változtat, nem írja át, inkább elhagyja régebbi versét. Ha a Sorsunk-ban közölt darabok szövegét összevetjük az *Egybegyűjtött írások* anyagával, megfigyelhetjük, hogy a versek zömét változatlan formában ma is vállalja. Ugyanakkor néhány olyan apró változtatást is észreveszünk, amely az első pillanatban jelentéktelennek tetszik, mégis roppant jellemző, s a költő tudatos szövegcsiszoló munkáját tükrözi. Van, amikor megváltoztatja a vers címét: a kezdősorra cseréli (*Dal > Viz-torlasztó hegy-falak...*), vagy elhagyja belőle a névelőt (*A fülemüle > Fülemüle*), van, amikor a vers szövegéhez is hozzányúl: *A holdbeli csónakos* egyik dalában „Menj vissza, te barna fiú!” > „Térj vissza, te barna fiú!”, a Sorsunk legutolsó számában, az 1948. áprilisában közölt *Borús tenger*-ben két szót változtat meg: csillog > villog, csüng > süng.

A Sorsunk-ban napvilágot láttak olyan Weöres-versek is, amelyeket későbbi kötetekben illetve az *Egybegyűjtött írások*-ban hiába keresünk. Ennek okát nem mindig sejtjük, hiszen értékes, szép versek is vannak köztük. Ilyen például az alábbi, népdal hangulatú vers, mely a Sorsunk-ban *A holdbeli csónakos*-ból közlésre választott darabok közt szerepelt, de az *Egybegyűjtött írások*-ban nem találjuk.

PARASZTDAL

Csillag-szörű bárány,
fényes fehér bárány,
jőjj az én kapumba,
sétálj udvaromba.

Ha cipómból ennél,
mindig megölelnél,
ha kutamból innál,
mindig megcsókolnál.

Nem eszel, nem iszol,
ágas felhőn alszol,
az égi lányok közt
égi lángnak látszol.

A Sorsunk-ban között huszonhárom vers közül mintegy hat-nyolc azoknak a száma, amelyeknek szövegét az *Egybegyűjtött írások*-ban nem leltük meg, vagy más, előttünk földerítetlen cím alatt közölte később a költő. (*Gyöngye testben, Nyár, Falusi este, Vázlat, Vörösmarty árnya, Mouvement, Négysoros, Liturgia.*)

Weöres cikkeiből, tanulmányaiból, kritikáiból, előszavaiból, vagyis közlésre szánt prózai, esszéisztikus írásaiból egy vékony kötet sem kerülne ki. Ebből a képzeletbeli gyűjteményből három írás a Sorsunk-ban látott napvilágot. Az egyik a *Százados úr seje haj*... című, ötszáz katonadalt tartalmazó jelentéktelen antológiáról írt rövid recenzió, a másik két írás azonban figyelmet érdemel: Weöres irodalmi nézeteire következtethetünk belőlük.

A Szabó Lőrinc *Örök barátaink* című gyűjteményéről írt kritika a költő műfordító elveire vet fényt. „Szabó Lőrinc, a műfordító sokkal előbb vált éretté, késszé, mint Szabó Lőrinc, a költő” – írja Weöres, majd így folytatja: „Lehet, hogy Szabó Lőrinc a nemzedéke legkülönb költőjének fog bizonyulni bonyolult és mégis magától-értető problémáival, – és kétségtelen, hogy mint műfordító, egyenrangú Arany Jánossal és Babits Mihállyal, bár még nem nyúlt akkora feladatokhoz, mint a teljes *Aristophanes* vagy a *Divina Commedia*.” Szabó Lőrinc műfordító munkáját ezekkel a szavakkal dicséri: „szép és lendületes”, „friss és eleven”. Weöres műfordítói igényére is jellemző, hogy mit emel ki, mit tart fontosnak Szabó Lőrinc munkájában. Az egyik a szövegűség: a fordítás „méltó az eredetijéhez”. A másik hűség az anyanyelvhez, a magyar nyelv alkatához: a fordító „minden szerzőnél, minden stílusnál meggleli a magyar nyelv körülményei közé való beleágyazás módját”.

Amikor Aldous Huxley *Time must have a stop* című regénye Vas István fordításában magyar nyelven *És megáll az idő* címmel megjelenik, a műről a Sorsunk 1947. évi 5. számában Weöres ír kritikát. Az ismertetés Weöres nagy olvasottságát, széles körű világirodalmi műveltségét és sajátos, egyéni ízlését egyaránt tükrözi. Huxley helyét a huszadik századi angol regényírók élvonalában – Joyce, Lawrence, Powys, Woolf mellett – jelöli ki: „Huxley a legkevésbé avantgarde-ista... egyszerre válik olvasmányosan népszerűvé és mégis teljes értékűvé”. Az író alkatának ötvözetét, sajátos természetét keresi: Huxley kezdetben az emberi lélek „kedves, könnyed varázslójának” mutatkozott, később az „erkölcsi tendencia” nőtt meg műveiben – mondja Weöres. Erkölcstanító hajlama Dosztojevszkijjal, T. S. Eliot-tal, Sartre-ral, Kierkegaard-ral rokonítja; a regény szereplőiről, az író ábrázolásmódjáról szólva pedig megállapítja, hogy Huxley hőseit ugyanúgy jókra és gonoszokra lehet osztani, mint a nagy romantikus regényírók, Dickens és Hugo alakjait. Huxley „vérbeli karikatúrista”, mondja, „abba a jellegbe tartozik, mint Plautus vagy Molière”. Weöres az ábrázolás nagy művészeit azokban az alkotókban látja, akik mentesek az emberek két csoportra osztásától. Az író csak akkor kerülheti el a leegyszerűsítést – mondja –, ha „egyenként bele tud helyezkedni mindegyik alakjának lelkiületébe: mert belülről önmaga

számára, minden ember „jó.” Weöres igénye az elfogulatlan „világszem”-író, aki „mindenkit egyformán, egykedvűen lát, s mindenkit úgy szeret, ahogy az illető önmagát szereti: a lehető legjobban; nem ítél, csak megmutat, mint a napsugár.” A példákat is megnevezi: ahogyan Homérosz, Shakespeare vagy Tolsztoj tette . . .

(A *Sorsunk Weöresről*) 1941 és 1948 között, vagyis amíg a Sorsunk létezett, Weöres Sándornak kilenc önálló munkája jelent meg. Ezek közül hétről – és még az 1938-as *A teremtés dicséreté*-ről – esett szó a folyóirat kritikai rovatában. (Kimaradt az 1943-as „elbeszélő költemény prózában”, a *Bolond Istók*, valamint a *Testtelen nyáj* című prózaversciklus, mely 1947-ben igen kis példányban, a Művészbolt kiadásában látott napvilágot Budapesten.) Természetesen nem egyforma súllyal foglalkozott a lap Weöres kötetivel: van, amelyikről csak fől sorolásszerűen szólt, van, amelyikről igen alapos, elmélyült, elemző kritikát közölt.

A tanulmányok sorát Csorba Győző 1941-ben megjelent írása nyitja. Csorba valójában a Janus Pannonius Társaság Könyvtára 1931 és 1941 közt megjelent könyveit, füzeteit ismertet, ezért Weöresnek a sorozatban publikált két munkájáról csak röviden beszél, de amit akár a költőről, akár a sorozatban megjelent műveiről mond, lapidárisan tömör és ma is érvényes: „Weöres a harmadik nemzedék egyik legtehetségesebb költője. Egészen egyéni és eredeti a hangja. Intellektuális beállítottságú, az érzésnek nem sok szerep jut költészetében, de minden hidegsége ellenére is megragad, és lenyűgöz művészi ereje. *A teremtés dicsérete* már harmadik kötet. Higgadtabb, egyenletesebb az első kettőnél, hiányoznak belőle a sokszor fölényeskedésnek tűnhető költői fintorok. Komolyan és igen éles szemmel néz, tárgyilagosan, pontos szabatossággal mondja el, amit lát, és a sok, látszólag hideg hang mégis áradó kórussá dagad: a teremtés dicséretévé.” A másik műről, a különlenyomatként megjelent drámai költeményről, a *Theomachia*-ról még rövidebben és némi tartózkodással ezt írja: „A görög mitológiából vette tárgyát a költő, az istenek küzdelme idejéből, s a halovány, elmosódott mesét bölcséleti tartalommal elmélyítve, csillogó művészi köntösbe öltöztette.” Kár, hogy a folyóirat – talán a társszerkesztő iránti köteles szerénység miatt – éppen arról a Weöres-műről nem közölt hosszabb és részletesebb elemzést, amely első megjelenését a folyóiratnak köszönhette.

A teremtés dicsérete (1938) után új verseket tartalmazó gyűjteménye csak 1944-ben jelent meg Weöresnek, a *Medúza*. Ez volt az a kötet, amely fölkelte Hamvas Béla érdeklődését a költő iránt, aki aztán a *Diárium*-ban publikálta nevezetes „fölfedező” kritikáját. A kötetről a Sorsunk 1944. évi 5. számában Takáts Gyula írt alapos, elemző méltatást. Az év elején, a Magyar Csillag 1944. évi január 15-i számában adta közre Halász Gábor az újabb magyar líra válságáról szóló, a Nyugat harmadik nemzedéke költészetével kapcsolatban kritikai fenntartásokat hangoztató tanulmányát. „Eszükbe se jut, hogy a költészet területén tágítsanak” – írta Halász. Erre válaszolt már a Sorsunk márciusi számában Várkonyi Nagy Béla, de Weöres nevét nem említette. Takáts Gyula viszont a *Medúza* méltatásakor egyenesen abból indul ki, hogy szembeszáll Halász Gábor megállapításával, és Weöres kötetét, mint a Halász Gábor megállapítását cáfoló bizonyítékot mutatja föl. A *Medúza* a sokoldalúság, a költői fejlődés, a továbbjutás, az „ezerszínű csillogás” ékes dokumentuma – mondja Takáts. „Aki elolvasta a nyolcvényi verskötetet, szokatlan érzés vesz erőt rajta . . . Mintha bűvös térben és hideg fény között, szokatlan formájú és anyagú világ útvesztőin járna, melyben sehol sem leli az egészet összefogó harmóniát. Csak lassan jön rá, hogy ennek okát nem a költői alkatban, hanem abban a zsúfoltságban kell keresnie, amely úgy csillog és fonódik egymásra e kötetben, mint ékszeresládában a sokszínű gyöngy és megmunkált nemesfém a láncok és füzérek indái között és a formák változatos ragyogásában.” Részletesen a kötet első tizennyolc versével foglalkozik, s ennek alapján jellemzi a költő alkatát: alakváltó képességét, értelmi ihletforrását és elvontságra hajló természetét. „Íme, egy költő a megrótt nemzedékből. – Vajon az érzelmi és értelmi erőfeszítést, a kapaszkodást a titok felé, kikenél találjuk meg líráinkban gyötörőbb lázzal és vakmerőbb kalandokkal?” – summázza véleményét a költőtárs-kritikus. Weöres ebben a kötetben adja közre először két hosszabb versciklusát, a *Dalok Na Conxy Pan-ból* és a *Rongyszőnyeg* több darabját. Ez ad alkalmat arra, hogy Takáts

külön és részletesen beszéljen Weöres mesterségbeli megoldásairól. Bár nem egy esetben hiányát érzi a vers „mély-áramának”, az „erőszak”, általában nagy elismeréssel szól a versek „mesterségbeli kiviteléről”, a költő verstechnikai kísérleteiről.

A történelmi fordulat után rövid egymásutánban, mintegy fél év leforgása alatt Weöres négy könyvvvel lépett a nyilvánosság elé. Kettő közülük (*Gyümölcskosár*, *A szerelem ábécéje*) jórészt válogatás korábbi versekből, kettő pedig kötetben még publikálatlan anyagot tartalmaz. A négy könyvről az újrainduló Sorsunk 1946. évi 1. (októberi) számában Csorba Győző ír kritikát. Sorra veszi mind a négy munkát, a válogatásokkal rövidebben, a tartalmilag új könyvekkel hosszabban foglalkozik. A *Gyümölcskosár* Weöres gyermekverseit gyűjti először csokorba. Csorba a legelső köztött ismeri föl: „Weöres – alig hiszem, hogy tévedek – a legjobb magyar gyermekverseket írta idáig.” Megállapítását azóta igazolta az idő és az irodalomkritika. A jelen-ség magyarázata is jó helyen keresi: „A gyermeklélek ragyogó ismerete (nagyon mélyen magába nézett a költő) s pompás mesterségbeli tudás teremtette ezeket a verseket.” Nincs ilyen jó véleménye a másik válogatásról, *A szerelem ábécéje*-ről: „A szerelmi költészet Weöres lírájának kis hányada csupán – írja, s a vállalkozást az is gyengítette, hogy a kompozíció, az ábécés ciklus érdekében csak „egy kis nyomorítással” lehetett a verseket a gyűjteménybe illeszteni.

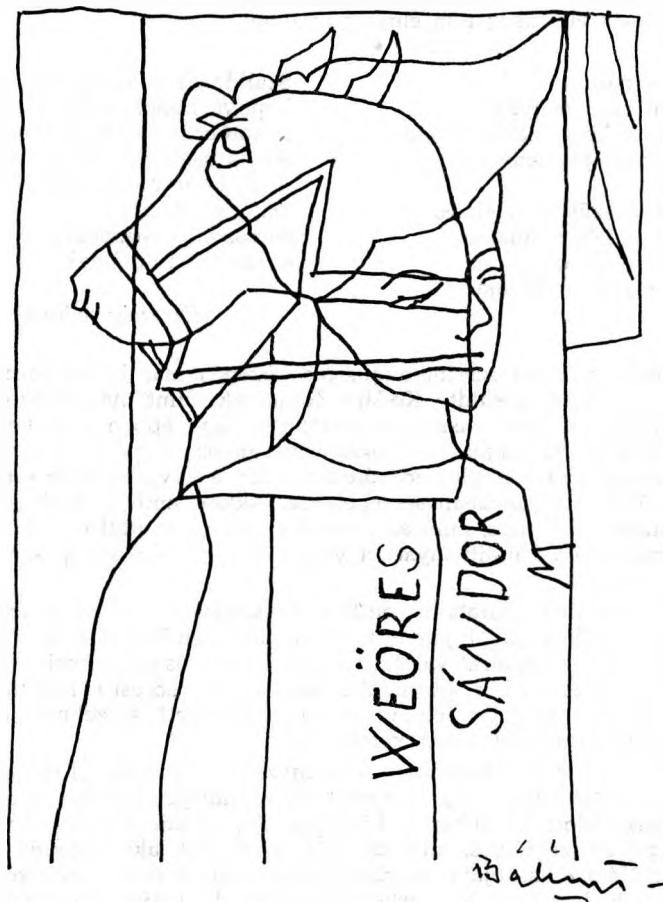
A tartalmilag új kötetekről szólva Csorba Győző is érzékeli a változást, a „fordulatot”, ami Weöres költészetében a *Medúza* című kötetel, a negyvenes évek közepén elkezdődött. A két új kötet, *A teljesség felé* és az *Elysium* mintha egymás pandantja, folytatása, kiegészítője volna: „Az *Elysium* ugyanarról a töről sarjadt, melyről *A teljesség felé* – írja Csorba. – Egyik a másikat magyarázza és példázta.” A prózai kötet: „Tanítások gyűjteménye. Tanításoké az igazságról, a szépségről, a jóságról, a szeretetről, a tudományról, az erkölcsről és még sok más mindenről.” A szálak Lao-ce-ig, Kung-fu-ce-ig, a tibeti és a hindu bölcsek írásaiig, az upanisádok bölcselétéig nyúlnak vissza... A versek pedig egy – erre a tanításra épül – újfajta, új minőségű költészet termékei, egy megváltozott verseszmény bizonyítékai. „A *Medúza* ormai gerinc-vonulatá nyúltak; ami ott egy-egy hang a kórusban, az itt alapzengés.” Mi jellemzi ezt a lírát? Elfordulás az individuális költészettől, az egyéni élményektől, az esetlegességektől, és törekvés a közös emberi alapnak, „a személyiség alatti, kozmikus rétegeknek”, „a létezés örök fundamentumának” a feltárására. Csorba elfogadja a költő öndefinícióját, amikor így nevezi Weöres költészetét: egzisztenciális líra. Látja azt is, hogy megértéséhez „a szokásos esztétikai mértékeket sutba kell dobni”, a versek befogadása az olvasótól újfajta versszemléletet kíván. De ahogy az *Elysium* versei *A teljesség felé* tanításából nőnek ki, azonképpen a versek megértéséhez is a prózai kötet gondolati tartalmában talál fogódzót az olvasó.

Az akkor Pécsen élő, a francia költészetben járatos Bajcsa András két írásban foglalkozik Weöres költészetével a Sorsunk-ban. A lap 1947. évi 7–8. számában rövid kritikát közöl *A fogak tornáca*-ról. „Az az érzésünk, hogy ezeknek a verseknek a hangja és teljessége a legbátrabb vox humana, amely a magyar költészet mai regiszterén felhangzott” – írja. A költő „látomásos verseit” dicsérő írás valójában ujjgyakorlat, hogy a kritikus hamarosan – a folyóirat 10. számában – hosszabb tanulmányt adjon közre. A lap élén közölt, nyolc és fél nyomtatott lapot betöltő *Weöres Sándor* című írás valójában nem egylendületű tanulmány, pályarajz vagy portré, hanem egymástól csillaggal elválasztott részekből álló glosszák, gondolatfüzörek sorozata, ahogy alcíme mondja: „A költő arcképéhez” fűzött jegyzetek sora. Bajcsa a költő közelében élt sokáig, jól ismerte Weöres líráját, melyet „a legjelentősebb magyar költői mű”-nek mond. Ismeri a költővel kapcsolatos szélsőséges kritikai véleményeket, s költészetének „delejes távolba-hatását” is. Terv nélkül papírra vetett széljegyzeteiben Weöres „igazi arcát”, költészetének „jellemvonásait”, valódi természetét keresi, és ezeket a tulajdonságokat tartja meghatározónak: vakmerőség; az ihlet őszintesége; eredetisége; mozgása van, vagyis változik; fogékony a mitikus erőkre; morális emelkedettség és transzcendens derű hatja át... Bírálja mind a visszhangtalanságot, mind a kritikai türelmetlenséget. Summázata: Weöres líráját „az azonos egzisztenciális

problémák” a kor egyetemes művészetébe kapcsolják, a korszerű (atorális) zenével és a modern (absztrakt) képzőművészettel fűzik egybe.

A Sorsunk 1942. évi 6. száma műmellékleten közli Martyn Ferenc festményét Weöres Sándorról: a költő kézfejével föltámasztja állát, és kissé adys arccal, nagy diószemekkel tekint le a festményről. Amikor a lap 1947-ben vezető munkatársairól, Weöresről, Csorbáról, Bárdosi Németh Jánosról hosszabb tanulmányokat kezd közölni, a Sorsunk a tanulmányok szomszédságában Martyn Ferenc portréit adja közre. Martyn telitalálat értékű, Weöresről készített tollrajzáról írja Bajcsa András: „Mikor képet rajzolt róla, a festő tolla ezernyi vonal között is biztonsággal követte az arc fény-árnyékból szőtt hajlásait, s a saját módján művészt és hasonlót hozott létre.”

1948 a Sorsunk életében, Weöres pályáján és a magyar irodalom történetében egyaránt korszakhatár. Áprilisban megszűnik a folyóirat; 1948 szeptemberében még megjelenik Sötér István *Négy nemzedék – élő magyar költők* című antológiája, melyben hosszú időre utoljára szerepel együtt az élő magyar költészeti; és a Rómából hazatért költő számára – a Sorsunk berekesztése után – a többi publikációs lehetőség is bedugul. Ahogy 1941-ben, a folyóirat indulásakor, a lap életrehívásában ösztönző szerepet töltött be Weöres jelenléte, most éppúgy egyszerre hallgat el és szorul némaságra a Sorsunk és a költő.

CSÖNGÉTŐL PÉCSIG

– Weöres Sándor pályakezdése –

IV.

3. „A kő és az ember”

A jóindulatú, baráti és Weöres tehetségét várakozással szemlélő kritikákon még meg sem száradt a nyomdafesték, amikor alig másfél évvel az első után már megjelent második kötete. Közben, hogy pályakezdése nyomatékosabb legyen, a *Hideg van* című kötetet jutalomban részesítette a Baumgarten-kuratórium. Mivel csakugyan szerencsés csillagzat alatt született – bár asztrológiaiilag éppen csillagtalan konstellációban látta meg a napvilágot –, az ezer pengős jutalom nem kenyérre kellett, hanem 1935 nyarán észak-európai utazásra fordíthatta. Ott szerzett élmények révén a *Nordkapp* és a *Norvég leányok* című két szép versével fizette vissza a magyar irodalomnak az inségesebb társak elől akaratlan elnyert jutalmat.

Puha pára
borul rá a hegyekre,
hegyek közti zöldes-borzas
kacsaringós tengerre.
Esik eső,
száll a szürke sziklára,
száll a fehér faházra.
Csillog-villog
a leányok csuklyája.

Szálldogál a halszagú szél,
könnyű ködök szítálnak.
Kikötőben, szürke ködben
színes csuklyák vibrálnak.
A Balholm-i leányok,
leányok mind
párosával, hármasával
karonfogva sétálnak.

(Norvég leányok)

Levelezésének tanúsága szerint augusztus közepén már hazaérkezett, és amikor elkészült evvel a verssel, elküldte Kodály Zoltánnak, mint megzenésítésre alkalmas anyagot. De Kodálynak nem tetszett és félretette, vagy éppen nem volt kedve foglalkozni vele. Véleménye alighanem hozzájárult ahhoz, hogy Weöres is elbizonytalanodott és kihagyta ősszel megjelenő kötetéből, sőt, a következőben sem tette közzé, csak sokkal később, a *Medúzában* szerepeltette. Akkor, amikor Kodály már megírta rá ismert kórusdalát, s Weöres, mint az *Oregek* esetében, ezúttal is elfogadta a mester legtöbb szövegváltoztatási indítványát: a vers azóta is az ő ízlése szerint való formában jelenik meg.

Késő ősszel napvilágot látott második verseskönyve, *A kő és az ember*. A kötet a Nyugat ismert emblémájával jelent meg, a címlapon feltüntetve azt is, hogy a „Nyugat kiadása”, de a folyóirat valójában csak rangot osztó eszmei segítséget adott, a kiadás megszervezése és a nyomdaköltség újra Weöresre hárult. A második kötet, akárcsak az első, mintegy félszáz verset tartalmazott, s ezeknek jó kétharmada egészen friss termés volt, 1935-ben keletkezett.

Amit Babits egy évvel korábban megjegyzett a Nyugat „Könyvről könyvre” rovatában, hogy „Weörestől még kiszámíthatatlan meglepetéseket várhatunk”, úgy rémlett, nem igazolódott be ebben a füzetben. Az új kötet kevésbé volt kiszámíthatatlan, meglepő és szeszélyes, mint az első. Szegi Pál, aki a kettőt együtt ismertette 1936-ban a Válasz hasábjain, megállapította, hogy a *Hideg van* ironiája sokszor a végtelenségig elszabadult és a legszertelenebb bolondságokig csapongott, a játék és

merész kutatás izgalmával verve föl a világnézeti hazátlanság dermesztő csöndjét. *A kő és az ember* evvel szemben nyugodtabb hangot üt meg és kiegyensúlyozottabb lélekre vallott. Az első kötetben Weöres vállalkozó szellemű kalandornak bizonyult, aki nyugtalan szenvedélytől hajtva indult kalózútra, hogy csákyáját kivesse egyiptomi himnuszoktól slágerritmuskig mindenre, amit telhetetlen étvágyának csillapítására birtokolni akart. „*Rimbe rántok tücsköt, bogarat*” – ígérte s ígétét be is váltotta. A második kötetben – visszatérve Szegő Pál szavához – „a babonás sámán varázsigei helyett egyre gyakrabban beszél a szelíd igazságok egyszerű közvetlenségével is. (A *célról*.) A nyugalom lelki biztonsága emeli legmagasabbra ezt a költőt. A játék túl színes, kattogó ritmusainál, darabos izgalmánál nemesebb az a zengő komolyság, mely a *Mocsári dal*-ból, a *Dunántúli képek* ciklusának verseiből árad.”

A kötet címadó verse, *A kő és az ember* egy néger spirituálé szabad fordításából keletkezett. Érdekes, hogy a Weöres emlékezete szerint amerikai szöveg csaknem szó szerint megtalálható Fónagy Ivánnak a „primitív népek” költészetéből összeállított *Wawiri* című antológiájában: nyugat-afrikai dalként. Lehet, hogy valamelyikük filológiai tévedés csapdájába esett, de az sincs kizárva, hogy az amerikai ének a rab-szolgák keserves vándorútját követve ősi, afrikai szöveget őriz. Weöres az eredeti verset átritvizálva, szerkezetileg átalakítva első jelentékeny vallásos költeményét írta meg benne.

Rejtőzködnöm nem lehet.
Rejtőzködnöm nem lehet.
Elmentem a kősziklához,
hogy elrejtsem képemet.
Szólt a szikla:
soha el nem rejtelek!
ó, szólt a szikla:
soha el nem rejtelek!
Rejtőzködnöm nem lehet.
Szólt a szikla: megindulok,
eltiporlak, tájulj tőlem,
megindulok, eltiporlak,
tájulj tőlem, szólt a szikla.

Rejtőzködnöm nem lehet.
Elmentem a kősziklához,
ráhullattam könnyemet.
Szólt a szikla:
én is égek, szenvedek!
ó, szólt a szikla:
én is égek, szenvedek!
Rejtőzködnöm nem lehet.
Szólt a szikla: én is mennybe
mennék, mint te, én is égek,
én is mennybe mennék, mint te,
én is égek, szólt a szikla.
Rejtőzködnöm nem lehet.

Talányos és nem is egészen pontosan megnevezhető a szikla szerepe ebben a versben. Ő volna a lélek esendőségével szembeállított szilárdság, melyről bebizonyosul, hogy mégsem szilárd? A lelketlen anyag, amire ha odafigyelünk, észreveszszük, hogy lelke van? A nem-emberi világminőség, amelyről kiderül, hogy mégis emberszerű? Az arcát elrejtteni akaró elbeszélő és a kérést visszautasító szikla a szubjektum és objektum, ami végül egy és ugyanaz? A külső és a belső világ, ami egynemű? Nyilván mindezt egyszerre jelenti a drámai párbeszéd. A minden létező közös szenvedéséről és közös tisztaságvágyáról szól a dialógus, arról a kozmikus méretű és egészen általános felelősségről, ami minden vallás erkölcsi alapja és amit a versben meg nem nevezett isten kényszerít rá híveire, aki elől hasztalan a bűjkálás. És ez a meg nem nevezett isten, mint minden vallásban, egyszersmind a világgal és az én-nel is azonos: a vers tehát azt is jelenti, hogy nem rejtőzhet el senki ön-maga és a világ elől. Ez nem újkeletű bölcsesség, de a színreállítás drámai ereje, magasrendű esztétikája mégis e korszakának egyik legszebb versévé avatta ezt a dalt.

A „spiritual song”-ot mint a dzsessz-muzsika őseit ajánlotta egyik levelében debreceni költőtársának, Kiss Tamásnak a figyelmébe. A kötet másik híres dalában, a *Mocsári dal*-ban a klasszikus görög költészet formáihoz fordult és a szapphói vers mértékére komponálta a magányos bánat méla énekét.

Sás se suttog és a mocsár se böffen.
Vak, rekedt hőség ül a béka száján.
Horgász fűzfa vár az iszapba-hullott
méz-ízű Holdra.

A kötetben megjelent a bonyolult zenei formákkal való kísérletezés néhány egészen kiforrott és tökéletes darabja is. A legszebb és a legnépszerűbb ezek közül a *Valse triste*.

Hűvös és öreg az este.
Remeg a venyige teste.
Elhull a szüreti ének.
Kuckóba bújnak a vénék.

Az ember szíve kívásik.
Egyik nyár, akár a másik.
Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég.
Lyukas és fagyos az emlék.

Ködben a templom dombja,
villog a torony gombja,
gyors záporok sötéten
szaladnak át a réten.
Elhull a nyári ének,
elbújnak már a vénék,
hűvös az árny, az este,
csörög a cserje teste.

A fákon piros láz van.
Lányok sírnak a házban.
Hol a szádról a festék?
kékre csípi az esték.
Mindegy, hogy rég, vagy nem-rég,
nem marad semmi emlék,
az ember szíve vásik,
egyik nyár, mint a másik.

Megcsörren a cserje kontya.
Kolompol az ősz kolompja.
A dér a kökényt megeste.
Hűvös és öreg az este.

Amikor a vers elkészült, Weöres ezt is megmutatta Kodálynak, de Kodály nem volt híve annak, hogy németes muzsika terjedjen az ifjúság körében, és már a címet olvasva rosszzallóan kapta föl a fejét. Harminc évig nem is akadt senki, aki ezt a csupadallam verset megzenésítette volna, 1966-ban Tornósy György írt rá vegyeskari művet szólóval.

Valcer? Weöres így számolt be zenei kísérletéről: „A *Valse triste* tulajdonképpen zenei rondó formában van, aminek semmi kapcsolata a költészetbeli rondó formával. (Ugyanis van a költészetben is rondónak nevezett versforma, amit főleg a régi olaszok és franciák műveltek.) A *Valse triste* azonban nem így, hanem zenei értelemben rondó. Az „A” elem benne három, három, kettő tagolású ritmus. *Hűvös és öreg az este, remeg a venyige teste*. A „B” elem egy szótaggal rövidebb. *Ködben a templom dombja, villog a torony gombja*. Vagyis három, kettő, kettő metszés. Az „A” elemben megírt dolgok aztán mindig visszatérnek a három, kettő, kettőben némileg más szöveggel. Például ahol az „A”-ban az van: *az ember szíve kívásik, egyik nyár akár a másik* – ez a „B”-ben így jelenik meg: *az ember szíve vásik, egyik nyár mint a másik*.” (Czigány György: i. m.)

Bata Imre interpretációja: „Az elmúlás mély szomorúságát dallamos ritmus ellen-súlyozza, a halálhangulatra, természetehervadásra telt, kerek mondatok és mozgalmas, még színekben is bővelkedő impresszionista képsor visszhangzik, s ebben a kontrasztban a teljessége elmúlásnak és megújulásnak. A forma tökéletes megmunkálása föl-emeli a verset önmaga fölé, az ismerős őszi hangulat felett ott lebeg az állandóság szelleme, mely az ismétlődést ígéri.” (Bata Imre: *Weöres Sándor*. Irodalmi Szemle, 1972.)

A zenével kísérletező vers kapcsolódását a magyar költői hagyományhoz Vas István fedezte föl: „Éppen a *Levél a szabadságról* évében jelent meg a Nyugatban Weöres Sándor *Őszi melódiája* (ma már *Valse triste* címen ismert), benne ezzel a két sorral: *Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég. / Lyukas és fagyos az emlék, – ami nyilvánvalóan válasz volt Babits húsz évvel azelőtti művére: S mi harcok anyja volt / nemrég, / ma csak egy lanya holt / emlék*. Azt már kevesebben tudták, hogy a Babits ríme is folytatás volt: Arany rímét folytatta – de hát A *tétletleni halmon* sohasem tartozott a közismert Arany-versek közé, márpedig valószínűleg abban

csengett össze először ez a két szó, legalábbis költői érvénnyel: *Vagy mintha ember hányla volna nemrég... / Ki gondolná, hogy százados nagy emlék! (...)*

És az ilyen átvétel mindig dicsőség, annak is, aki átvesz, és annak is, akitől átvesznek, tekintet nélkül arra, melyikük maradt alul a felhasználás módjában, vagyis, hogy a régebbi rím ékköve az átvétel folytán veszít-e fényéből – mint az Aranyé –, vagy ellenkezőleg, az új fölhasználás éppen hogy fölvillantja a réginek a fényét – mint a Weöresé a Babitsét. Mert bármilyen varázslatos zenei és érzelmi hatást ér is el az ő „szomorú keringőjében” a *nem-rég-emlék*, ennek a bravúrnak a fényében méginkább kitűnik, hogy Babits háborúellenes verse összefüggésében (*Kép egy talusi csárdában*) ugyanennek a rímnek jelentése is van: lázító gúny és történelmi ítélet.” (Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű?* 1981.)

A versben csakugyan nem dolgozott politikai indulat, rondóformában kavargó pazar képei a tüstént cselekvésre indító társadalmi publicisztika felől megközelítve valóban üresek voltak. Ebben a tekintetben az egész kötet elvontabb és éteribben lebegő volt az elsónél. Abban még leírta a munkanélküliséget, sőt a *Torzók* ciklusában közzétette a magyar költészet első Hitler-ellenes versét. *A kő és az ember* már csak a magány és elidegenedettség általános kifejezése révén felelt a kor valóságára: abból a távolságból, amire jól illett volna a „madártávlat” elnevezés. A kötet versei szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy az érzékelhetőt és élményként átélhetőt elkössék, eloldozzák kiváltó helyéről és az általánosítás minél magasabb légrétegébe emeljék. Ennek a kibontakozó alkotómódnak legszebb verse az *Alt Wien ábránd* volt.

Ismeretese a vers keletkezésének körülményei, Weöres beszámolt róla *A vers születése* című doktori értekezésében. Eszerint a képsorokat egy esti dombtetői séta indította el, a versben azonban szó sincs se estéről, se sétáról, se dombtetőről:

Gazdátlan kastély. Fele zárva áll.
A folyosó fejhangon kiabál.
A parkot őrzik még a vén falak,
az ágak össze-vissza donganak.

A merengő tekintetű, borongó hangulatú leírás a második szakasztól epikus fordulatot vesz:

Láttad-e, mondd a kis főherceget?
Azt mondják, nem halt meg, csak elveszett.
Színes virágok közt ugrált, dalolt
s anyja, a jó királyné tapsikolt.

A szálában még emléke meleg,
hol testes, csipkés nők lézengenek,
de arcukról a vakolat lehullt
s a helye fényes lett, vagy megfakult.

A felejtést az elmúlással és az emlékezést a létezéssel már a *Valse triste* is közös fonálra fűzte. A halálba belenyugodni nem képes mindennapi gondolkodás természetesen előtörő szolipszista vonása ez. Amiről tudunk, amire emlékszünk, az létezik, él, amit elfelejtünk, ami kihull a lukas és fagyos emlékezésen, az meghal, szertefoszlik. Az emlékezés védekező fegyver az elmúlás ellen. Talán a kis főherceg sem halt meg, emlékét őrzik a tárgyak s a földözött élet jelenetei enyhítik a riasztó látomást. De a vers az utolsó sorokban visszazökken az igazi valóságba, és amikor néhány szóval megváltozva visszatér a nyitó kép, a folyosó rejtelmes visszahangjából a halál félelmes arca rajzolódik ki:

Kastély a hervad. Fele zárva áll.
Fejhangon ugat benne a halál.

Az *Altwien ábránd* költészettanilag nem élményleíró vers, hanem élményközvetítő, evokatív költemény. Nem arra törekszik, hogy az eredeti élmény kiváltó körülményeit ábrázolja, hanem a fölkeltett hangulatot és gondolatmenetet, az élmény belső körét sugározza egy kitalált szintér és kitalált történet révén. A szintér és történet azonban külön is följegyzésre érdemes: a régi bécsi altwien porcelánok korába vezet el, abba a korba tekint vissza, amit Weöres évtizedekkel később egy regényszerű és regényterjedelmű versciklusban fog újra átélni: Lónyai Erzsébet élet-történetét írva, a *Psyché* lapjain.

4. A nemzedék szárnyán

Az az alkotómód, hogy a költő a lélek történéseit epikusan előadott szituációba helyezve fejezi ki, vagy megteremti az élmény lírába, dalba foglalt dramaturgiáját, ez az alkotómód megjelent már a Nyugat első nemzedékének költőinél is. Egyikük-nél pedig éppen meghatározó, központi szerepet töltött be. Ez a költő Füst Milán volt. Füst Milán nemcsak sokat emlegetett szabadversével (ami nem is volt igazi szabadvers) járult hozzá ahhoz, hogy a magyar líra hangfelvevő tüje végérvényesen elmozdult az impresszionizmus lejárt lemezéről, hanem elsősorban éppen ennek a „szituáció-versnek” a kidolgozásával segítette elő a költészet modern fordulatát. Nemzedéktársai nem becsülték érdemének megfelelően, a második nemzedék költőire, mindenekelőtt Illyésre már észlelhető hatást tett –, igazi jelentőségét mégis a harmadik nemzedék, Radnóti, Vas, Weöres nemzedéke fedezte föl. A *kő és az ember* költője az *Altwien ábránd* szomszédságában közölte *Levél Füst Milánhoz* című versét.

Engedd, hogy szóljak hozzád s bár ifjú volnék hadd tegezzelek,
mint isteneket s ringyókat szokás: mert szólni könnyebb így nekem.

Akár mély kútba, hulltam önmagamba és senkise húzhat ki onnan.
Kis falun élek, disznóinknak a korpát magam keverem,
bár nem vagyok szegény: apám három kocsist tart
s előre üdvözlő akárki és ősdi tisztesség övez...

És rád gondoltam akkor, Mesterem,
mert olymód élek én, mint tompa kisérteteid.

Az *Altwien ábránd* Füst Milán versszerkesztési módjának legbelső tulajdonságaihoz közeledett, hangjában, dallamát, ritmusát tekintve lényegesen eltért tőle; ebben a versben éppen fordítva történt, a sorok zengése idézte a mestert, a naplószerű élménybeszámoló nem illett hozzá. Ez nem is volt jellemző Weöres versírói természetére – a Füst Milánhoz való vonzódás azonban törvényszerűen következett költői hajlamából, belső ösztönzéséből és kísérletezésének tervrajzából egyaránt.

„(...) És hatása egyre előbb, s mintha közönségét is most kezdené megtalálni, a fiatal olvasókban. Nem véletlen a hatása, és újabb népszerűsége sem az. Füst Milán konstruktív lázadó és ez a tény rokonunkká teszi. Tagadja ezt a világot és fölépít helyette egy másikat magának. Mi is ezt akarjuk *magunknak*.” – írta Radnóti Miklós éppen *A kő és az ember* esztendejében, 1935-ben. Soraiban a nemzedék hangja szólalt meg, az egyre határozottabban körvonalazódó és egyre jelen-
tekenyebb szerepet betöltő nemzedéké, melyhez Weöres is tartozott, s melynek szárnyán, egy ideig legalábbis úgy hitte, kiemelkedhet a megfulladással fenyegető mély kútból, amibe hullott.

A nemzedék rajzásának első korszaka 1929 és 1934–37 között játszódtott le és ez pontosan megegyezett Weöres első költői periódusával. Bónyi Adorján fölfedező cikke 1929 áprilisában jelent meg, 1929 májusában pedig elkészült a *Jóság* című

antológia, középpontjában Radnóti Miklóssal. Ebben Weöres nem szerepelt. Ez a még bátoratlan hangú, és a versek többségét tekintve gyenge könyv észrevétlenül került el a szellemi élet hullámaiban, és csak annyiban jelentős, hogy a nemzedék legelső – és irodalmunkban meglepően korai – önállósulási szándékát dokumentálja. A függetlenülési törekvés a következő években különféle sikerrel járó lapalapítási vállalkozásokban öltött testet (*Perspektíva*, *Névtelen Jegyző*) és közös antológiákban nyilatkozott meg.

1934-ben Kárpáti Aurél állított össze válogatást a nemzedék költőinek verseiből, amit *Új Magyar Líra* címmel a Vajda János Társaság adott ki. Egy évre rá megjelent Radnóti Miklós és Dénes Béla szerkesztésében és Fejtő Ferenc előszavával a *Korunk* című antológia, a kötetben Forgács Antal, Habán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kis Ferenc, Radnóti Miklós, Rónai Mihály András, Sértő Kálmán, Toldalagi Pál, Vas István, Weöres Sándor és Zelk Zoltán versei kaptak helyet. Ez volt az első jelentékeny kritikai visszhangot kiváltott nemzedéki fölvonulás. Közben pedig az olvasók kezébe kerültek az első önálló verseskönyvek is, úgyhogy mire 1937-ben egy oktatásügyi könyvsorozat keretében Makkai László kiadta az *Új Magyar Költők* II. című versgyűjteményt (melyben többek között már Devecseri Gábor, Képes Géza, Kiss Tamás, Rónay György és Takáts Gyula, valamint Erdélyből Dsida Jenő, Szabédi László és Szemlér Ferenc versei is szerepeltek), akkor a nemzedék jelenléte már köztudomású és elismert tény volt az irodalmi életben. Gál István 1934-ben elindította kulturális-tudományos lapját, az *Apollót*, amely igyekezett hidat verni a népi és urbánus tábor között, 1937–38-ban megjelent Hajnal Anna és Trencsényi Waldapfel Imre szerkesztésében az *Argonauták* című szépirodalmi folyóirat, és lényegében a harmadik nemzedékre alapítva alakult át 1936–38 körül az Egyetemi Nyomda Diárium című folyóirata Kenyeres Imre irányítása révén.

A magányosságát és elzártságát panaszó, önmaga kútjába hullott költő, aki malacetetés közben és egyetemi tanulmányok mellett egyiptomi himnuszok, indiai gnómák, „szomorú keringők” és néger spirituálék mintájára írt verseket, osztozott a nemzedék sorsában. Kénytelen-kelletlen osztozott, mint ahogy mindnyájan vonakodva fogadták el az elsőnek Babits tollával kiállított nemzedéki bizonyítványt, s az idősebb írók és kritikusok kényelmes egységesítő jelzőit. Halász Gábor rájuk sütötte, hogy „csapatban járnak”, pedig Vas István emlékezése szerint még önálló törzszakasztaluk sem volt a budapesti kávéházakban, hanem csak odacsapódtak az idősebbek társaságához, ami az önállótlan és szervezetlenség tökéletes jele volt. Egyéniségekké és nem generációvá szerettek volna fejlődni. De ha már rájuk nyomták a nyáj bélyegét, húzzanak hasznát az együvé tartozásból – ez volt Weöres véleménye. Elvont verseihez kiváló gyakorlati érzék és magasfokú üzleti hajlam társult: gyakorlatiassága és menedzser hajlama szólalt meg, amikor a nemzedék összefogását szorgalmazta.

„Nem gondolod: meg kellene már egyszer a nemzedék lapját alapítani?” – kérdezte egy levelében Kiss Tamástól 1935-ben. Amikor néhány hónappal később Kiss Tamás épkezláb tervvel állt elő, így válaszolt: „Nagyon örülök a »Számadás« folyóirat-tervednek, különösen, ha nem fog terv maradni, vagy bedöglenni a második vagy harmadik szám után. Hanem a »Számadás« nagyon rossz cím! nincs jobb? Azt hiszem, nem volna intencióid ellenére, ha szeretném ezt a leendő újságot a nemzedékünk törzs-organumává fejleszteni: ideje volna, hogy végre egy országos generációs lapunk legyen; ha vidéken jelenik meg: annál jobb. (...)” Néhány nappal később Jékely Zoltán, Weöres biztatására, így írt az ügyben: „Tegnap kaptam Weörestől levelet, melyben részletesen ismerteti laptervedet s azt ajánlja – bizonyára Neked is ajánlotta már, hogy dolgozzunk közösen. Makkai László volna a negyedik, remélem, te is örülsz csatlakozási tervének, annál is inkább, mert az erdélyi »Hitel« szerkesztése komoly megbecsülést szerzett az itteni fiatalok közt is nevének. Bár anyagilag azt hiszem teljesen reménytelen a helyzetünk, a lap elindításának moment psychologique-ja mégis elérkezett: (...) ha nem csinálunk valamit, elkezdhetjük a gyönyörű hallgatást, melyhez azonban még túl fiatalok va-

gyunk." A „Számadás” – evvel a címmel – a következő év januárjában meg is jelent, de csak egy számot ért meg s programszerűen az is a „huszas nemzedéket” jelölte meg támogatótjaként.

A szervezési kísérletek 1936-ban mégis eredménnyel végződtek. Ebben az esztendőben alakult meg a Tóth Árpád Társaság, mint a nemzedék íróinak, művészeinek köre. Történetét részletesen elbeszéli Vas István a *Mért vijjog a saskeselyű?*-ben. A társaság lelke Hajnal Anna és Trencsényi Waldapfel Imre volt, első üléseit pedig Weöres Sándor festő barátjának, Illés Árpádnak az Izabella utcai műteremlakásán tartották. Legtöbbször itt szokott megszállni Weöres is, ha ügyei Pestre vetették. A kör megszerveződésében így alighanem neki is része lehetett, mert Vas István emlékezése szerint is ő ismertette össze az írókat Illés Árpáddal. Még a Társaság alakulásának, körvonalazódásának első idejéből származnak a következő sorok:

„ (...) Ami az irodalmi társaságot illeti: a névsor annyira vegyes, hogy politikai jellegtől semmiesetre se kell tartanod. Hogy aztán Neked mennyiben kellemes és mennyiben nem, hogy havonta kétszer ekkora összejövetel legyen a lakásodon, ez már énram nem tartozik. Annyi bizonyos, hogy az Általad fölisorolt névsor színéjévé a mai művészetnek. (...) A társaság tervéből lehet nagyon sok és lehet nagyon kevés; minden a továbbiaktól függ. Ha van kedved hozzá, esetleg vedd föl, hogy nem lehetne-e Kosztolányi-Társaság ebből a gyülekezetből; Kosztolányi, ez a most meghalt nagy költőnk olyan valaki, akitől bajosan lehetne rosszat és károsat tanulni; az az érzésem, ki fog sülni, hogy igen-nagy ember volt. A magyar nyelvnek olyan páratlan művésze, mint Mikes Kelemen vagy Arany János; érdemes volna, hogy egy társaság ápolja az emlékét és őt tekintse útjelzőnek. (...)”

(Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz, 1936. nov. 14.)

A társaság Tóth Árpád nevét vette föl, amiben sokféle megfontolás játszhatott közre, többek között tapintatos figyelem Babits érzékenységeire. Tóth Árpád neve semlegesebbnek hangzott, és kevésbé elkötelezetten csengett az irodalmi életben. A kibontakozó nemzedék pedig – kevés kivételtől eltekintve – ügyelt az óvatosság szabályaira. A nagy irodalomszervező első és a társadalommozgósító második nemzedék árnyékában kis bölcs öregek módjára viselkedtek, és a komoruló időben szélsőséges partokon próbálták felvonni vitorláikat részegnek éppen nem nevezhető hajókra.

Józanok voltak, sőt a józanság programját sugározták magasfokú technikai mesterfogásokról tanúskodó verseikkel és egész magatartásukkal. Az előttük járók azonban bámulni vagy éppen elpáholnivaló fenegyerekek érkezését várták a magyar irodalomba, és nem tudták mit kezdeni a koravén okosok rajával. Babits 1934-ben az *Új Magyar Líra* című antológiából azt a következtetést vont le, hogy az új nemzedék nem elég új és nem elég friss, túlságosan jólnevelten halad az elődök nyomában és önműködően továbbtenyésztő költészetet művel, minden friss megtermékenyülés nélkül. Ez volt a kritikai alaphang és a többiek évekig ismételték egyéni változatokkal.

Németh Andor összeráncolt szemöldökkel figyelte formai felkészültségük túlsúlyát és gyanúsán találta játékos hangjukat, mellyel „csillogó varázssá szépítik valójában sötét élményeiket”, Kassák hiányolta, hogy romboló kedvük nem szárnyal elég magasra, és nincs bennük elég kezdeményező akarat; Kelemen János a Gondolat hasábjain kereken kimondta, hogy „óvatosak – megelégszenek a lélek apró, felületes szenzációival, s olykor, egy-egy feladatversben róják le világnézeti „kötelmeiket”; Halász Gábor szerint az előttük járó nemzedék versein a szociális érzés felzaklatott érzése sugárzott át, ők pedig csak befelé figyelnek, s nem-lázadó költészetüket a fuvalaszó jellemzi, nem a trombitahang; Szerb Antal szomorú iróniával kérdezte, hol a dac, a jelszó, a révület, a mánia a verseikben, ami őket, idősebbeket hevítette.

Weöres akkor még nem szokott hozzá a bírálatokhoz, és egyáltalán nem a

buddhista boncok nyugalomával fogadta a kritikákat. Már Babits első szavaira élesen kifakadt:

„Ami Babitsnak a nemzedékünkéről szóló kritikáját illeti: kifogásképpen emliti, hogy nem fordulunk külföldi mintákhoz, hogy az ő nyomdokaikon haladunk, hogy nem vagyunk elég rossz-gyerekek, mint ők voltak annakidején; hogy nem úgy csináljuk, ahogy ők csinálták. Az ő idejükben a „hagyományörző” volt a dicsérő jelző, ma a „merész”. Az ő idejükben a szelíd fiú volt a papa kedvence, ma a rakoncátlan kölyök a kedvenc. Előállt az a paradox helyzet, hogy ma forradalmi cselekedet nem forradalmárnak lenni. Maga Babits írta egy versében: „Írd tenyeredre: sohasem lehet, mi egyszer volt már...” Ők megtörték az utat, hát ne kívánják, hogy mi is úttörők legyünk: tűrjék el, hogy új emeletet húzunk az ő palotájukra. Nekünk nem úttörő, de összefoglaló szerep jutott: az idő nem Klopstockoknak, de a Goetheknek kedvez, nem a Berzsenyiknek, de a Vörösmartyknak. Hogy aztán tudunk-e ilyen dantei és goethei összefogó-egyeníségeket kitermelni magunk közül? fene tudja. Egy már van közülük: Valéry.”

(Weöres Sándor levele Vas Istvánhoz, 1934. október 2.)

A nagyszerű rabulisztikával előadott okfejtés fontos és komoly, már nem is csak esztétikai, hanem irodalomszociológiai elvek karikatúrába oltott változatát közvetítette. A harmadik nemzedék csakugyan elűtött a korábbiaktól, de nem abban, amiben kritikusai külön útját föllelni vélték. A sokszor elismételt bíráló megjegyzésekre versben így felelt Weöres:

S hogy egyformák volnánk s egymásra-nézők?

Jékely, Vas, Dsida úgy illik össze,
mint sárgadinnye sóval és tubákkal.

„Politikátlan” korosztály vagyunk? ha
„szociális” versünk mind megpipázzák,
a plajbász csúcsa elkopik, fogadjunk.

Hibátlan forma-művészek vagyunk?
(„hibás, mivel hibátlan”: furcsa szempont)

Álomvilágban élünk? – hiba volna? –

„Petróleumszag s kávésbögre – zsíros
papír és tört kenyér” (Zelk verse): bájos
vagyálom...! Lám, ki fart vet a valónak,
nem poéta, de a kritikus.

(„Harmadik nemzedék”)

Kritikusaink idegenkedése mégsem volt alaptalan. A fiatal nemzedék a sokféle hagyományörzés és már feltűnően ragaszkodó továbbfolytatás mellett egy egészen alapvető kérdésben eltért a magyar hagyománytól. A költészet társadalmi szerepéről másképpen vélekedtek, mint elődeik. Nem a feladatáról, hanem a szerepéről. Mindnyájan hitték, hogy a költészetnek társadalmi hivatást kell betöltenie, nem zárkózhat a műhely falai közé és nem töltheti idejét pusztán laboratóriumi kísérletező munkájával. De nem hittek többé abban a romantika óta derengő szép káprázatban, hogy a költő lángoszlop a társadalom és a nemzet élén, és szava varázsütésre követ mozgat és vizet fakaszt. Nem hittek többé abban, amit Gyulai Pál úgy fogalmazott meg, hogy „az irodalom lőn a nemzetiség védangyala és szellemünk életnyilatkozásainak egyedüli központja”. Hűvös fövel mérték föl az irodalom tudatátalakító és erkölcsformáló lehetőségét, és a valósághoz híven, a realitáshoz igazodva igyekeztek berendezkedni arra, hogy a művészi szó és általában a kultúra – mint később a társadalomtudomány nevezte – „szociáldinamikája” keserves, hosszú úton érvényesül. A magyar irodalomban új irányt, sőt korszakot nyitó józanságuk akkor, a harmin-

cas évek derekán persze nem tudományos belátásból származott, hanem inkább ösztönös visszahátrálás volt – mint Vas István írta – az előttük járó „két nemzedék szerepeivel, a primadonnáskodó kitárulkozással meg a közéleti hevülettel szemben is”.

Szó sincs róla, hogy méltatlanul lebecsülték volna a két nagy generáció költői és társadalmi eredményeit, a romantikától örökölt túlzásokat azonban nem akarták folytatni. A magyar hagyományban régen jelenlévő, de addig előtérbe nem került írói magatartást követték. Törekvésük családfáját visszavezethették Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Illyés és mindenek előtt József Attila jónéhány határozottan ebbe az irányba mutató versére. Közvetlen elődjüket pedig azért Füst Milánban találták meg, mert a már említett „szituáció-vers” élményt objektíváló és transzponáló formája éppen a tőlük idegen költői magatartások érvényesülését fékezte és csökkentette.

Ha Weöres helyét keressük ebben a harmincas évek közepétől egyre erősebben láthatóvá váló folyamatban, akkor paradoxonnal azt lehet mondani, hogy ő volt a józanság szélsősége. Az előtérő irányt ő képviselte legszembeötlőbb és legprovokálóbb módon. Radnóti és Vas társadalmi indulata a második nemzedék közelében maradt, Jékely olyan nagy versében, mint *A marosszentimrei templomban* (1936) a nemzeti kisebbségi elkötelezettség legmegrendítőbb tanúvallomását írta meg. Weöres ezzel szemben hittelt vállalta a nem-politizálás politikailag is sokkoló hatását. Irodalomszemlélete, ízlése már kezdetől eltért az uralkodó nemzeti klasszicizmustól. Várkonyi Nándor jegyzi föl, hogy már pécsi évei alatt eltökélten újrafogalmazta irodalomtörténetünk egy-egy korszakát és jelenségcsoportját. A népi-nemzeti irodalom átmenetét a modern irodalomba például a következőképpen írta le Várkonyinak:

„Különös kor. Kb. 20 költő egyforma kaliberűnek látszott. S most a zöme elsüllyed, s néhány tiszta fényvel kiemelkedik. – Vargha Gyulának, míg egész oeuvre-je közepes, ebből kb. 20 vers páratlanul szép (*Sebők, a lantos, A halál hídjánál* stb.). (...) Végre észrevenni, hogy Endrődy, Várady, Szabolcska stb. rossz költők; velük együtt azonban néhány kiváló, kik akkor ezek sorába tartozni látszottak. Zempléni, Nógrádi Pap Gyula. – Meg kéne végre csinálni [sic!], hogy arról a nemzedékről nem lehet egy kalap alatt beszélni. Hanem rámutatni, hogy Endrődy, Szabolcska elsüllyedő középszerűségek, míg Vargha, Zempléni érték. Szétválasztani szűrővel, rostával, amit az a nemzedék nyújtott.”

Babitsról a következőképpen fejtette ki véleményét: „(...) ő a *Nyugtalanság völgyé*-ig őszinte. Addig, ameddig az „én őszinte vagyok” hiányzik. – Senkit annyira fordítva nem látnak ma, mint Babitsot. Míg azt adta, ami belőle jött, modorosnak mondták. Mihelyt pózolni kezdett: „Íme a prófétánk.” – Emberi alapja a korai dolgainak van, a kevésbé személyes dolgai őszinték. Fűrő-faragó, elzárkózó lelki alkat. Aztán hangoztatták körötte, hogy a költő önmagát adja, a közért szóljon stb. – érzik versein, ahogy óvatosan kezdett a kívántnak megfelelő helyzetbe illeszkedni. „Ellenállhatatlanul tör ki belőlem, hogy szenvedek az országért, a kultúráért”, ezt kívánták, s adta.” (Várkonyi Nándor: *Pergő évek*, 1976.)

Az ötletszerű rögtönzésnek hangzó gondolatokat valójában nem a véletlen szésképe kormányozta, hanem egy összefüggő és minden belső konzekvenciájában szilárd irodalomtörténeti rendszerhez tartoztak. Ez a rendszer, ez a következetesen kidolgozott külön irodalomtörténet eszmei háttérként működött Weöres verseiben, de évtizedekig csak egynéhány felvillanó részlet mutatkozott meg belőle. Átgondoltságát, határozottságát bizonyítja, ahogy az 1970-es években a *Három veréb hat szemmel* című költői antológiájában visszatért és mindeddig legteljesebb alakot öltött.

Capriccio

W. S. mester hetvenedik születésnapjára

*Uram, Ön mint a sás, a nád,
Uram, Ön mint a léghabáram,
átzizeg ezer éjszakát,
ültet bokrot, fát hét határban.*

*Lerakja sarjait, Uram,
folyókra, tócsákra, tavakra,
Szűz Mária és Don Juan
szülötte Ön, hét daimon apja.*

*Az első gnóm. Piros lepel,
kék öv testén az uniformis,
rétjén baziliszkusz hever,
kapujában két unikornis.*

*Légi lények ezenfelül
etetnek rokmadár-fiókat,
szílf szílfiddel tovább vegyül –
szárnyalnak is Önnél az ódák!*

*Mellék üstöt és fő-hutát
Önnél hű szalamandra fűt föl,
nem kap a tűzben hőgutát,
onnét szolgálja Önt, ha bűvöl.*

*Almára hablány-undine
és hablegény társa vigyázik;
hydra- s ibisz-tenyészete
virul Csöngétől Indiáig.*

*Mert ért madárul, ért halul,
ereszén fönix fészkel Önnel:
általa halhatatlanul,
dalai tőle tündökölnék.*

*Zeng indulót, gregóriánt,
nem dicstényért, se talmi tapsnak –
kiselejtezett glóriák
Önnél fölös számmal akadnak.*

*Psychét Pascalba pácol, önt
vén szentekbe életelixirt,
a janzenista lányok Önt
így erotománnak tekintik.*

*De ha nem unja verseit
és olvasóit általában,
hippogriffre száll rendszerint
s az Octopust levágja bátran.*

*Pelagiánus-gnosztikus-
manicheus-nesztorianus
költeménye melodikus
így lesz – dühöng az Apparátus.*

*Önnek mi az! Birtokain
najád, szatir, szilén a park-őr,
zúghat zaj, lárma odakinn,
amit adhat, Ön adja par coeur.*

*Poetical Works, Omnia
Opera, Gesammelte Werke,
Oeuvres Complètes – brahman doktrina
Tao Te kinggel keveredve.*

*Tűzzem zászlóra most? netán
fessek nevét plakátra, falra?
Plakátról-falról Ön levál,
zászlón fönt percig sem maradna.*

*Tegye hát, ami jólesik:
a múlt kozmetikus-kezekben,
a csillagjós-szakma pedig
a jövőben tévedhetetlen.*

*Mi tévelygünk. Bűn bűnre bujt,
Kirkét csaljuk Pénélopével,
bűvünk szentélyt, járunk lebujt,
de szívünk szerelemben ég el –*

*Szent Iván hava, nyárelő,
ring hetven hold mandragorája,
hetven alraun áll elő,
hogy termését rakja kosárba.*

*Mandragora? Búzavetés?
Tornya fölött múzsák köröznak;
fel, Apolló Múszagetész,
hódítsa meg velük a földet.*

KALNOKY LÁSZLÓ

*A 70 éves Weöres Sándornak,
baráti hódolattal*

*Sándor, bármire nézz is, lényege tiszta poézis.
Serlegem óborral van tele. Rád emelem.
Mit kezded ír, sose gyöngye. Rim a dalod tüze, gyöngye.
Zengje ma Csöngye fiát ünnepi csöngedelem.*

Zsákban hozott meleget

Weöres Sándornak

*Vadmacska páva bárány Bennük őst
tisztelte és ki nekik áldozott
emberen innen talált birtokot
világgá nőtt gyermeki vakmerőség*

*Mert álmában sem tekintene ő szét
az emberen túl hisz mind átkozott
ki tárnákba vetett zsarátnokot
istenek ellen láznak a dörék*

*Szent küszöbön alvó embertia
mi innen van az Óperencia
kavics megéled s próbál ezer élet*

*kalandot ha tenyeredbe veszed
A földiek dermedt képzeletének
bőszáju zsákban hoztál meleget*

VERS, ZENE, WEÖRES SÁNDOR

Hét évszázad magyar költészetén végigtekintve íme a nyilvánvaló, bárki más messze felülmúló „rekord”: Weöres Sándor a leggyakrabban megzenésített költő! Írásai nyomán született opera, mesejáték, dal, kantáta, szonon, népzenei ihletésű feldolgozás, dzsesszizű, vagy táncdalszerű muzsika egyaránt. Számuk százon felüli s egyre szaporodó. E tény szinte magától értetődőnek látszik, de amikor okát keressük, elég sokféle válasz ölik fel.

Weöres verseiben uralkodóak a zenei elemek? Természetesen. Őt magát mélyen érinti a zene? Minden bizonnyal. Ritmikai játéka, zenei szerkezetei, atmoszférikus költői égtájai szinte étlapot nyújtanak a jó szövegre éhes zeneszerzőnek? De mennyire! S vonzó, mert költészetünk sziporkázóan sokszínű alakja, egyike minden idők legnagyobb tehetségeinek? Hát hogyné, ez is! E közvetlen forrásokon túl a másod-, harmadkézből kapott élmény felszította Weöres divatját is? Igen, igen – őt megzenésíteni, szinte kézenfekvő zeneszerzői ötletté vált. (Már-már kötelező anyaga a kezdőknek.)

Ha egyszer egy több napos fesztivál keretében eljátszanánk az összes zenét, mely Weöres-versekre épült, valószínűleg örömmel tapasztalnánk, hogy a szürke, néha dilettáns, s gyakran tisztességes középszerű darabok (s a képtelenül vegyes műfajok) hosszú sorából kiemelkedik néhány igazán – forrásához méltó – gyönyörű darab, néhány remekmű is!

Meg kell ismételni másfél évtizedes párbeszédünk néhány motívumát. Vajon Weöres Sándor véleménye szerint mi vonzza verseiben a zeneszerzőket?

„Talán az, hogy gyakrabban használok kiélezett, erősebb ritmusokat, melodikusabb koncepciókat, mint a költők nagy része. Nagy sereg ritmusvázlatom van, főként Kodály-dallamokra készült szövegek. Nagyobb részük a Biciniákban, vagy más Kodály-kiadványokban is megtalálható.”

Úgy gondolom, a vers a megfogant zene prédája, szebben szólva méhenbelüli étke, „kettős” szívdobogása... A vers átalakul a zene erőterében; s egy egészen más világban kel új életre. Maga az eredeti költemény persze a legzseniálisabb zene tükrében csillogva is tovább éli független, zenétlen sorsát. (Schubert Der Erlkönig dala nem pótolja, nem gazdagítja, nem szegényíti Goethe versét: egyszerűen semmi köze hozzá. Két különböző dologról van már szó, egyik a dal, másik a vers. Megkockázatom: csak névrokonok. Hisz a kapcsolódások egymásnak tökéletesen ellentmondó lehetőségei elvben végtelenek.)

Nem egészen igazságtalan csipkelődés, ha megjegyzem: régen a nagy mesterek „vacak” szövegekből teremtettek zenei remekműveket. (Molnár Antal szerint a költőtlen, vázlatos szöveg szinte a jó libretto alapvető jellemzője: a zenére hagyván az érzelmek, árnyalt indulatok, szimbólumok, drámai cselekmények megteremtését.) Ma remek versekhez nyúl a zeneszerző, tiszteletre méltó igényessége azonban néha csak a választásban manifesztálódik, s a zenei végtermék...?!

Mindenesetre a százszor megzenésített Weöres Sándor felfedezője Kodály Zoltán volt, s a Weöres-megzenésítések útjának elején rögtön egy feledhetetlen remekmű áll: az Öregek!

(„Hetven nehéz év a békó karjukon” – írta az öregekről a kamasz költő vagy ötvenöt éve... Kivánjuk, hogy amilyen bensőségesen megélte a hetvenévesek világát akkor, most oly híven őrizze meg az egykori ifjú szív erejét – élvén egyszerre ifjú és öreg szívekben kortalan verseivel!)

Annak idején még Kodályt is megkérdezhettem híres vegyeskarának születéséről.

Így felelt: Weöres Sándort még nem ismertem, amikor egy újságban, gondolom a Pesti Hírlapban megjelent az Öregek, a költő diáksapkás arcképével. A vers mindjárt megkapott, mert ritkán hallani ilyen őszinte érzést, és főleg fiatalember szavában az öregek iránti szánalmat. Az Öregek egyúttal bizonyosság arra, hogy nincs korhoz kötve a költészet, tizenöt éves korában is írhat valaki jó verset...

Az Öregek méltó párja – kórusok ajkán él szerte a világon – Weöres Sándor *Norvég leányok* című költeménye.

Huszonnégy éves koromban – mondta a költő – Norvégiában jártam, és ott írtam ezt a kis tájverset. Majd elküldtem Kodály mesternek, akinek azonban akkor nem tetszett ez a vers. Volt benne néhány zavaró elem. Később, talán évek múlva megtalálta a fiókjában, és akkor néhány sort kidobott belőle, a maradékot pedig gyönyörűen megzenésítette. A vers azóta is abban a javított formájában szerepel nyomtatásban, ahogy Kodály véglegesítette...

Weöres mindig egyszerűen, Kodályhoz hasonló biztonsággal, józansággal beszélt a művészet „bonyolult” dolgairól. Elég prózaian jellemezte vers és zene kapcsolatát. „Nem hiszem, hogy a zeneszerzők számára a költészet inspiráló lenne, inkább anyag, amit fel tudnak használni. Mint egy épület gerendázatát, vagy vastraverzeit, a zene így használja fel a verseket. Mint a közműves az épületnek a vázát. Ihletet a zeneszerző máshonnan nyer, mint ahogy többnyire a költő sem a zenéből, sokkal inkább az élményeiből; a lelken keresztül úszó idegen, szinte meghatározhatatlan anyag az, amiből formál. Nem hiszem, hogy különösebb jelentősége lenne annak az ihletésnek, amit egyik művészet a másikra tesz. De hát persze ez is előfordul.”

Illyés mondja: a csodálatosan zenei verseket író Babits még a Himnusz eléneklésére is képtelen volt... Hogy egy költő ennyire „botfűlű” legyen?! Én ugyan Weöres Sándort se hallottam soha énekelni, de a régi és kortárs zene (képzőművészet, csillagászat, matematika, emberi sorsok, tragédiák s egy kismacska viselkedése) jobban érdekelt mindig, mint a költészet maga. A „falaknak ajánlott” verseket eszköznek tekintette: általuk szólal meg minden létező, látható és láthatatlan. Még egy kis kitérő: a Látóhatár 1964 februári számában jelent meg rövid nyilatkozata. Megfejtés a „Rejtelem”-re. Ebben írja: Nem magamnak, hanem másoknak írok. Ezért szuggesztivitásra törekszem. Nem fontos, értik-e, de az idegek borzongjanak, mint kifeszített húr a szélben.

Ez zeneszerzői attitűd, ez a muzsika vallomása! És nyilvánvaló már, Weöres tudatosan vállalta, hogy sereg írásában zeneszerző módján legyen költő – s ez megkülönbözteti (a zenei elemeket természetesen nem nélkülöző) minden más költészet-től. Nem a vers-zenéről van csak szó nála, ami oly nyilvánvaló eleme minden versnek, még a prózának is. (Kell-e emlegetnünk a Szabolcsi Bence által elemzett Mikes Kelemen dallamokat? Vagy József Attilát, aki a Halotti beszéd, a Psalmus némely sora, vagy a „kiskacsa fürdik fekete tóba” ritmusa nyomán, oly tisztán csendíti meg a gagliardát: Mikor az utcán átment a kedves, / galambok ültek a verebekhez... /

Mondom, Weöresnél a zene nemcsak ritmikai modell, nemcsak szín, nemcsak ívelés, dallam, vagy dob-szaggatottság... Nem véletlen, s főképp nem „hangulati” cím nála a Bolero, a Pavane, a Valse triste, a Symphonie concertante, a Magyar népdal-variációk, a Cantilena, a Rock and roll, – s természetesen sorban a több tételes szimfóniák, eddig tizenkettő! Miközben Weöres E. E. Cummings „klasszicizmusát”, Franz Mon, vagy Eugen Gomringer akusztikus játékait magyarázta, megjelentette négy tételét A szörnyeteg koporsója címen. (Andante, Variazioni, Scherzo, Finale.)

1963 végén még nem tudhattuk, hogy e műveket később Kilencedik szimfónia néven olvashatjuk majd kötetben. A költő magánügye, ha zenei verseiben „aleatóriát” is alkalmaz... Egy romantikus regényből kiírt minden tizedik szó: vibráló felület, melyen már kezdhet dolgozni... Hiszen tudja, a kisorsolt elemekből sorsteremtőként – a véletlen vállalásával – a tudatos költő gesztusát gyakorolja.

A zeneszerzői eszközökkel verset író Weöres korábban a zene melódiaanyagát igényelte, később a zenei struktúrát alkalmazta. A fuga, szonáta, rondo szerkezetet igyekezett szavakkal megvalósítani, verseit zenei formákra építeni. Bach strukturális elemeit vélte a legtisztább rajzúaknak, költészetben leginkább realizálhatóknak.

Tapasztaltam: milyen figyelemmel hallgatta Gesualdót, vagy a legfrissebb kortárs zenét, a legnehezebbet, a legelvontabbat is... „Hiszen az ész természete az ismeretlen kutatása...” Mégis: ő nem teoretikusan modern, csupán legjobb hajlamát követő. Picasso rokona, és Stravinskyé! Az élmény kihívására hitelesen felel verse, mely olykor klasszikusan konzervatív, olykor az érthetőségre látszólag fittyet hányva avantgarde... A zene valóságának mibenlétét fogalmazza meg akkor, amikor effajta verseiről szól... „Nem egy remekmű, csak kommentárral érthető, sőt olyan is van, amelynek prózában elmondható tartalma egyáltalán nincsen, látszólag értelmetlen és érthetetlen. Az ilyennek ereje a hangulatban, szerkezetben, dinamikában, hangzásban rejlik; tartalma, értelme, mondanivalója megfoghatatlan, mégis létező mint a muzsikáé: nem tudjuk pontosan, mit jelent, mégis felemel, átalakít.”

Életművének különböző darabjaiból versoszlopokat, több tételes szimfóniákat szerkesztett a költő. Miért? Mert maga a szó annyit jelent egyszerűen: hangzás. Ezek a szimfóniák pedig akusztikus versek. Három-, négy-, olykor öttételes kompozíciók. Mint például – az egyik rádióbéli Házimuzsika keretében a költő által bemutatott – Tizenkettedik szimfónia is. Zenei motívumra, nagyon egyszerű motívumra épül: alma ring az ágon... Ennek variációi és permutációi után végül más szóanyagra porlik szét a vers – jegyezte meg a mű szuggesztíven-zenei elmondása előtt a költő.

Weöres – épp mélyen zenei eszközeinek finomságával – képes az ösköltészet erőiben felfrissülni, az ősit, a népdalt úgy olvasztani magába, hogy az nem a feldolgozás fokán, hanem áthangolva, az eredetit néha szinte feledve, idézetekre se gondolva – ahogy Bartók zenéjét táplálták a népzene forrásai – az egyénivé sűrítettben jelenik meg. Képes rá, hogy szinte átismételje és újjászülje a világ irodalmának évezreideit, köztük például a magyar költészet elmúlt századait a parafrázisok, szelid paródiák, álarcok és kápráztató átlényegülések változatos seregével. Neki is megvannak a maga „megkéssett melódiái”, hol Psychét teremt, hol Arany bőrébe bújik. Régi olasz formákat, latin szekvenciákat éltet világvárosi lírájában – s ezzel nemcsak a moderneknek, kortársává lesz (és tesz minket is!) – Petrarcának, vagy Celanói Tamásnak is! Ama Dies irae trocheusai, tercinái micsoda nyár-tételként, naphimnusként fénylenek föl az évszakok szimfóniában! Ahogy Stravinsky Pergolesit megidézi, vagy Bach Brandenburgi versenyét, éppúgy Weöres a régi olaszokat, vagy barbár dalt, pápua temetési éneket – egy egész világmindenséget, kedve szerint. Játékosan? Igen, ha a játékot is szerkezeti elemként fogjuk fel, ha felismerjük: nála gyakran derűs fénye van a tragédiának is, játék és jókedv pedig szigorú ellentétpárként van jelen!

A zeneszerzőként is építkező-alkotó Weöres Sándor zeneisége a költészet nyeresége, s kétes kimenetelű csábítás a komponisták számára. A költői mű alapvető indultait magáénak vállaló zeneszerző seregnyi szakmai-technikai probléma közepébe kerül. A vers-zene és az általa teremtetendő zene evidens ritmikai ellentmondásai, a prozódia, melyet főiskolán évekig tanulnak az ifjú mesterek...

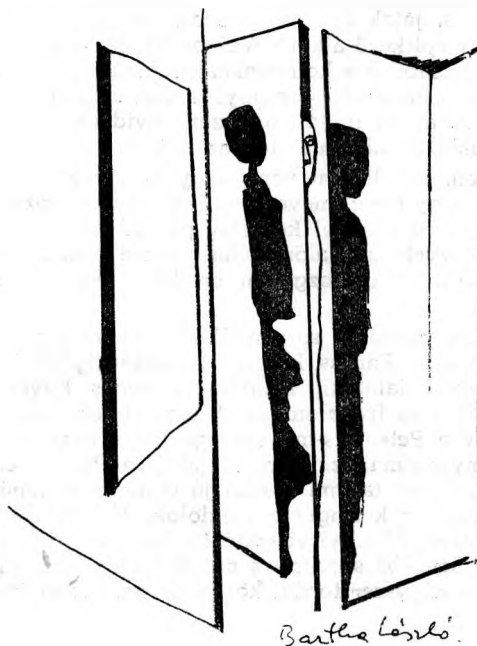
Míg spontán módon, az alkalmi népi, vagy könnyűzenei együttesek, gitárosok, elektromos trubadúrok, vagy minek nevezzem őket, igen változatos színvonalon, gyakran tehetségesen (hol szerencsés, hol képtelen prozódiával) szólaltatják meg Weöres ritmikus verseit! E műkedvelő buzgalom néha nemcsak tiszteletre méltó, hanem kifejezetten hatásos is, szinte tömegmozgalom értékű. Gyakran persze egyszerűen dilettáns.

Kodály után legjobb szerzőink sora nyúl (elfogadva a vázolt vonzó nehezségek kihívását) Weöres műveihez. Farkas Ferenc Rózsamadrigáljától kezdve, Ligeti-darabon, Ránki-operán át a mai fiatalokig hatalmas a termés. Egyik friss darab: Kantáta, – Petrovics Emilé. Az Élet és Irodalomban Pavane címen, kötetekben Bolero címmel jelent meg a vers, mely a Petrovics-mű szövege lett (Negyedik kantáta.) E búcsúzó vers bölcs és bánatos nyugalomához, harmóniájához a Pavane cím illik. Így éreztem egykor. Most mégis a Bolerót tartom igazán jó címnek. Különösen, ha Ravel monotóniájára, a makacs motívum-keringésre gondolok. Weöres Bolerója: szelid. Tizenkét sorban mennyi változat! Mennyi visszatérés, ismétlés; nyitás és zárás azonos abszorbába fogva mennyi sarokba szorított s mégis kinyíló dallam – szinte hihetetlen! „Mind elmegyünk” – ez négyszer fordul körbe, de változatai (mind indulunk, és lép-

delünk, mind ballagunk) tovább szövik az egyhangú menetelés homályba borult képeit. Kétszer csendül meg: „a csillagok mögött”, kétszer: „a pusztaságon át” illetve a „puszta körfalán”, kétszer: „ahányan így együtt vagyunk”, súlyos szóval terheltén a befejező sorban: „ahányan végre így együtt vagyunk.” Kétszer mondatik: „olyik még visszanéz” – s hozzá a tehetetlenül, távolról csengő rimek; szinte véletlenül sodorja őket egymáshoz ez a szomorú és józan keringő, benne a mély magánhangzózene: ahogyan a harangok konganak... Még látni vagyunk (tán fényes fuvola-szólóként?) „egy bölcsőt talán, ajtó mellett, piros ernyő alatt, de késő már, gyerünk” – íme valamiképp a Bolero légköre. Milyen utat járt be vele a zeneszerző, mi volt a Negyedik kantáta fejlődés-története?

Mindenesetre munka: az élmény, az indulat rendezésének inspirált logikai és technikai tevékenysége. Cselekmény: a zene elszakad a verstől, elvágatik a köldökszinór. A zene némely gesztusai lehetnek akár illusztratív jellegűek: a mű legtávolabbi épp az illusztrációtól esik. Zenét írni versből, nem „műfordítói” attitűd. A szöveg zenei alkotóelemmé lényegül. Gondolhatok az ifjú Szokolay Sándor oratóriumára, az Istar pokoljárására, vagy az Orbis pictus „képeire” – kórusokra, dalokra. Vagy a már említett különös-intim kantátára. Petrovics darabjának megejtő monotonája, szűkjárású dallamai, a fafúvók, vonósok, a harang, a sápadt-szép női szolamok egyenrangú életet élnek s együtt „láttatják” a Ravel óta nélkülözött őszi színeket; itt a szürke szívdárványai tompán sejlenek át a pontozott ritmusú, fájdalmas-jó menetelés makacs koppanásai fölött. Wagner óta nem hallottam a férfias fájdalom szenvedélyének ilyen fojtott-szemérmes dallam-mozdulatait! Egylélegzetű darab, s bizonyára a legszebb zenék egyike, amelyeket az utóbbi esztendő kortárs zenéje termelt.

Zenetörténész dolga lesz, hogy elfogadva, vagy elutasítva egy költő (még ha egykor főhivatású zenész is volt!) versről, zenéről rögzített rögtönzését; megírja majd ama zeneművek történetét, amelyek létüket Weöres Sándornak köszönhetik. Mert e zenék legjobbjai szavak nélkül magyarázzák azt, amit Weöres verseiben nélkülük kevésbé értenénk; segítenek, hogy a vers, vagy a zene élménye a képzelet élő valóságában – mindig újjászületve ajándékozzon meg mimagunk veszendő létének örömeivel.

Bartha László

LATOR LÁSZLÓ

Ragyogjon hetven csillaga

*Mert benne a forgó homály
megfényesül, formát talál,
mert legsötétebb éjjele
is bolygó lelkekkel tele,
mert benne egy égbolt delel
mozdulatlan jegyeivel,
mert benne százfelé hasad
s megáll a kerek pillanat,
mert benne az anyag tömör
teljességében tündököl,
mert benne az anyagtalan
mennydörgő-villámló folyam,
mert annyi formát meglakott,
kedvére váltott alakot,
mert benne a csend és a szó
egyforma tűzzel lángoló,
mert ha kimondja szavait,
minden hozzákezesedik,
mert szolga s király egymaga –
ragyogjon hetven csillaga!*

RÁKOS SÁNDOR

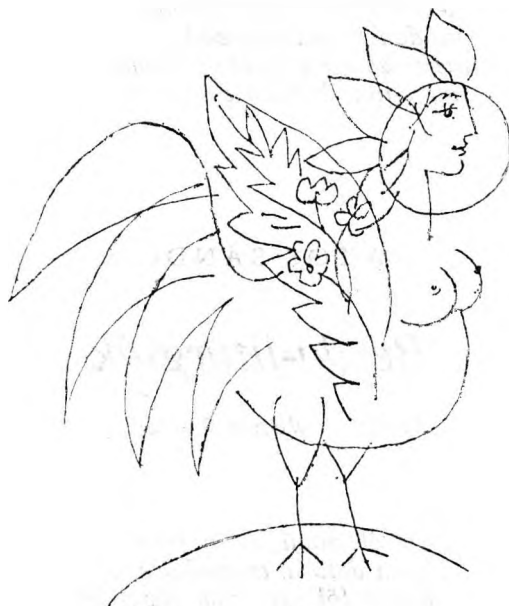
Berda-liturgiák

Berda – Weöres Sándorhoz

*Szerát-szavú, te, a jókedvű
Isten dalosa, angyal-öcsém!
Emelj föl szárnyas életeddel
a föld sarából, s énekeddel
meríts meg az emberfia
gyötrelmesen gyönyörűséges
nem-égi sorsában is!*

Történetelőtti találkozás

Fülledt cihák az ágy füsttellegében,
a padlón dalmahodó csikkhegyek,
hosszú hálóingben egy kisgyerek
nyit ajtót egy még kisebb helyiségben
még ifjabb társának, kit még levélben
nemrég Kedves Uram!-nak címezett.
S máris titkos rítusba kezdenek
együtt, Babits, Füst, Mallarmé nevében.
Még e külső bálványokat imádják,
siker, közöny, kudarc vésője nem
nagyolt belőlük még iromba bálványt.
Még nem ők voltak a történelem.
Ártatlanul éltek a névtelen
sors mámorító prehistóriáját.

Weöres Sándornak
összinte szívvel és szeretettel
*
Reica Kürthy

KERESZTURY DEZSŐ

Mikor anyánk ölében

*Mikor anyánk ölében
kél-lángon megfogantunk,
zűrös életre megértén,
gyötrődve világra dobattunk,
s, bár örökös életveszélyben,
egy időre megmaradtunk,
sejtettük: mindenképpen
a halál regnál rajtunk,
hatalma ellenében
sziklába ha véssük is arcunk,
csak mosolyog hűs fölénnyel:
tudja, hogy rosszra hajlunk,
növünk s ölünk serényen,
ölébe hogy visszahaljunk.*

PAKOLITZ ISTVAN

Legendafolytatás

*Csőnge cickafarkos dombja:
Túrja kurtafarkú konda
Pásztoruk a verset ontja
Alexandrin- s disztichonba*

*Kiskondásnak nagy a gondja:
Hol van olyan frankó nyomda
Mely a könyvét azonnyomba
Egy disznóért ki s kinyomja*

*Megehedd: nem bolondgomba
Akadt nyomda nyomta nyomba
Megvan a könyv meg a sonka
Ereklyeként őrzött csontja*

Még ki se nyílt a nap

„Azé az érdem
ki játszhatott . . .”
(József Attila)

*Még ki se nyílt a nap,
kezed a homlokodra vonva,
eltakarod szemed.
Még el se múlt az éj,
Te égi csillaglábnyomok recéin
a hajnalt kergeted.*

*Fázón, aki nyomodba lép,
köpönyegét szűkebbre húzva még,
sohase fejtí meg,
kolibrik izzó szárnyacskáin,
hogy függeszkedhet fönt a semmiben,
élő fejed?*

*Kínnal, örömmel egyidős,
Te felelőtlen teelős,
Téged kerget a lét karikája,
avagy Te játszol mindnyájunk helyett?*

A HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához

I.

A LEVELEK ELÉ

A háború végével életjelt sürgető leveleimre 1945 április–május–júniusában egyre-másra érkeztek barátaitól az életjelt adó sorok. Így Weöres Sándortól is megérkezett 1945. július 17-i dátummal Csöngéről a „fő, hogy életben maradtunk, Ti is, mi is”-levél. Ezek az ország minden tájáról érkező, hol szomorúságot, hol örömet ébresztő sorok most tigyelemmet költő, író és festő barátaim eddig is szorgalmasan és gondosan gyűjtött leveleire irányították. Mint irodalom és tanúságtétel és bizonyítás egyre inkább érdekelték. Létezésem gondjai és teendői között e jórésztben megmaradt levélgyűjteményem összeszedése és újra rendezése jelentette a föl-fölvillanó örömet a somogyi irodalomszervezés mellett.

Most, majd 50 év távlatából még inkább ezt kell mondanom, amikor költő-nemzedékem, az úgynevezett Nyugat utáni harmadik nemzedék levelezését egy készülő könyvemhez gépeltettem. Különösen a Weöres Sándor iratcsomónál kell ezt mondanom, hiszen náluk, Csöngén – ahogy nemrég is értesültem tőle –, a címére érkezett levelek teljesen megsemmisültek. Pedig nála, biztos vagyok benne, mert láttam is –, nemzedékünk levelezésének legértékesebb és legnagyobb gyűjteménye lehetett. Hiszen majdnem minden válaszevelét bocsánatkéréssel kezdte. Azzal az indoklással, hogy naponta több levelet kap, és mert mindre válaszol – legjobb falusi szórakozás lévén a levélírás –, tehát ezért késnek a válaszai. És e pusztulásban így még ötvenszázalékos „szerencse” is lapul, mert ebben a háborús helyzetben, ha leveleink – ha csak Radnóti, Forgács Antal, Vas István, Jékely, Képes Géza, Kiss Tamás, Hajnal Anna, Jankovich, Toldalagi, Rónay György, Vándor Lajos, Kálnoky és Csorba Győző nevét említem nemzedékünkéből – elpusztultak is, de azért e válaszokból, melyek itt is, ott is megmaradtak, mégiscsak egy félbevágott irodalmi tükör és életábrázolás csillan a mába és a jövő felé és épp Weöres leveleiből.

Így nézem és így adom közre ezt a Weöres-levelezést, amely Kaposváron maradt meg. És miért épp Pécsen, a Jelenkorban? Egyszerűen azért, mert életének ebben a szakaszában nemcsak szellemi szálainak jelentős és színes szövevénye fűzte ide, ehhez a városhoz, de fizikai valósága is hosszú éveken át jórészt ide kötődött. Mondhatom úgy is, a mi körünkhöz. És innen vezetett és ágazott tovább is. Monden soruk erről beszél.

Egyénisége, közvetlen egyszerűséggel rajzolódik ki ezekből a legtöbb esetben igazán nem az utókornak és irodalomtörténetnek szánt, szépen írt, és pontosan fogalmazott sorokból. Az egész pécsi utcahálózat rajza és ha hozzá még a kávéházak, kocsmák-kisvendéglők hosszú sorát csak részben is közlöm (Corso, Pannónia, Royal, Nádor, Hungária, Virágcsokor, Vadember, Bableves, Faubli, Kéményseprő, Fekete Farkas, Pacsirta, Flórián, Tettye, Kakuk etc. etc.), akkor a barátok és társak itt-ott előbukkanó nevein túl, azt hiszem, nemcsak a levélíró költő, de bizony a kis egyetemi város egész 1934–1944 közötti szellemi légköre és topográfiája, és társadalmi élete is kirajzolódik.

Ahogy most egymás után olvasom ezeket a leveleket és az évszámaikat is nézem, e sorok között állandó visszatérő érzés és levéltéma volt köztünk a helykeresés nyugtalan és nyugtalanító hangulata és közérzete. Am ugyanakkor ez mintha összefogó

célt is adott volna ennek az oly rozszul értelmezett és még máig sem megillető helyére tett nemzedéknek. Ez a hely, pálya és megélhetés és egymás keresés egyszerre jelentette közöttünk a barátságot, az önzetlen segítőkészséget is. Ahogy Jékely, Vas István vagy Weöres hozzám, vagy rajtam át továbbított hangját figyelem, vagy Radnóti, Rónay, Kiss Tamás, Forgács, Képes, Csorba sorait olvasom, napnál világosabban szólal meg és tanúskodik tetteinkben is ez az emberi-baráti segítőkészség. Épp ezért én ennek a költők leveleit közlő könyvemnek „A helyét kereső nemzedék” címet adom. Kiss Tamás az *Életünk* 1976. 1. számában már közölte Weöres, Jékely és az én leveleimet. Ő „Egy készülődő nemzedék” címet adta ennek az 1934–1944 közötti levélváltogatásnak. De ha újra jobban megnézem leveleinket, nem is adhatok más címet, hiszen 1944-ig állandó témánk volt a készülődésen túl ez a saját helyünk, a saját folyóirat megteremtése és 1944 után újra csak ugyanezzel kellett kezdenünk tíz év tapasztalattal, de egyre inkább törpülő lehetőséggel az 1949-es pont- vagy inkább toll-leletélig.

Igy nem is csoda, ha e jegyeken túl jelentős színezője volt még közérzetünknek a kilátástalanság hangulata és otthon nélkül, a magány hangja az egyre szűkülőbb és hasítóbb anyagi és emberi környezetben. Kiadási gondjaink, melyeken a saját zsebre kiadás tudott csak segíteni. Az állástalanság és honoráriumok alig csepegeése is állandó téma. De ki kell mondani ezt is, mert sose mondták, hogy egy már-már törtető szorgalom és tudásszomj is mélyítette és sarkallta nemzedékem gondolatvilágát. Életrajzi adataik olyanok, mintha egy angol-amerikai vagy spanyol költői lexikont olvasnánk, ahol nem szegyen az ösztönös költőiségen túl a doktori cím, professzorság, kollegiumi tanárság megszerzése, említése és művelése és a soknyelvűség sem, már-már Mezzofanti-Képes Géza igénnyel, vagy a költői mód is reálisan helytálló tudós-kritika gyakorlása. Így nem véletlen épp Weöresnél sem „A vers születése” doktori disszertáció megírása, abban a sokszor nagyon is nyers diákbohémóság és a komolyan parancsoló, szegényes művész-környezetben, amelyben éltünk az akkori kispolgári Pécsen. Jellemző még a remény alig-alig csillogása e levelekben, és a gyermekkor édenébe menekülés szép pillanatai. De ezek sem tudták liránkban az embertelenség, a megérezett háború és pusztulás szag és a közelgő haláltánc gazdag freskóját tompítani. Am fölöttük és bennük mindenütt ott áll az óhajtott tökély és szépség mámorán és hitén túl a mesterségbeli tudás, a már-már sohasem elég túlzott igénye. – Weöres soraival: „Lyukas szépség ura, tökéletesség, – csak egy csöppecskét adj ambróziádból / s én elfelejtem még azt is, hogy élek”. . . . És ennek éle is oda vágott, ahol hajlamosak voltak kritikákban, folyóiratokban erről a „Harmadik nemzedék”-ről, mint egyszínűről beszélni. Különösen pedig az „Új Magyar Költők” II. kötete után 1937-ben. Gúnyos válasza Weöres „futballcsapat / regatta, körmenet, népiünnepély”-ről ír és a „sárgadinnye sóval és tubákkal” összekeveréséről. A pozsonyi Magyar Minerva 1937. 10. számában Jékely „Éjszakák” kötetének kritikájában erről ezt írtam: „fölösleges a mind többet emlegetett generizáció elmélet. Sok kritikus már ott tart, hogy úgy tekint e „kész nemzedék”-re, mint egy kigyalult ajtóra, melyet iparában a mázoló, az irodalomban pedig az esztétikus igyekszik egyszínűre festeni”. E levelek és az elkövetkeztet művek is bebizonyították, hogy nagyon is más-más stílusú termekre és tájakra nyitott utat és távlatot az „ajtó”.

Ebben az úgynevezett Nyugat utáni harmadik nemzedékben, érdekes és jelentős szerepet vállalt Weöres. Leveleink bizonyítják. Úgy a már közölt Kiss Tamásnak írtak, mint pedig az itt közöltek is, hogy ő mindig következetes gyakorlatiassággal írt és szervezkedett és sugalmazott. „Az ősszel esetleg belevágok egy nemzedék-lap alapításába!” – írta. Ilyesmí volt az ő csak látszatra groteszk, de mindig nagyon is reális gyakorlatiatlansága. A székesegyház vadgesztenye sétányán is, ha sétáltunk, két tenyerét a feje fölött mindig összefogta, hogy ne koppanjon a fején a sűrűn bombázó őszi, barna gesztenye. Vagy azt javasolta, korzózunk máshol! Furcsa látvány volt Weöres, de nem volt-e igaza? – Így, azaz sohasem volt ő elméleti. Feje naptár és címtár volt mindig, pontos karikázással. Ami fontos volt a költészethez és a sikerhez, arról sohasem késett el a legfurcsább ötletek és a legfüstösebb helyzetek forgatagában sem. Köpte a címeket. Ügrott benne mindig a segítőkészség, közös vizitek és levélírárok formájában is. Sohasem volt rest, se éjjel, se nappal, hogy menten felhúzza fölku-

korodó, hegyesorrú, ketét alig látott fekete cipőjét. Éber-álmos cigarettamorzsoló egyénisége, suta-ügyes mozgékony lény, már-már udvari, apródszabású türgesége és bátorsága figyelemfelkeltő volt levélben, utcán és kocsmában egyaránt. Pontos címek és gondos tanácsok és elragadó versek joghallgatója, majd bölcsész diákja volt az egyetemnek, ahol nem egy barátunk szorult helyzetében, mint sajátjában el is lakott, ha máshol nem, hát a toronyban. A pénztelenség óráiban, ha más nem, két oroszhal mindig akadt s hozzá egy üveg ötputtonyos tokaji bor, vagy a villányi főhercegi pince Stettneréktől kapott butellája. Ritka szivargyűrűkből rakott asztalmozaik színes üveg-lapja volt nyomorúságunk tanúja. Csillárja esztétika, poetikája lányok és ifjúság ragyogása a siklósi úti lakásunkon a rosszhírű Czindery utca árnyékában.

Stílus, történelmi szituáció és 15 év szellemi mozaikja és társadalmi tabló, a szegénység és esztétikai és etikai szigorú következetesség akarati és fizikai parancsa vibrál ezekből a sorokból. Csöngé, Pécs, Singapore, Szombathely, Munkács, Fonyód, Nordkap és Kaposvár, Párizs, Pozsony és Kolozsvár–Nagyvárad között mindig erről, de mindig más távlatokban... Válaszok azokra a kérdésekre és kicis és nagy gondokra, melyeknek kérdősorai elvesztek. És talán sohase is kerülnek elő, csak télig-meddig így. Egy költő válaszaiból, céljaiból a legőszintébb műfajban, a levélben rakva föl és járva 15 év szellem-útjait. Kettős élő kalapja billeg az út fölött. A bérszobák hosszú pécsi listájából valami áporodott régi, már-már történelmi tüledtség szaga árad, összekeveredve a minden pillanatban föl-fölcsapódó ötletek ablakainak friss lég-huzatával frissítve a szekrények penész-szagát... Mint aki láttam, megilletődéssel olvastam kézírásos könyvében e sorokat: „Micsoda ruhatáram volt ifjúkoromban!... Nincs annyi pénzem, hogy újra megvehetném hajdani ruhatáramat, de már nem is állna jól: ez volt az én koldus királyságom. Vagyis: akkor olyan király voltam, kit koldusnak néztek, most pedig olyan koldus, kit királynak vélnek. Ezen nevetni csak a siron túl”. Ez a 67 levél – közel fél évszázad távlatával hozzátartozik ehhez a ruhatárhoz is, vallomáshoz is. És majd együtt a többi társak leveleivel könyvbe kapcsolva az egész „harmadik nemzedék” irodalmi kérdéséhez is nyújt irodalomtörténeti adatokat. Például épp a másképp értelmezett, akkor oly sokszor szemünkre hányt – ám érdekek szájizéhez alakított – világ és magyarság megváltás divatjához is! Nálunk ez a kettő humánus és Európa eszméjével volt egy. És íme így áll és ugyanez a kérdés és feladat ma is a világpolitikában is. Irodalmi és életrajzi adatok lapjain és forgásai e levelek. Egyéni és közös, szűkülő és táguló szellemi és fizikai keretek kutatásai és körvonalai. Költők mozgási területe az 1934 és 1949 közötti Közép-Európában. Vita-sorok esztétikai szemléletről és ízlésteftogásról életvitelben és versstílusban. És arra is rámutatnak, hogy – épp ez a nemzedék – mennyire nem volt soha időszerűtlen és szabványosult. Ezt az idő és a művek bizonyították már.

II.

LEVELEK 1934–1947

1.

(Levél)

Nagyságos Takáts Gyula tanár úrnak,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres S.
Csöngé, Vas m.

Édes öregem,
ölellek leveledért. Írhattál volna már régen; én nem írhattam, mert nem találtam a cimedet. De az a fő, hogy kapcsolatunk újra megszületett.

– Nem tudom, mi okod van azt gondolni, hogy „talán bizony nem szívesen” veszem leveledet. Úgy hiszem, jó barátod voltam és vagyok, mióta csak ismerjük egymást, bár a barátság nálam nem vallomásokban és lelkenedezésekben, csak a bizalmaság csöndjében szokott nyilvánulni; fő szórakozásom az unatkozás, el se tudod kép-

zelní, hogy milyen mennyei élvezet ez nekem; és talán Neked is, így lehet, hiszen ez kapcsolt bennünket össze. Az unalom ingyencei, ópiumszívói voltunk és jól éreztük együtt magunkat.

Pécsi kiskocsmák, ej-haj! Ne is emlegesd. Kettesben unatkozni mégis csak jobb, mint egyedül. Mogorva vagyok mostanában, nyugós, beteges, fázós, kedvetlen. Társaságom egy kutyából, két macskából és Vörösmarty Csongor és Tündéjéből áll. Sok levelet kapok mindenfelől, napi 3–4 óra amíg mindre válaszolok. Pécsről Tatay és Ficzkó¹ szoktak írni. Várkonyi hallgat. Gratulálok, hogy tetszett Várkonyinak a Berek-király.²

Apropos: végre megalakul a fiatalok szépirodalmi lapja „Keresztmetszet”³ címen; Vándor Lajos⁴ fogja szerkeszteni, aki ma talán a legeredetibb fiatal költő. Hamarjában csak a német Erich Kästner tudom, aki a XX. század városi levegőjét olyan nagy-szerűen tudja érzékeltetni. Ha van kedved csatlakozni hozzánk, írd Vándornak és küldj neki kéziratot (cím: Örkény István, Bp. Vilma királyné út 28.). Vándor címét nem találtam meg egy félórai keresés után sem, ezért szerkesztőtársát írtam ide. És ha tudsz szerezz néhány előfizetőt: tudod, hogy egy újság megindítása mennyi nehézséggel jár.

Írd, Öreg. Szóval, letetted az utolsó vizsgát: fogadd nemzetiszínű szerencsekivá-nataimat. Ölel barátod

Weöres Sanyi

Csöngé, 1934. nov. 2.

U. i. Faluhelyen az embernek úgy sincs más szórakozása, mint a levelezés. Hát írd minél hosszabban és hamar.

Mellékelve a Lidérc és a Halotti maszk című vers.

2.

(Levél)

Nagyságos Takáts Gyula tanár úrnak,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor
Szombathely, Kórház,
főépület, belgyógyászat
fsz. 45.

Kedves Rokon,
ne vedd zokon, hogy sok sorom késve rovom. Tudom, hogy nem szép tőlem; ment-ségül csak az szolgálhat, hogy a magyar királyi megőrülést elkerülendő, bevonultam a szombathelyi kórházba, ahol most neuraszténiámat kezelik már majdnem két hónapja; azt hiszem némi eredménnyel. Sok brómot, arsotonin-injekciókat, tuszt, le-dörzsölést kapok. Fáraszt az írás, amellet naponta 2–3 levelet kapok; ezért késnek a válaszaim nagyokat mindenfelé, nemcsak Nálad. Azt a kutyaságát ennek a keserű lében fuldoló koraszülött világnak. – Hát bocsáss meg, édes Komám, hanyagságo-mért...

Már csak azért sem illik, hogy ilyen megkésve válaszolok, mert kritikádat⁵ már régen meg kellett volna köszönnöm. Kedves, hogy írtál rólam. A túloldalon levő Pá-kosztos Béla-féle cikk is igen mulatságos. – Hogy cikked megállapításai rámnézve helytállóak-e? azt hiszem, igen; cikkednek legföljebb az az eredendő hibája van, hogy jóbaráti kritika; no de ezen a szűk Magyarországon lehetetlenség volna, hogy az em-ber csak olyanokról írjon, akiket személyesen nem ismer. – A Minervának⁶ most nem tudok verskötet-példányt küldeni, mert egy sincs nálam itt a kórházban; Pável Gusztí⁷ bácsi pedig azzal kecsegtet, hogy a Csehszlovákiába küldött könyveket a határon el-csípik. Tény, hogy nem Csehszlovákiába ugyan, de Erdélybe, az ottani lapoknak több-ször küldtem verset, könyvet és egyetlenegyszer sem kapták meg. – Hát írd meg Öreg, hogy miképpen csináljuk ezt. – Az Általad említett karácsonyi mellékletéről,⁸ sajnos, verseim már lekéstek; de hát azért, eső után köpönyeg, itt küldök most néhányat. Ha van kedved hozzá, úgy légy szíves egyrészüket továbbküldeni a M. Minervának és

ajánlj be náluk; talán közölni fogják. – És mi van a „Dél”⁹ folyóirattal? – A „Keresztmetszet”-ről egy idő óta nem tudok semmi újabbat, a napokban írni akarok nekik, Rólad.

Kár, hogy nem tudok most egy rokonai csókot váltani Veled. Köszönöm a családfát; úgy számoltam ki rajta, hogy negyedfokú unokatestvérek vagyunk. Számolj utána, mert számomra az ilyen családi kapcsolatok milyenségének megállapítása nagyon ingoványos terület; Te történész vagy, értened kell hozzá. – Egy hibaigazítás: Nagy Cornelia férjét, anyai nagyapámat nem Blaskovich Gézának, hanem Bl. Istvánnak hívták.

Mi újság Somogyországban? hogy vagy, mit csinálsz? – Hát minden jót az esztendő hátralevő 358 napjára!

Ölel W. Sanyi

Szombathely, 1935. jan. 7.

U. i. Várom véleményed a küldött versekről. Írd meg azt is, hogy miket küldtél tovább.

Üdv. W. S.

(Mellékelve: az Előfizetési felhívás a „Keresztmetszet”-re, a Hazatérés, a Groteszk, az Invokáció, a Férfiak tánca, és a Szán megy el az ablakod alatt című versek.)

3.

(Levél)

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor, Szombathely,
Szelestei u. 48. (Cím: Csöngé,
Vas megye)

Kedves Gyuszikám,
nagyon köszönöm két leveledet. Hogy késve válaszolok, annak oka, hogy most ez egyszer csakugyan sok dolgom volt és kevés időm: Szombathelyről haza, innen rögtön Pestre, innen haza, otthonról Szombathelyre megint; pár nap múlva tovább Kőszegre stb. Azért nem kell azt hinned, hogy kereskedelmi utazó lettem.

Köszönöm

1. leveledet,
2. versedet,
3. gratulációdát,
4. illusztrációdát a Kitárt ablakhoz,
5. hogy elintéztél a M. Minervánál és
6. a többi köszönni-valót

Versed nagyon tetszik nekem. Szellemes, mozgékony, friss írás, tele markáns vilanásokkal. Kár, hogy kicsit döcög; érzik rajta, hogy elszoktál a kötött verstől.

Örülök, hogy a „Dél” komolyan mozgolódik és hogy könyvedet kiadják.¹⁰ Bizony már itt az ideje, hogy Te is szélekeressz egy verskötetet. A Berzsenyi-társaságbeli sikeredhez is gratulálok. Mielőtt a „Dél” megindulna, jó lenne ha érintkezésbe lépnének az összes dunántúli irodalmi társaságokkal, így a szombathelyi Faludi-társasággal is (elnöke Bárdosi Németh János, fő-mozgatója Pável Ágoston; mindakettő megkapja a levelet erre a címre: Szombathely, Kultúrpalota). Jó lenne továbbá, ha a „Dél”-nek minden dunántúli városban lenne egy-egy szerkesztője; itt Szombathelyen Pável, Győrben talán Erdélyi Miklós stb.; Pesten is jó volna egy, ott Pálffy Istvánt¹¹ ajánlanám (címe: Kispeszt, II. Álmos u. 9.).

Ha a szombathelyieket beszervezitek, itt igen sok lelkes támogatóra és előfizetőre fogtok találni. – A két cím, amit kérdezel tőlem: Babits: Budapest I., Attila ucca 95/99; Kosztolányi: Budapest I., Tábor ucca 12. – Kérd el Várkonyitól Babitsnak azt a cikket, mit Pécssett tervezett és dicsőségesen bedöglött lapunk részére küldött; ha meg-

kapod, el ne felejts Babbitstól engedélyt kérni, hogy ez a lap is közölheti-e. Ha lehet, Babbitot keresd föl és úgy kérj engedélyt, mert válaszolni úgy se fog (nagyon elfoglalt ember és amellet 20–30 levelet kap naponta). Van Várkonyinál Babits-nak egy nekem-szólo levele, azt is szeretném visszakapni. – Ajánlom, hogy B.-t és K.-t személyesen keresd föl és ne írd nekik, mert választ aligha küldenek.

Hát egyelőre ennyit. Szeretettel ölel

Sanyi öcséd.

Szhely, 1935. febr. 6. (Választ Csöngére kérek)

4.

(Levél)

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres, Csönge, Vas m.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj késedelmes válaszemért. Márc. 26-ig Pesten voltam és így késve kaptam leveledet, azóta pedig választás, csetepaté, százezer rumli volt.

A Magyar Minerva két számát megküldték. Örülök, hogy az egyikben egy-lapon szerepeltek verseink. Köszönöm a Minervában rólam írt kritikádat.¹³ Köszönöm a somogyi újságokat is, gratulálok a sok szép elismerésért és az irodalmi társaságba való beválasztásért!

„Zselicség” versed nagyon szép; merészebb hang, mint amit Tőled megszoktam; változol. És minden változás: előny; a fejlődés csak látszat, csak változás van. – Érződik versedben, hogy elszoktál a kötött formától, kicsit dőcög, de az ilyesmit könnyen elsajátítja az ember.

Ideirok néhány címet, ahová érdemes volna verseket küldened:

Jékely Zoltán, Bp. II., Lorántffy út 3. (Áprily Lajos fia és egy anthológiát szerkeszt most Vajthó Lászlóval.)

Vándor Lajos, Bp. Német-u. 41. (A „Keresztmetszet” szerkesztője).

Küldj azonkívül a „Tükör”-be, esetleg „Új Idők”-be. A Napkelettel hogy állsz mostanában? – Kár hogy a fiatalok irodalmi életébe semmit sem kapcsolódsz bele. Vándor lapja az a találkahely, ahol a fiatalok nagyrésze már együtt van, Tatay, Ficzkó Gyula már beneveztek oda velem együtt. Másik ilyen gyűjtőmedence a Tiszántúli Figyelő¹⁴ (szerkeszti Kiss Tamás, Debrecen, ref. kollégium). A fiatal gárdából az érdekesebbek a következők: Vas István, Bóka László, Rónai Mihály András, Varró Dezső, I. Szemlér Ferenc, Keszi Imre, Hajnal Anna, Radnóti Miklós, Forgács Antal, Zelk Zoltán, Sértő Kálmán, Házy Ferenc, Jékely Zoltán, Kiss Tamás, Toldalaghy Pál, Képes Géza, Sinka István, Pálffy István, Vándor Lajos, Orosi József, Habán Mihály, Kászonyi László, Ortutay Gyula, Székely András, Kis Ferenc, Tatay Sándor, Fejtő Ferenc, Kosaras István, Rónai Pál, Tábori Pál stb. Írj okvetlenül Jékelynek, Kissnek, Vándornak, mindegyik örömmel fogad majd.

Vándor Lajos a könyvnapra ki fog adni egy „fiatalok vers- és novella-gyűjteményét”. Szóval: van elég orgánus, csak érintkezésbe kell lépni velük.

Késő van már. Bevégezem leveletem és lefekszem. Írj, Öreg. Minden jót, ölel

Sanyi.

Csönge, 1935. ápr. 8.

5.

(Levél)

Nagyságos Dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres, Csönge, Vas m.

Drága Gyuszikám,
bizony megint csak egy hónapos késéssel tudok válaszolni: sokfelé jártam közben, sok verset írtam és levél-adósságaimat törlesztetlenül hagytam. Most megint nekilátok, hogy leapasszam a megválaszolatlan levelek előttem-heverő félarasznyi csomóját. Na-

gyon sok emberrel tartok fönn levélbeli összeköttetést, főképpen magunkfajta-korú költőkkel, kiknek az elit-részét szeretném egy-táborba összehozni. Ilyen szempontból nagyon kapóra jön nekem a kaposvári Szabadegyetem „fiatal lírikusok előadása”-terve, amit említesz leveledben. Köszönöm, hogy engem is meg akarsz hívni rá. Azt ajánlom, hogy másik háromnak Képes Gézát, Jékely Zoltánt és Tatay Sándort válaszd; úgy hiszem, ha ott öten így összekerülnénk, megalakíthatnánk az első nemzedék-mozgalmunkat. Bár, bevallom nem nagyon hiszem, hogy tervek realizálódjon; adja Isten, hogy tévedjek.

Mi van tervbevetett kötetteddel? Ha kiadót találsz rá, csak adasd ki vele, függetlenül attól, hogy milyen az a kiadó-cég. Előszót semmiesetre se írv a könyvedhez; nem jó kép, ha a költő magyarázni kénytelen önmagát.

Küldj verseket a „Válasz”-nak és ha lehet, prózát is, novellát. Szerkesztését most Sárközi György vette át, nagytehetségű költő és szimpatikus, lelkiismeretes ember. Címe: Bp. II., Fillér-u. 36. A „Válasz” ma a legreményteljesebb szépirodalmi újság, munkatársai befutott emberek (Szabó Lőrinc, Németh László, Tamási Áron stb.), de fiatal, új emberek előtt is nyitva áll.

Magamról nem sok írivalóm van Poshadok, döglődök; jelenleg beteg-féle vagyok, alighanem bronchitisem lesz.

Leveledet várja és sok jókívánsággal ölel

Sanyi komád.

Csőnge, 1935. május 24.

6.

(Levél)

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Weöres Sándor gazdasága Csönge, Vas megye
1935. VI. 5.

Drága Gyuszikám,

nagy örömmel vettem tudomásul, hogy versköteted megszületik. Talán már kész is van eddig; küldd el minél előbb.

A „Nyugat” nem lát szívesen engem mint kritikust; jobb volna, ha ott Forgács Antal írna Rólad (címe Bp. V. Hollán u. 24–26. IV. 8.). Én a „Válasz”-ba írnék kritikát, azt most Sárközi György szerkeszti (Bp. II. Fillér u. 36.) küldj neki könyvet és kéziratot. Írnék aztán az „Új Utak”-ba, a „Magyar Ifjúság”-ba, „Új Erő”-be stb. – A Pesti Hírlap címére küldd el könyvedet Hegedüs Lorántnak, Harsányi Zsoltanak, Szegi Pálnak. Az Est-lapoknál Szabó Lőrincnek és Bálint Györgynek; a Budapesti Hírlapnál Illés Endrének; az Újságnál Márai Sándornak. – Hogy sok írónak megküldözd a könyvet, annak nem sok értelme, nagyrésze el se olvassa és egy se köszöni meg; de a következőknek mégis csak küldd el: Babits Mihály (Bp. I. Attila u. 95/99.), Kosztolányi Dezső (Bp. I. Tábor u. 12.), dr. Németh László (Bp. Batthyány u. 26.), dr. Basch Loránt (Bp. Városmajor u. 48.), Ignótus Pál (Bp. Szamos u. 6.). Kocsist és Várkonyit el ne felejtse. A fiatalok közül: Jékely Zoltán (Aprily Lajos fia: Bp. II. Lorántffy út 3.), Rónai Mihály András (Bp. V. Alkotmány u. 21. II.), Képes Géza (Sárospatak), Vas István (Bp. V. Sas u. 24. III. 5.), Pálffy István (Kispest II. Almos u. 9.). Vándor Lajos és Tatay címét tudod. Közülük Vas írhat a Nyugatba, Jékely a Napkeletbe, Képes a Protestáns Szemlébe, Rónay a Pesti Naplóba. Ha még valaki eszembe jut, kinek érdemes volna kötetet küldeni, majd megírom.

Hát: sok sikert kötetedhez, előre is! Igyekszem mindent megtenni, amit csak tudok.

Dunántúli antológiád terve, mivelhogy 50 előfizető szerzése kötelező, nekem nem tetszik; különben is megcsömöröltem az antológiáktól.

Erről majd máskor.

Könyved és leveled várom, ölellek

Sanyi.

7.

(Képeslap) Nordkap.

Ngs. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9. Ungarn. Utána: Fonyód, Sándortelep
Ölel a Nordkapról Weöres Sanyi.

1935. júl. 15.

8.

(Levél)

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak,
Fonyód-Sándortelep, Sándor u. 25.
Kelemenlak

(Feladó): Weöres Sándor gazdasága, Csöngye,
Vas megye

Drága Gyuszikám,
a napokban jöttem meg Norvégiából, így csak most jutottam júl. 1-én írt lapodhoz. Nagyon köszönöm Fonyódra való meghívásodat; ha még most is ott vagy, egy délután meglátogatlak, esetleg Tatay Sanyival együtt.

Írj: mi újság? – Kötettedről megírtam a kritikát, a napokban fogom letisztázni és a „Válasz”-nak beküldeni; valószínűleg a szeptemberi számban jelenik meg. Olvastad a „Nyugat”-ban Radnóti Miklós kritikáját, az augusztusi számban? Nagyon szépen és elismerően írt Rólad. Ha vannak a köteted óta újabb verseid, amik még meg nem jelentek, jó volna, ha a Nyugatnak és Válasznak beküldenéd őket.

Megkaptad Norvégiából írt lapomat?

– További kellemes nyaralást kíván és szeretettel ölel barátod

Sanyi.

1935. aug. 9. Mellékelve a kritika egy része. Ennek hátlapján tollrajzom Weöres Sándorról és három balatoni rajz.

9.

(Képeslap) Budapest, látkép.

Ngs. Takáts Gyula tanár úr, író,
Fonyód, Sándor u. 25. Kelemen-ház.
Kedves Gyuszikám, Pesten vagyok, csütörtökön utazom haza. Fonyódot útba-
ejtem; remélem, még ott-talállak. Vízionlátásra! Ölel W. Sanyi
1935. aug. 27.

10.

(Válaszos levelezőlap)

Ngs. Dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár,
Fonyód, Sándortelep, Sándor u. 25. Kelemenlak

(Feladó): Weöres Sándor,
Csöngye, Vas m.
Bélyegző: 1935. IX. 3.

Drága Gyuszikám!
Nagyon-nagyon köszönöm Édesanyádnak és Mindnyájatoknak a kedves és szíves vendéglátást. Hosszú odisszea után, most, 3-án reggel érkeztem meg; ezért írok most csak röviden, félórával érkezésem után. Jékely Zoltán írt, hogy a napokban meglátogat. Nagyon szeretném, ha eljönnél; gyere mielőbb; szombaton és vasárnap mindenestre ráérsz. Örömmel várunk. Vasútállomásaink: Ostffyasszonyfa és Cell (Pest–Graz-i vo-

nalon) és Kenyeri (Cell–Sopron vonalon). Írd meg, melyik állomáson, melyik nap, melyik vonattal várhatlak. Édesanyád kezét csókolom, Babát, Emilt¹⁵ szeretettel üdvözölöm. Minél előbb és minél hosszabb időre vár és ölel

Sanyi.

11.

(Levelezőlap)

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Anna u. 1.

Drága Gyuszikám!

ne haragudj, hogy ennyire késve jelentkezem. Beiratkoztam Pécssett földrajz-szakos bölcsésznek, tanácsodhoz híven.¹⁶ Azóta elég sokat betegeskedem. Sajnos, egyelőre nem nézhetlek meg Benneteket Kaposváron, mert betegségeim miatt még az indexemből több aláírás hiányzik és körmömre égett a munka; de ha ráérsz, gyere el hozzám, prima helyen lakom és tudok szállást adni. Nemsokára talán megjelenik a második verskötetem¹⁷; a dunántúli szépirodalmi lap terve is szőnyegen forog. – Édesanyádnak kézcsók, testvéreidnek üdv, minden jót, ölel

Sanyi

1935. okt. 30.

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

1. Ficzkó Gyula dr., akkor pécsi orvostanhallgató. Avantgarde jellegű novellákkal és regénnyel kísérletezett. 2. Kisregényem első címe, amely később 1942-ben „Vágják a berket” c. alatt jelent meg az Egyetemi Nyomda Kisregény sorozatában, a „Diárium könyvtár”-ban. A sorozatot Kenyeres Imre szerkesztette. (Birkás Endre, Lovass Gyula, Thurzó Gábor, Weöres Sándor, Végh György, Mátyás Iván kisregényei jelentek meg benne.) 3. „Keresztmetszet.” Irodalmi és kritikai folyóirat. Szerk.: Varga Pál és Vándor Lajos. Képszerkesztő Redő Ferenc. 1934 és 1935-ben két évfolyam jelent meg. 4. Vándor Lajos (1913–1945) költő. Mint munkaszolgálatos halt meg. Verskötetei: Fej vagy írás; Csoportkép. 5. „Hideg van” kötetéről először a Somogyi Újságban írtam. (1934.) 6. A pozsonyi „Magyar Minerva”. Szépirodalmi és tudományos folyóirat. Főszerkesztő Pozsonyban dr. Reinelt János. Magyarországi szerkesztő: Dr. Marék Antal; jugoszláviai: Dr. Farkas Geiza. 7. Pável Ágoston dr. (1886–1946) költő, műfordító, néprajztudós, a „Vasi Szemle” főszerkesztője. 8. A Somogyi Újság melléklete. 9. „Dél” címmel terveztünk dr. Biczó Ferencel (1895–1945) egy dél-dunántúli irodalmi folyóiratot. A Kaposvári Berzsényi Társaság és a Kaposvári Katolikus Szabadegyetem adta volna ki. Merényi Oszkár és Hetey József dr. lettek volna a társszerkesztők. 10. „Kút” c. első verskötetemet Biczó Ferenc adatta ki, 1935-ben. 11. Pálffy István újságíró, a „Vár” irodalmi folyóirat egyik szerkesztője. „Norrlandi napló” c.-en 1936-ban albumszerű versesfüzete jelent meg. 12. „Ötöröny” címmel Pécsen terveztünk (Várkonyi, Tatay, Weöres) irodalmi folyóiratot. Előszavát Babits meg is írta. Erre hivatkozik Weöres, hogy közöljük a „Dél”-ben. 13. „Hideg van” c. kötetéről. (Magyar Minerva, 1935. 93–94. l.) 14. „Tiszántúli Figyelő”, a Keresztmetszettel egyidőben Debrecenben 1934–35-ben jelent meg. Szerkesztője és kiadója is Bornemisza László volt, aki később, mint jelentős festő, nagy sikereket ért el, különösen Észak-Európában. Művészeti Lexikonunk meg sem említi. 15. Testvéreim Emil és Lenke. 16. Előzőleg joghallgató volt. 17. Az 1935-ben Pécsen megjelent A kő és az ember-ről van szó.

(Folytatjuk)

BERTÓK LÁSZLÓ

Világnagy hársfa

Weöres Sándor emlékkönyvébe

*Világnagy hársfa álmodik,
ballag a vízen át,
röpül fölötte hét ladik,
alatta hetven ág.
Hetven ágából dől a fény,
köröskörül tükör,
megáll a semmi közepén,
kinéz mindenkiből.
Látja, hogy szeme nyitva van,
így álmodik tovább,
bezárja a határtalan,
viszi a sok virág.*

TANDORI DEZSŐ

Weöres Sándornak

*A vissza-tükrű,
táratlan papírlap
még lapul a fakérgen.
Nem amit írhat,
nem e határos én-sem,
az ujja-gyűszű
ér vízhez, levegőhöz.
A biztosabb szót
egyre ama nyitott mód
hallgatta el, beszélve,
mely akárunk sem-énje,
a csak lomb-lebegő köz.*

Mennyi távolság itt

*Amikor végképp nem jut eszembe semmi versbeillő,
előveszem ezeket a poros, orgonaszínű levélpapírokat,
melyekre már ránézni is kész költemény, és hosszasan
nézem őket. Emily Dickinson írhatott ilyenekre,*

*fülledt, nyárvégi lugasokat látok, és összekeveredik
Mr. Akárki izzadt homlokának párolgása a levélpapír
parfümjével, hiszen ezek a régi levelek illatosítottak voltak.
Nem mintha az én életemből nem maradtak volna illatok,*

*hiába megfőzött, kávéstét, penészes teák,
bizonyítván: aki itt lakott, a szép életre
még nem adta föl a reményt.
Sajnos, az efféle léggömb-kék remények*

*mindég lassabban hűlnek ki mint a tea,
és a szegfűszeges, forraltboros szertartások emléke
is okkal, ok nélkül visszatér,
és akkor az ember általában elrohan sörért.*

*Aztán a váratlanul előhúzott tiókok, a véletlenül
előkerülő megsárgult, de elmúlhatatlan illatú mondatok,
tagadhatatlanul személyemre címezve:
HOGY ÉL VALAHOL ÉS SZENVED, NAPONTA ESZEMBE JUT,*

*MAR-MAR BÜNTUDATTAL – hát igen, élek, de többnyire életem,
s ha éltem valahol, ezekben a gyanús,
múlt századi sorokban éltem,
pedig mennyi rue, mennyi street, road, strada*

*a borítékokon, a váratlan, homályos szövegű képeslapokon!
Mennyi nyár, mennyi távolság itt,
az Őrjárat és a Bosnyák utca között!
És a legszörnyűbb, hogy el se vágyom innen.*

SZAKOLCZAY LAJOS

A SZÖKÉS ARANYVÁGTÁJA

Tóth Erzsébet költészetéről

1

(*Magány, közösség, képimádat*) Három kulcsszó: az első kettő a verseket feszítő költői érdeklődésre utal, a harmadik a mondanivaló mikéntjére. Érdekes az is, ahogyan szemben állnak egymással. A kiútalan magány megvallása, mely oly felehetetlenné tette az *Egy végtelen vers közepe* című kötetet, nem redukálta, szegényítette a nyelvet – másoknál, pl. Pilinszky-nél ez a tudatos leépülés fölismeret gazdagság –, hanem meghagyta képekben burjánzónak, áradónak. És mégis: a tiszta, elemi crejű kép – a kényesen őrzött metafora – mintha örömmel telibb világ után vágyakoznék. Ez az „elvágyódás” okozza a feszültséget, ad a képeknek, a versnek indulati töltést. Tóth Erzsébet nem tagadja: játéka *tekete* játék; riasztó hideg, póreség, önmardosó egyedüllet csap ki soraiból. Ki gondolná, hogy az, aki ily sorokat ír le: „Közeledvén karácsony, egyre bizonyosabb: magam vagyok, mint a koldusok”, valójában közösségi gondok ébrentartója. Magánya, tétélezzük föl, nem csupán a megkeseredett gyermekkorból származik, hanem az elhallgatott történelem, a megzápult nemzeti tudat is táplálja.

Kétfelől érkező vereség. Földolgozni is sok, hát még értelmezni. A *Madárúton* című antológia legjobbjai megpróbálták, Németh Lászlóra, Illyés Gyulára, Csoóri Sándorra figyelve. És – áttételekben – arra a József Attilára, aki a mindenséget kínálta mértéknek, a szabad cselekvés – ehess, ihass, ölelhess, alhass – jogát mindenekelőtt. Köztük volt Tóth Erzsébet is; első kötete később bizonyította szavainak érvényességét. Tudták, tudta: a nemzet közös válalkozás, sőt: az anyanyelv jogán megvont határ taggabb a földrajzinál. Az *Egy végtelen vers közepe* bár jobbára a „fekete dallamokat” állítja a középpontba – személyiségformáló szerepük letagadhatatlan –, az *egész* birtoklására tesz kísérletet. Egyfelől, miként cikluscím is mondja, *csikólobogással*: lelkesen-lázasan, ugyanakkor önmagának fájó barangolással közelítvén a gyermekkort, mely számára mindig teher, másfelől – mítosztól az értelemig fejlesztvén kutatását – tárgyyszerű pontossággal.

Mindennél többet mond, tragikus boldogtalanságára jó példa bevallott gyöngesége: „én nem verset írok ha verset írok: élni szeretnék.” S ez a, némi artisztikummal vázolt „pótcselekvés” lesz számára „konok fegyelem”, melyben megnyilatkozhatik a világ: személyes sors, költészet, politika. Kezdetben – a tiszta metszésű kép még itt nem talált közeget – magával sodorja a „rocska-zörgésű este”, behálózza „gyökér-öleléssel a föld”. *Balladásan* készül az ének, mintha mást se lehetne üdvözölni, mint „gyermekkorom kibomló hajnalát.” Hiába a némelykor alkalmazott színesztézia – *puha sikoltás, bársonyos némaság* – érzékeny sejtése: nagy fájdalomak kimondása készülődik itt, a kép nem egy esetben „egyszeri” látványt közvetít. S ez még nem is volna baj, de vele együtt már-már illuzórikus ellágyulást: „kibontott hajú reggelek”, „tűz színű vitorlák az égen”. Szokvány érzések, szokvány hangulattal. A túl „szép” kép érzelmi mögöttesében mindig valami – tudatosan nem is fölfogott – kiegyenlítő hajlam munkál: gyógyír a tragikumra, s ha csak fátyolnyi is: aranykódbe vont felejtés. A kegyetlenül őszinte hang – komorságát az univerzummal szemben megdidergő csöppnyi pont: az ember kiszolgáltatottsága érzékelteti – azonban nem engedheti meg e „csikólobogású” véletleneket. Természetes versbeszédének továbbra is a költői kép lesz lendítője, de a megtalált „új” elevenség már máshonnan ered. A népköltészetet is megérintő mítoszból.

A sejtelem-képek versbe simulása nem minden előzmény nélküli. Sőt, nem csu-

pán egy-egy életművön belüli korszakot, de – ma már talán mondhatjuk – egész költői életműveket tett egyéni arculává. Természetesen nem Lorcára és Nagy Lászlóra gondolok, hanem két – közvetlenül Tóth Erzsébet nemzedéke előtt járó – költőre, az újvidéki Ladik Katalinra s a Budapesten élő Kiss Annára. Mindketten rétegezett verset írnak s megszólalásaiknak izgalmat ad személyes és „mese” énjük egybejátszása: ahogy eltitkolják fájdalmukat, ahogy szinte éig növesztik. Tóth Erzsébet, legalábbis a főntiekhez mérten, nem ennyire tudatos. Nem kutatja, hanem *éli* a verset. Nem motívumokat keres melankóliára hajlamos énjének összefogására, hanem – sokszor feloldván a néprajzi kötődéseket – árad belőle a képpé transzformált érzés: „kollektív” magánya oly mélyről fakad, hogy már-már nem tud föloldódni. Ha igen, akkor is a természetes lemondás keserősége dominál; méghozzá úgy, hogy a nyugodt kijelentőmondatban tovább rezeg a sejtetem. „A bálba huszonkilenc varjút küldtél magad helyett” – így az *Egy végtelen vers közepe* című ciklus egyik remek fölismerése, mely egyben önportré is: a visszahúzó költő fájdalom-nyilatkozata. Hogy szeme van a képre, legalább evvel ékesítessek föl a magára maradt, a *Búcsú, karácsonykor* befejezése jelzi: „Csuklómra igazgyöngyöt kérek, / derekamra meggyoszintú tengert, / homlokomra három boszorkányjegyet, / ha rám emlékezik, ne szégyenkezzen.”

Allapotára világít rá az elképzelt jelenlét: „Mozdulatlanul, halottsoványan”. Időntúli (időnkivüli?) fájdalom, melynek aligha nevezhető meg bizonynyal az eredete; *van*, mint a föltorlódt, levethetetlen emlék, szenved tőle, ugyanakkor menekülni sem akar. Vereségeit, sirásait föléli, mi több: a kegyelem állapotába kerülve, fölmagasztosítja. Meglepő, hogy ilyenkor – például a *Fehér madárral* című költeményben – milyen közel kerül Dsidához. Magány, fáradság, büntudat, elesettség úgy telepszik meg benne, mint ama másikban, ki a házról házra jár, önmagát szétosztani akaró Krisztus útját próbálta nyomon követni. „Néha a villamoson hazafelé / olyan kócos, gyűrött, koszos vagyok, / hogy leülnek mellém a cigányok.” Hogy karórája – tőle a kép – mégsem a „bibliai időt” mutatja, kiderül a befejező sorokból: „Bűnöm olyan gyöngö, bocsánatra sem érdemes, / tudom, ha fizetni kell egyszer, / fehér madárral fizetek.” A zárást – a „pénzzé” alakuló tisztaságot: *fehér madárral fizetek* – s föloldozható párhuzamait most ne keressük se a mitológikumban, se a népköltészet „madárjegyeiben”. A „fehér madár” a megannyi – szinte megszámlálhatatlan – *varjú* ellenében született. Kemény záróképet sugallván, a bibliai időkben mintegy kiemelve az énekest, de megmaradva a hétköznapon túli – nem látható, nem fogható, nem tapasztalható – világ sejtelméi közt. Még odébb lesz, de már nyomaiiban (előre vetített helyzeteiben) követhető az ünnep, melyben az elveszejtett szerelem az eggyé válás óhajában semmissé tétetik: „Beköltözünk egy húsvéti tojásba.”

Hiába mondja az *Extázis*, „Hamlet, nem való neked a színpad”, ami történik: alakítás. Nemcsak az önkifejezés kényszere adja kezébe a tollat, a magára maradottságot tragikus felhangokban megélő exhibicionizmus, hanem a szerep; benne bűn és föloldozás, bánat és öröm egyformán játéknak minősül. Ereje is itt próbáltatik ki igazán, a kompozícióatlan kompozícióban. Nagy igényű vállalkozása, az *Egy végtelen vers közepe* valójában tizennégy egymásba kapcsolódó költemény. Fiatal költő ritkán merészkedik ilyen kalandra. Van kit a szerkezet nyomaszt, a megfelelések és átívelések pontos illeszkedése fölötti töprengés riaszt el, másokat a megnevezéssel kinyilvánított „végtelenség”. Mikor zárható le egyáltalán az ilyen vers s valójában befejezhető-e? Kezdet, és vég hová illant, miért épp csak *közepe* van? A költő, láthatóan, maga is viaskodott ezekkel a kérdésekkel. A kezdetet a születésben jelölte meg és azért hagyta el, a véget pedig az életet és költősortot egyként lezáró halálban. Maradt a kettő közötti rész: az önfelmutatás Hamlet-i gyötrelme. A lírahős hatalmas forgás részese. Forog alatta a föld, a gyermekkor, az évszakok. Szavai mintha sötét falba verődne: a végítéletet visszahangozzák. Mindehhez háttér a gyermekkor – ünnepeivel, találkozásaiival, de leginkább a szavakkal nehezen körülírható révülettel. A költő ahogy fölmutatja eszmélkedő állapotát, hamar el is ejti. Átvált egy másik síkra, átlép egy másik közegbe. Időtlenség uralja minden mozdulatát, ahol költészet és álom nincs olyan messze egymástól.

A formával nem nagyon bibelődik, szabadverse akár a természetes légzés: nyu-

godt ritmusú. Mert valódi költő, mindig „önéletrajzot” ír, annak képekkel tűzdelt változatát. Versmondатаi parányival a tárgyi világ fölött lebegnek, átpoetizált közlemények. Mégsem a tudósítás érdekes bennük, hanem *ahogyan* mondja: „Se szívem nincs, se Édesanyám. / Nagy tengeri óra van a szívem helyén. / Járom lassú táncleépésben az álmos vasárnap / kigyóbüvölő mozdulatára, míg egészen elmúlik / arcom a szerelem borostyánpoharából.” Lemondás, pillanatnyi fáradtság, a társtalanságban megcsappant életöröm hiánya? Inkább a neki – költészetének, dühének – kedvező állapot: a visszaszorítottság megélése, a mindenből kiérezhető fájdalomé. Az álom csak *villanó pengékkel* várhat rá, s föltételezhető öleléssel a „késben végződő kezek”. Tulajdonképp bocsánatért esdekel, amikor leírja: „Megfájdul a világ szíve a harangoktól.” Büntudatának se kezdete, se vége, s hogy születése véletlenszerű volt – megkapó képekben érzékelteti a részeg apa s a dunnát késsel fölhasító anya tragédiáját –, nőttönött bizonytalanság érzete. Vezeklése: meg kell harcolnia minden anyaggal. Az idegen „testek”: *róza* és *ventillátor* (természet és technika) ütköztetése nem egyéni lelemény – főképp Nagy László élt ily meghökkentő tágitásokkal –, de a sűrű, fojtott légzés átvételében, s a módban, ahogyan azt magáévá teszi, van valami Tóth Erzsébet-i. „Imádságszerű minden szavam. / Nem sírok. De angyal birkózik papírral. / Róza ventillátorral, folyó világtáborral. / Hurcolhatjuk a homokzsákokat.”

Föloldhatatlan feszültség: elsősorban önmaga létezése a teher. Ezt növeli még a világ – csak jó indulattal mondható, hogy az előbbinél könnyebb – súlya, melynek egyik összetevőjét szépen érzékelteti az apokaliptikus képek sorát nyitó *Vigyázzban*: „... látod földigérő katonaköpenyben a kisézősokat...” Majd ugyanitt: „a katonák, mint lopott menyasszonyt / megsimogatják a tigrisbőröket...” A kép, könnyen észrevehető, a költő számára csak eszköz, s mihelyt fölfedezi – József Attila tragédiáját segítségül híván – a bizonytalanság összeroppantó erejét, közösségivé avatódik „magánya”: „Koponya leszek egy Hamlet-ország kezében.” Már nem a mítosz, a saját, széppé fogalmazott *balladás* élete izgatja, hanem a felelősségre sarkalló gond: a kocsmára emlékeztető költészetből kilépni! Egyik vitacikkében írja: „Csoórinál az alkotás sem magánügy, hanem a közösség vérkeringésének függvénye és mutatója.” Mikor a föntieket – túl volt első verseskönyvén – kimondta, már rég aszerint cselekedett: (cikluscímével szólván) véget vetett a „galambkornak”. József Attila, Németh László, Kormos István, a példaképül szolgáló erkölcs teszi világossá bátran szétkiáltott „üzeneit”. Nyugodtan ki meri nyilvánítani, „már sok a művészet.” Ahogy évtizedek előtt Utassy József, most ő szólítja Petőfit: „Eljön ide Jane Fonda és Angela Davis, / de Petőfi Sándor csizmáját nem húzta föl senki. / Én szőke lovat, szőke országot látok a hajnal cementjébe, / de utoljára neki hittem el a világszabadságot.” Esendő és törekeny, de kemény egyértelműséggel fogalmaz; már nem zavarja, ha „szalancukorszemmel” bámulnak rá az idegenek. Biztatja magát, nem kell félni a nagy mondatoktól. Ha megölnék valakit, azért még a nép emlékezetében megtarthatja. Petőfi-parafraza meg egyenesen bravúr: „Ha a nép uralkodni fog a politikában, közel áll ahhoz, hogy a költészetben is uralkodjék.”

2

(*A szimatoló lét*) Második kötetét, a *Gyertyaszentelőt* (Magvető, 1982), az alábbi vallomás kíséri: „Ma úgy látom, a költészet gyöngé kémozdulatait ellen fölerősödtek az indulatok. S mert azt hiszem, a költészet a legnemesebb viszony ember és társadalom között, egyre szenvedélyesebben érzem: szeretem a költészetet. Hiszen rajta kívül nem találtam hitet, nem találtam szabadságot.” Az *Egy végtelen vers közepe* költeményeit olvasván, elsősorban az ösztönné vált félelem, a halk remegések sorozata ragad meg. Kissé túl van játszva a szerep, a gyermekkor (nagyonis érthető) borújára mintha válasz volna az életidegenség, mintha kiút lenne a halál. Nem ily egyértelmű – *koporsótiszta* (?) – a lét, szerencsére nem ily lefokozott a válaszadás lehetősége sem. Tóth Erzsébet, érzékenysége, hajlamánál fogva, mégis azt a részt hasította ki a világból, melyben „otthon” érezte magát. Borúra ború jött, s mert így volt termé-

szetes a sírás, az eleve megvert szinte kéjjel vizsgálta önmagát. A különleges léthelyzet csak fokozta – félelmesebbé tette – a mutatóványt: eltűnő arcok garmadája *tükrölgetben*. És minden sík más-más tükör, minden tükör más-más föloldozás. Szó se róla, erkölcsi irányultsága még a sanyargatott lélek panaszai közül is kivehető volt, a szerep – melyet nem csupán a szerelmében csalódott, hanem a társadalomban megvert ember is jegyzett – annyi lelkiválság ellenére is fölemelő. Amit írt, élte. A tárgy csak annyira mozdult el, hogy költészetnek lássék.

Könnyen kitörheti a nyakát az, aki minden jelzőjében, képében meghal, aki csak a fehér papír gyámolában – a leírt szó = élet – tudja magát megvalósítani. Ez az élest segítő pótcselekvés szerencsére már oda! A *Gyertyaszentelő* írója sokkal felvilágosultabb annál, mintsem hogy a *szimatoló lét* – rendőröktyák könyörtelenségére utal a jelző – ügyes-bajos dolgait összetévesztené a művészettel. Jóllehet félelme nem szűnt meg, de már nem egyetemes. S a legfőbb változás: önmagát (és a világot!) görbe tükrökben is látja s ezáltal fölzsabadultan. Mer játszani – mennyire más ez, mint korábbi, *fekete játéka!* – mer fityiszt mutatni és „gonoszkodni”. Új arcai pezsgést hoztak, összetettebbé, nagyvonalúbbá tették látását. Azelőtt egy-egy jól elhelyezett, érzékletes képe adott elevenséget a soroknak – innen vonzódása a népköltészethez, a szürrealizmusához –, most a groteszk, a nonszensz *ásító nyugtalansága*. Ha föltöretett, evvel töretett fel igazán az „istállószagú béke.”

„Fejlődését” jelzi a két nagy kompozíciója közötti különbség. (Természetesen csak a látásmódot, hiszen mindenik versnek megvan a maga értéke.) Az *Egy végtelen vers közepe* megrendült tudósítás a gyermekkor – és a lélek – tájairól; részeiben is öntörvényű alkotás, tele az elveszített szerelem fölötti fájdalommal, a kimondhatóság gyötrelmével. Az *Alkalmi vers* (folytathatnók a címet: *a világ állásáról*, ahogy Faludy György ajánlotta poemáját Koestlernek, vagy: *a szocializmus állásáról*, miként közvetítette József Attila Ignotusnak) pedig két mottó közé zárt helyzetkép: mit tehet az ember a „világ-discóban” *műfűstté, műhajjá, műtiúkká, műtasszá* vált nemzedék kipukkadása, a vásári bővlihoz alacsonyodása ellen.

Ama régebbi lágy mollban íródott, ennek a kakofónia dühös-igaza ad létjogot: egy kiáltás a rongyosokért!

„Konszolidált őrgöngésnek” nevezi, csöppet sem ügyelve a méltóságra, harcukat, ugyanakkor fölfelé is vág: visszautasít minden vádat, melyet nemzedékére szórtak. Hát persze, *elavult*an születtek ősi lett a szerep; a történelem – hírlík – már nem történelem, legalábbis annyira nem, hogy érdemes volna róla beszélni. Megteszik azt, sajátos kommentálással, a tévétársaságok: „forgatni / pörgetni / sietni / venni / adni / lihegni / sugározni / hogy igazán megható legyen / hogy az első / a második és a harmadik kiadást is / végigbőghessék a háziasszonyok...” A költemény vádbeszéd a manipulált társadalom fondorlattal könnyen behálózható gyermekei (és a világ) ellen. „Alkalmi” jellege adja a tudósítás formáját: tényszerű, száraz, jobbra közöl, megállapít. Rövid – némelykor infinitívusszá szegényedett – és hosszabb sorok váltakoznak benne, úgyszólván elmaradt a központosítás (ahol meg jelen van – megrendítő kérdőmondatok iktatódnak közbe –, ott személyesebb a hang). Keserű, senkit sem kímélő számonkérés görgeti a szavakat, valaminő megnyugvást csupán a Paul Eluard-tól kölcsönvett zárómottó hoz: „Sötét csak én vagyok / legyetek fényesebbek.”

Aki szól, a „vereség kiárúsítása” ellen protestál; hangja valamennyire megváltozott, de etikája továbbra is a korábbi cselekvés folytatására ösztönzi: „csempészni hazát, forradalmat.” Önként fölvetődik a kérdés, honnan hová, és kinek. Mily megverteknek minő hazátlanoknak? Ha észrevesszük, egy tiszta hang kiteljesedését nyugtázva, Tóth Erzsébet költészetének gazdagodását, mely a hangváltás mellett a tematika sokszínűségében is jelentkezik, nem szabad figyelmen kívül hagynunk: innen-onnan veszély leselkedik rá. Például a monotoníáé. Vagy a titkon magáénak érzett szóé (formáé, versmondaé, helyzeté), melyet egy-egy példaképül szolgáló előd közelsége jelez. Nagy László dörge delme, „eljön a fekete katona”, a különben mondanivalójában igaz *Ha majd elálmosodom* című prózaversben kissé lefokozottan visszhangzik. Az „eljött az ásitó mondatok ideje”, az „eljött a megkötösödött szavak ideje” furcsa, csak lát-szólag melankólikus zsolozsmája mögött nagyonis érthető, pontos címekre további-

tott harag izzik. De a korbácsos indulatot megzavarja ama *elsődleges* élmény; csak *ott, úgy*, szerveződhett a mondat, nyílható, különmemű szavak egymás mellé sorolásával a kép – itt a légzés átvétele csupán etikai kötődést sugall, de nem mindig válik egyedi „formává”.

Figyel arra, hogy összes kötődése lássék. A nyelvébe zárt hazátlanokról szól a korábbi *Madárúton*, most a fölmozsolódás tragédiájáról a *Farkas utca*. Noha ez utóbbi az erdélyi magyar történelmi nevek *idő* általi bekebelezését siratja, a személyes élmény fedezetével megszólaltatott gond kiterjeszthető a világban szétszórt magyarságra is. Ezen állapotrajzok előzménye megtalálható Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Sütő András verseiben, esszéiben, útítűnődéseiben; Tóth Erzsébet őket követi, mikor közreadja erősen nyugtalanító látéletét.

Nem hive a hamisításoknak, ködösítéseknek, elhallgatásoknak. Óhaja – „Priccs-kemény, kikerülhetetlen mondatokat szeretnék” – megóvjá, hogy eltörpüljön a törpék előtt. Verse szerint e tartásra Csoóri Sándor tanította, az idősebb pályatárs és barát, kinek a *Gyertyaszentelő* költője azt kívánja, hogy tudja még megírni „a kővé vált forradalmat”. Hatásában nem kisebb Kormos István és Nagy László példája sem. A játékos Kormos elkomorulását példa erejűnek érzi a fiatal író, ezért is épít be versébe egy nyugtalanító montázst a *Kornissi pásztorokból*. Az örökzöldbe költözött Nagy László nehéz örökséget testált a fiatalokra: „ithagyta a Haza esélyét híd alatt alvó életünknek”.

Kötődések, irányulások, vonzalmak: a túl közelre merészkedőt megbéklyózzák, utánzóvá teszik; azonban aki csak az emberi tartást lesi el – mint Tóth Erzsébet Nagy Lászlótól: miképp lesz *gyémánttá a fájdalom* –, s a követendő erkölcsöt véve alapnak saját fölsimert törvényei szerint építkezik, a fölszabadító élményt is megérzi. Jogot és merszet is attól kap – kísérletezésre, meghaladásra(?), önmaga kiteljesítésére.

Jól hangzik: „a szökés aranyvágója egyetlen remekművem.” S a folytatása mindegyikben ide kívánczik még: „győzelem ennyi adatott”. Mindkettőt a *Szomjúság* közli, már-már lemondóan, csüggetegen. Ez a „szökés” valójában *ittlélet* jelent, nem meghátrálást. Iránya is éppen fordított: szembe a kimondhatatlannal, méghozzá a kutatásra jogot kapott, ezáltal kételkedésre sem rest elme aranyfedezetével: a gondolkodás szabadságával. Tóth Erzsébet mítosszal komolyan sohasem kacérkodó lírája eddig jutott: szigorú képmádat már nem béklyózza, a korábbi – egyetlen – hanggal ellentétben több megszólalásformára esküszik. Említhetnénk a Kosztolányi-mottót verssé kiteljesítő *Sorok egy divatlapra* önfeléd, gúnyos játszadozását és még inkább a *Pillanatképek* „glossza-verseit”. Ez utóbbi grimaszokban – legtalálhatóbb köztük a (*himnusz*) – egy, minden furcsaságra (lelki, politikai eltorzulásra) érzékeny *madárijesztő* riogat. Kezében kereplő, kolomp és – ne csodálkozzunk – gyilkolásra alkalmas szerszám: „Minden éjjel egy hóhérra fogom a fegyvert...”

Hát még mindig a rémek, föltolakvó árnyak, s az álom szabadsága: tőlük minél előbb megszabadulni!? S a *Sortűz* önmardosó kételye? „Csupa maradék vagyok, csupa rom. / Csupa parázsló bokrokba bújt veszély. / Csupa fel nem robbant, értelmetlen bomba.” A Pécsre küldött sláger reminiscencia, ünnepeleven a fiatal költőtársait, azonban már fullánkosan könnyű: a „fél korszak hiányt” újraélő *zanzibárian* dúdol, *karádyan* tangózik, de *magyarosan* él. Röhögnünk kell „kiszolgáltatottságán” és jókedvén. Tennénk is, ha nem tudnánk, épp ekkor szakadt föl véglegesen (?) egy gát: a költő iszonytató félelme.

Verskérő stanzák

1.

*már lombja teljében susog a tüdő
megszíjasodtak a zsenge savak
teljességéből is kibuggyant a ragacsos idő
a napszagú krómon
autómosók bolerószoknyái suhognak
mézfényű trafikablak
kerekít dicsfényt tar kicsi kobakoknak
kell-e még salétromkirály
„nem tudom már”
küldj verset*

2.

*mennyegző lesz
mossák öltöztetik fekete anyánkat
Basa Pistát kiszűrik az ibuszcsoportból
a hegyek közt elakadnak a kiskacsák
státuszkvó a kurva anyákat
mondja nekik az egyszerű vércse
és ma is ünnep az írás
noha testedbe írni magam
„nem tudom már”
küldj verset*

3.

*gázolt vadakként rángó részegek
kik nem jutottak el a szegényházig
sebes napóra-árnyakként zuhannak
az ázott vakolat lemállik
megoldhatatlan életek hetven-
hét sebe már buzogva fáj
testembe írom a margarinos kenyeret
lesz-e csata a krómkirályal
„nem tudom már”
küldj verset*

4.

szolgám siet
 a kanálisba süppedt városon át
 hogy szolgálóddal találkozzék
 „Zorzim meglelje Zanzidat”
 vers a verset egy régi versben
 a politika ugyanis a politikusoké
 szolgáké uraké az élet
 legjobb versem mért én vagyok
 „nem tudom már”
 küldj verset

5.

sok: a katedrákra törő indulat
 s a tanítványok száma kevés
 ömlött a habzó dörgedelem
 csergedezett a szerelmes becézgetés
 s az országon salétrom virágzott
 kifüthetetlen nyirkú háborús telekké
 napütte kedves arcok váltak éjente lemetélt állatfejékké
 magunkat küldjük küldetünk
 „nem tudom már”
 küldj verset

6.

a kék kabátot nem hordom
 leszakadt a zsebe a füle
 tisztítóba kellett vinnem
 részegek hányadékaiba ültem a metrón
 pedig szerelmes vagyok megint
 ebben aztán egyformák vagyunk
 az lesznek időm végezetéig
 hányadik szemet morzsolom a rózsaláncon
 „nem tudom már”
 küldj verset

7.

ha eljön a salétromkirály
 mész- és homokkupac vagyunk a színe előtt
 és kövér hang tekereg lágy lugasokból
 „rojtos a nadrágom szegélye
 akartam mint más istenszegénye
 boldog lenni a földön
 s csak egy házat hoztunk össze édesanyáddal fiam”
 mit válaszolnék
 „nem tudom már”
 küldj verset

8.

nagyon egymásra találtunk
 letárcsázzuk a számkombinációt
 és összehoz minket a központ
 a hivatali vonalakon
 körülöttünk mindenki tud valamit
 a politika . . . stb . . . csakhogy
 mi még tudunk szeretni ha nem is egymást
 és azt az elképzelt puskát letenni
 „nem tudom már”
 küldj verset

9.

fegyvertelen volnék magam is
 már-már deres gavallér
 lyukas zokni mosdatlan hónalj
 piszkos mandzsetta gallér
 tata meddig tart még a népek tavata
 kék ege gyomromban kinyílt paraplé
 az édes húsokból kinyomott lé
 kérdem meddig cifrázza szerveim
 „nem tudom már”
 küldj verset

10.

. . . hogy reformfarmok
 . . . hogy kultusztorradalmak
 . . . hogy törvénytudók páriák
 kontinenstől kontinensig
 a sírást hiába görgeti
 egy ölelésben elfér a világ
 olyan kicsi
 üdvét mért bennünk keresi
 „nem tudom már”
 küldj verset

11.

egymásnak rontó sztyeppetüzek kihatadtunk
 hasadozott föld mozdulatunkban
 ásványi magány
 körülöttünk még reszket a táj
 szökken kavarog a zsarát a szélben
 szembe babám hamuban
 vagy hátat a hátnak édes vitézem
 milyen sárguló volt szemedben a kék stb.
 „nem tudom már”
 küldj verset

Éjszaka, autóban

Egy keser-édes az ötvenes évek elejéről

Ezerkilencszázötvenegy januárjában R. M. megtette azt, amire negyvenkilencben a Rajk-per vádiratának közzététele után hiába kértem: kiengedett a külügyből. Akkor mentem el, amikor ő akarta, tehát az ő szavával: „röpültem”, de nem arra a helyre, amivel kimondatlanul fenyegetett. Ötvenegy januárjában áthívatott az Akadémia utcába. Hónom alá csaptam a télikabátomat, majd felveszem az autóban, menet közben szóltam oda a titkárnőnek: Gyorsan a kocsit. Türelmetlenül topogtam a Bem téri kapuban, pedig legszívesebben komótosan sétálnék át Pestre. Akkoriban az ember egész napját az íróasztal mellett töltötte. Ferde szemmel néztek arra, aki fél ötkor vagy ötkor haza akart menni. Amíg a miniszter, az államtitkár és a főosztályvezető benn volt, az előadó, a főelőadó, osztályvezető se ment, talán nem is akart hazamenni. A gépirónók bizonyára szerettek volna, de a fiatal lányokat hiába várta öt órakor a fiújuk a rakparton; hamar kitelt az ideje a minisztériumban, ha negyed hatkor, vagy fél nyolckor nem találták az írógépe mellett. Útilaput kötött a személyzeti osztály vezetője, pedig nő volt, annak a kisgyerekes mamának a talpa alá, aki komolyan vette a munkaidőt. B. A. államtitkár kollégám egyszer este kilenckor nagy botrányt csapott, mert csak az ügyeleteseket találta a helyükön.

A késői bennmaradást nem kényszernek fogtam fel, hanem szívvel-lélekkel vállaltam. Annyi dolgunk van! Új országot építünk! Lelkesedésem negyvenkilenc őszén lelohadt, de éppen ezért nem mertem másként dolgozni, mint eddig. Annyi engedményt tettem, hogy napközben ki-kiszöktem egy kis sétára. De ha R. M. telefonáltatott, öt perc múlva, hipp-hopp, ott kellett teremnem. Arra való a hivatali kocsi. Egyszer, még nagyon régen, hívott, de csak átsétáltam. Fél óra múlva érkeztem. Lehordott, mint a pengős malacot. „Miért adunk magának Packard autót, ha nem használja? Persze vasárnap elviszi benne sétafikálni a családját, ahelyett, hogy a gépkocsivezető elvtársnak megadná a jogos heti pihenőt.” Nem válaszoltam, hogy minden héten megadom. Azt se, hogy ezért egyik-másik Packard-os, vagy Hudson-os kollégám demagógiával gyanúsított: a sofőrszobán hajszoalom a népszerűséget.

Azon a tavaszas január végi napon hat perccel a telefonhívás után már ott ültem R. M. előszobájában. Nálam volt az elmúlt hét legfontosabb külföldi sajtóanyaga, elsősorban a magyar vonatkozású hírek. Ezeket ő már látta egyszer, fordításban, kivonatban, de szeretne megnézni az eredeti újságban is, hogy hányadik oldalon jelent meg, mekkora címbetűkkel, hogyan tördelve. A sajtót lenézte, az újságírókat utálta, de tudta, hogy tudnia kell, mit írnak és hogyan.

Bementem, csupa mosolygás volt és pocakos derű. Csak éppen belelapozott az újságokba, hamar odadobta őket az íróasztala jobb sarkába.

„Majd visszaküldetem.” Felállt ő is, megkerülte az íróasztalát, kezét adott. Felálltam, menni akartam. „Várjon egy kicsit. Egy régi óhaját ma teljesítettem.” Várakozó tekintettel néztem le rá. Nem mondott többet. Kérdezni nem lehetett. Már rátettem a kezemet az ajtókilincsre és így kötelezően hátat fordítottam neki, amikor még ennyit mondott: „Majd a miniszter elvtárstól megtudja a többit.”

Bolond fővel arra gondoltam, visszafelé az autóban, hogy kiengedi a feleségemet Párizsba az édesanyjához. Esetleg engem is vele. Külügyi államtitkár voltam, de ezerkilencszáz-negyvenkilenc tavasza óta nem utazhattam nyugati országba, nem is jártam másutt külföldön, csak egyszer Prágában egy békekonferencián.

Egyenesen bementem a miniszterhez. K. Gy. régi barátom volt, rányithattam bármikor. Fürkésző szemmel nézett rám, amikor megpillantotta derűs ábrázatomat. „Honnan jössz?” Az Akadémia utcából. „Voltál az öregnél? Nem mondott semmit?” Csak azt, hogy teljesítette egy régi kérésemet. S majd te megmondod, mit. „Ügy.” Visszaült az íróasztal mögé. Nem értettem, máskor mindig letelepedtünk a sarokba, a bőr karosszékekbe.

Nehezen mozgott a nyelve. „Kérlek szépen, kérted te valaha a felmentésedet azzal, hogy laphoz szeretnél menni?”

Most nekem esett nehezemre a beszéd. Milyen ostoba vagyok! Megmondtam K. Gy.-nek, hogy igen, amikor elolvastam a Rajk-per vádiratát. „Annak másfél éve.” Annyi. „Most teljesítette kérésedet.”

Így lettem a Magyar Nemzet főszerkesztője. A szerkesztőség akkoriban a Bajcsy-Zsilinszky úton volt, a Hungária nyomda épületében. Ha addig este hétig-nyolcig ültem a minisztériumban, most éjfél után egyig, kettőig dolgoztam a lapnál. Meg kellett várnom az első kinyomott példányt és gondosan átnézni, mert a sajtóhibáért is a főszerkesztő volt felelős. Még így is megütöttem a bokámat, mindjárt a lelegején. A Tanácsköztársaság évfordulóján közöltünk egy korabeli dokumentumot. Akkor annyi bajt okozott, hogy azt hittem, soha nem felejttem el, mi volt rajta és miért tettük be a lapba, de ma már be kellene mennem az Országgyűlési Könyvtárba, kikeresni. Erre már nem futja a hátralévő időből. Mindegy. A baj az volt, hogy a jobb sarokban, alig olvashatóan, apró s ráadásul elmázolt írással megjelent Kun Béla neve. Ezért R. J., a népművelési miniszter szokott vérmes hangján legorombított, majd egy hónapi fizetésmegvonásra ítélte. Nem volt más jövedelmem, csak amit a laptól kaptam s ezt is szűk marokkal mérték. Ezernyolcszáz forint volt, mai, ezerkilencszáznyolcvanhármas értékben jó, ha öt-hatezret ér. Az egy hónapi böjtöt keservesen megsínylettem, családotul. Volt kölcsön, amit majd csak huszonöt év múlva tudtam visszafizetni egy barátomnak s az nem engedte meg, hogy hozzátegyem a pénzhígulás okozta különbséget.

Akkor nem mertem senkinek elárulni, hogy azt a lappéldányt is gondosan végigböngésztem éjfél után fél kettőkor, ki is silabizáltam Kun Béla nevét, de nem vakartattam le a kliséről. Nem tudtam, hogy tabu. Abban az időszakban titkos tabuk rókaapdái is leselkedtek az emberre. Annyit tudtam, hogy R. M.-ék nem szeretik Kun Bélát, de hogy mi az oka, nem mondták meg soha s engem nem is nagyon érdekelt. Úgy értelmeztem, hogy a Tanácsköztársaságot nem tekintik valami nagy sikernek, hát inkább hallgatnak róla. Kivéve a salgótarjáni csatát, ahol R. M. hőiesen harcolt a cseh csapatok túlereje ellen. Hogy Kun Béla rútul elpusztult egy lágerben, ugyanakkor tudtam meg, jóval később, mint azt, hogy R. M. nem szagolt puska-
port a salgótarjáni ütközetben.

Egyik éjszaka már két óra is volt, amikor a fáradtságtól már-már tántorogva lementem a kapuhoz. Ott várt kedves, fiatal gépkocsivezetőm egy kis angol autóban. Olyan szűk volt, hogy kedvem ellenére nem tudtam melléje ülni elől, hanem mindig hátul szálltam be. Ekkor éjjel kinyitottam az ajtót és bedobtam az aktatáskámat a hátsó ülésre. Láttam, hogy elől a fiú bóbiskol, portyázott valahol az éjjel. Ebben a pillanatban eszembe jutott, hogy még délelőtt – mert tizkor már mindennap benn voltam a szerkesztőségben – megálltam a Széna téri piac sarkán és vettem valamit a háztartás részére. Bemenet letettem a portásfülkében.

A sofőrnek nem szóltam semmit, visszaugrottam a kapuba, felkaptam a szatyrot és kimentem újra az utcára. A kocsi eltűnt. Kiszaladtam az útestre, látom-e még. Rémlétt jó száz méternyire a két hátsó lámpa piros pislogása, de se kiáltani, se utánafutni nem tudtam már. Mi a fene ütött ebbe a fiúba? Visszamentem a kapusfülkébe. A portás először nem értette a dolgot. „Elment? Egyedül? Biztos, hogy egyedül volt?”

Ettől még idegesebb lettem. Nem tudtam másra gondolni, csak arra, ami akkor minden gondolat alján volt: elvitték. Valahol a sarkon túl lesekedett már két bőrkabátos, megvárták azt a fél percet, amíg én visszamentem az épületbe, beszálltak és ráparancsoltak, hogy induljon el. Marhaság. Mit akarhattak a gépkocsivezetőtől? Még ha én is benne ültem volna. Ez volt az a hónap, amikor egy új letartóztatási hullám tartotta rettegésben a várost. Ekkor vitték el a minisztériumból, a fáma szerint éppen, amikor kocsijába szállt, K. Gy.-t. Jobban szorongtam, mint a Rajk-ügy legelején, mert akkor abban a balhitben ringattam magam, hogy nem követtem el semmit, nem eshetik bántódásom. Ötvenegy nyarára megtanultam, hogy a büntelenség nem számít. Ha pedig nem a sofőr kell nekik, hol a kocsi? Talán meg akarnak rémiteni, keringenek körülöttem, előre felmorzsolják az idegeimet.

Örültségeket zagyválólok itt magamban összevissza. Ha kellenék nekik, nem engednek a laphoz, egy füst alatt lecsapnak rám, amikor elküldtek a külügyminisztériumból. Ez a vigasztalás két percet ért. Itt van L. G. Akkor menesztették a miniszterelnökségről, amikor engem a külügyből, és kinevezték a Szépirodalmi Könyvkiadó élére. A múlt héten nyoma veszett.

Kiálltam újra az utcára. A hűvös levegő megnyugtató. De hogy lehet így élni?

Egyszerre csak mit látok? Balról, a Nyugati felől, lassú szinte lopakodó léptekkel közeledik az én gépkocsivezetőm. Rákiáltottam. Odaszaladt, átölelt, aztán bocsánatot kért a bizalmaskodásért. Rettenetesen aggódott értem.

De hol volt, az Isten szerelmére?

Bóbiskolt az első ülésen. Hallotta, hogy kinyitom a kocsi ajtaját, aztán újra becsapom. Szentül meg volt győződve, hogy beültem. Elindult. Szólt hozzám valamit, de nem feleltem. „Azt gondoltam, fáradtnak tetszik lenni. Vagy rosszkedvűnek. Nem szóltam semmit.” Furcsálta a dolgot, mert hazafelé mindig beszélgettünk, de álmos volt ő is, a vezetésre összpontosított, hallgatott. A Margit-híd előtt megkérdezte, mikor jöjjön holnap reggel. Erre sem kapott választ. Már fent járt a hídon, amikor hátrafordult.

„Tessék elhinni, majdnem átszakítottam a híd korlátját. Úgy megrémültem, hogy a két első kerékkel felhajtottam a járdára. Jézus, Mária, gondoltam, kiesett a kocsiból az öreg.” (Harminckilenc éves voltam.) „Kiugrottam, kinyitottam a hátsó ajtót, megnéztem nem fekszik-e a kocsi padlóján ájultan.

Megláttam az aktatáskát az ülésen. Észrevettem, hogy a bal hátsó ajtó csak lazán van becsukva."

Akkor arra gondolt, hogy elszunnyadtam, rádőltem az ajtóra és kiestem. A Margit-hídon tilos megfordulni, de nem törődött vele, megfordult és teljes sebességgel kezdett visszafelé száguldani. Közben figyelte a másik úttestet, nem heverek-e valahol összetörve, véres fővel a földön. Autó abban az időben nappal is alig járt a pesti utcán, hát még késő éjjel. Nem találkozott eggyel se. De a Nyugati előtt hirtelen rálépett a fékre.

"Ekkor tojtam be igazán. Eszembe jutott, hogy az előbb itt jött egy autó a Váci út felől. Lassítottam, sőt fékeztem. Az a kocsi is. Egy pillanatig meg is állt, mögöttem."

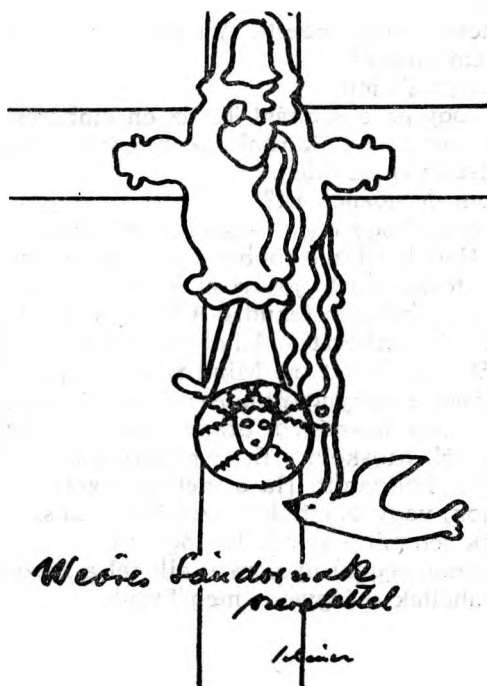
Elhallgatott. Biztattam, folytassa. „Nem, ez számárság. Arra gondoltam, hogy valahogy kiráncigálták a kocsiból. Ne tessék haragudni, előfordult már ilyesmi. De ekkor már biztosra vettem, hogy valami hasonló nagy baj történt. Nem lehetett másként: vissza tetszett menni az épületbe, ott már várták és...” És? „Úgyis tetszik tudni. De hát hála annak a jóságos, magasság-beli úristennek, nem igaz. Úgy örülök.” Köszönöm. De hol a kocsi?

„Biztos, hogy nem tetszik megharagudni érte? Beálltam egy mellék-utcába. Gondoltam, gyalog jövök erre, mintha csak kocsmából jönnék, vagy nőtől, egy kicsit dülöngéltem is. Meg akartam tudni a portástól, mi történt, hogy... hogy hazatelefonálhassak. Meg féltem is, ha meglátnak a kocsiban, engem is elkapnak. De már hozom is.”

Futólépésben iramodott el a kocsáért. A kapuban előjött a portás. Utána-nézett és megcsóválta a fejét. „Tessék mondani, nincs egy kis nő is ebben a dologban?”

Persze, hogy van.

„Mindjárt gondoltam.”

„Száműzetés“

Február végén hívták a központba.

A főszerkesztő előző délután csupa – erőltetett – mosoly volt, ahogy benyitott hozzá, s azonnal belevetette magát a csővázás fotelba. Az ujjait összekulcsolta, s várt egy keveset, mint aki – mielőtt megszólal – a gondolataiba merül.

– Holnap reggel nyolcra várnak a központban – mondta végül. Bátorítóan mosolygott.

Megmondta, hogy ki. Hányadik emeleten. Melyik szobában.

– Mit akarnak?

– Majd megtudod.

– Szólhattak volna közvetlenül nekem is, nem? – nézett Frank a főszerkesztőre. – Először nekem. Így lett volna demokratikus, nem? Micsoda dolog az embert csak úgy berángatni, hogy nem is tudja, miért. Üzengetni, mint egy szolgának.

A főszerkesztő elkomorodott. Megpróbálta leolvasni Frank arcáról, hogy valójában mire gondolhat.

– Mi bajod van?

– Van.

– Nem mondanád meg?

– Megmondtam.

Frank a főszerkesztő mellé nézett. Azt gondolta: – Mit szólna hozzá, ha azt mondom, hogy nem megyek? . . .

A főszerkesztő ingerült lett.

– Te is tudod, hogy ez a szokás! Te az én emberem vagy, természetes, hogy nekem szólnak fentről, ha akarnak valamit veled kapcsolatban. Nem tudom, hogy mi kifogásod van ez ellen.

– És ha már nem dolgoznék itt?

– Akkor nem volna, hogy miről beszéljenek veled.

Frank bólintott. Nem kérdezett többet, bár szerette volna tudni, hogy miért hívatják, és mi van a főszerkesztő jószágosnak látszó elégedettsége mögött. Mi történt az idő alatt, amíg betegen feküdt? A háta mögött! Tisztázódtak-e a rágalmak? Megvédte-e a főszerkesztő? A helyettessel és másokkal szemben.

Felgyógyulása óta két cikket írt. Mind a kettő egy szó változtatás nélkül megjelent. Ez nagyjából megnyugtatta. Arról, ami a betegsége előtt történt, senki se beszélt. Sem a szerkesztőségi titkár, sem a rovatvezetője, aki időközben előkerült Londonból. Moskovics Ernő nővére sem. Hallgattak, mintha mi sem történt volna. Ő is hallgatott. Ha összetalálkozott velük a szerkesztőségi folyosón, a titkárságon, vagy bejöttek a szobájába, köszöntek, semmi több. – Ezekről nem kérdezek semmit – gondolta gögösen.

– Hát, akkor holnap reggel nyolcra – állt fel a főszerkesztő.

– Egyet azért rühellek – jegyezte meg Frank.

– Micsodát?

– Hogy épp egy nőhöz kell menni.
– Mi van ebben?
– Mit érthet egy nő az én ügyemhez?
– Neked nincs ügyed! – igazította ki a főszerkesztő. – Különben pedig egy nagyon rendes elvtársnőről van szó. A végtelenségig humanus, nyugodt lehetsz. Neki is kijutott a Rákosi alatt. Három évig börtönben ült.

Frank másnap reggel – szokása szerint korábban – már negyedórával előbb ott volt a központban.

Leültették a folyosón.

A nő negyvenév körüli volt. Sovány, szigorú arc, férfias kézfogás. Kék színű szemében a várt hideg csillogás helyén érdeklődés. Hellyel kínálta Frankot. Ő maga az íróasztal mögé ült.

A sarokszoza kicsi volt. Az íróasztalon kívül csak egy fotel fért az ajtó mögé. Frank olyan közel ült, hogy ha kíváncsi, beleláthatott volna a nő papírjaiba. Eszébe se jutott.

– Nem veszem sokáig igénybe az idejét.

– Van időm – válaszolt Frank. – Lehet, hogy sok is.

A nő rosszalóan pillantott rá, de nem szólt. Az előtte fekvő papírokba mélyedt.

Frank azt gondolta erről, hogy tipikus hivatalnokbetegség, hogy átvészelje a zavart, megbújik egy kicsit a dosszié mögött...

– Nagyon nehéz a helyzet most a vidéki szerkesztőségekben – szólalt meg a nő.

Frank meg se rezzent. Mereven nézett a falra. – Ennél legalább rögtön tudja az ember, hogy mire számíthat – gondolta.

– Van olyan megyei szerkesztőség – folytatta a nő –, ahol három-négy újságíró maradt. A többi disszidált, leszerrepelt az ellenforradalom alatt, vagy rájött, hogy alkalmatlan erre a pályára.

Frank maga elé húzta a hamutálcát és rágyújtott.

– Mondhatja rám is, hogy irtam egy-két olyan cikket Rákosi alatt.

A nő elengedte a füle mellett a megjegyzést.

– Meg akarjuk erősíteni a vidéki szerkesztőségeket – folytatta. – A korábbi gyakorlattal ellentétben úgy gondoljuk, hogy a legjobb, és főképp a fiatal újságírókra a vidéki lapoknál van szükség. A mi erőink még nem eléggé akcióképesek vidéken. A pártnak hatásos erőre van szüksége a vidéki sajtóban. És ezt mi olyan őszintén író, nyílt gondolkodású és tehetséges újságírókkal képzeljük el, mint maga is, Freytag elvtárs. A legjobbaknak kell vidéken agitálni! És a fiataloknak, akik fogékonyak. Mert ott zajlik az élet, nem pedig a kávéházi asztaloknál...

Frank félrenézett. – Ezt nem kellett volna, pont nekem – forgatta az ujjai között a parázsló cigarettát.

– Maga íróféle – hajolt előre a nő.

Frank elvörösödött. – Ezt is elmondták neki...

– Vidéki újságíróként komoly élményekre tehet szert. Vidéken sokkal bonyolultabban megy a konszolidáció, mert ott az ellenforradalom nem volt olyan brutális, mint itt a fővárosban. Vidéken az emberek, elsősorban az értelmiség, nem látja még tisztán, hogy mi is történt tulajdonképpen tavaly októberben és november elején. És miért volt szükség november negyedikére. A Szabad Európát hallgatják, abból tájékozódnak. És annak alapján politizálnak. De hát, mit agítalom én magát, maga épp úgy tisztában van ezekkel a kérdésekkel, mint bármelyikünk ebben a házban...

Frank egy darabig nemcsak a mondatokra és a szavakra, de még a hang-
súlyokra is éberén figyelt. Aztán egyik pillanatról a másikra feladta. Ameddig
bírt lelki erővel, várta a pillanatot, hogy magához ragadhassa a kezdeménye-
zést, és itt helyben tisztázza, hogy mi összefüggés van a főszerkesztő szobájá-
ban elhangzott ocsmány rágalmak és a vidéki ajánlat között. Egyáltalán: egy
szó sem esett arról, hogy irt egy felvételi kérelmet. Arról se, hogy a távollété-
ben választották meg küldöttnek a kerületi forradalmi tanácsba. – Legalább azt
megválaszolhattam volna nekik – emlékezett vissza –, hogy a főszerkesztő agy-
trösztnek nevezett a hátam mögött . . .

– Vagyis ki vagyok rúgva – hajtotta le a fejét.

A nő elkomorodott.

– Erre következtet abból, amit elmondtam?

– Mi másra?

– Abból induljon ki – magyarázta a nő türelmesen –, az legyen a kiinduló
alapja, hogy a pártnak szüksége van magára.

Frank hallgatott. – Az agytrösztöt el fogják távolítani – gondolta ma-
gában.

A nőt idegesítette Frank hallgatása.

– Nem értem magát, Freytag elvtárs.

Frank felpillantott.

– Hova menjek? Azt mondja meg, ha már erről van szó.

A nő megnevezett két dunántúli megyeszékhelyet.

– Van itt egy térkép?

A nő nem nagyon értette, hogy Frank mit akar a térképpel, de benyúlt az
asztalfiókba, és előhúzott egy atlaszt.

– Tessék – nyitotta ki Magyarországnál.

Frank tűnődve nézegette a két megyeszékhelyet. Két piros pont a térképen.
A kisebbiket s a nagyobbikat, mint akinek nem könnyű a választás.

– Ez jó lesz – mutatott végül az egyik városra.

A nő arca, mely eddig sima és összefüggő volt, hajszáltrepedés se mutat-
kozott rajta, most bosszúsan megrándult, majd csalódottan megnyúlt. Mint
akit lővátettek. Enyhe pirosság futott át rajta.

Frank úgy tett, mint aki nem vette észre. – Be fogom bizonyítani, hogy
egyik se különb nálam! – fogadkozott magában gögösen.

– Akkor megegyeztünk? – állt fel a nő.

– Igen.

A nő kezét nyújtott. Keményen.

– Kérdezhetek valamit? – nézett Frankra.

– Tessék csak.

– Miért épp azt a várost választotta, és nem a másikat?

Frank habozás nélkül válaszolt.

– Az messzebb van innen . . .

Frank évek múlva is úgy emlékezett vissza annak az estének a részleteire,
amikor megmondta Helgának, hogy vidéki szerkesztőségbe megy dolgozni,
mint egy megaláztatásra. – Van ebben valami ördögi – kesergett a koromsötét
előudvarban –, kész helyzet elé állítják az embert, ezzel mindent elhárítanak
magukról, mintha egyesegyedül én találtam volna ki az egészet, és mindenért
én volnék a hibás . . .

A házmesterné már bezárta a kaput, és jóéjszakát kívánt, Frank az elő-

udvarban a falhoz dőlve, mint aki beivott, gyűjtötte a lelkierőt, hogy bemenjen a lakásba. Más volt szembenézni Helgával, és kimondani – magára vállalni! – azt, ami történt, mint a térképen két megyeszékhely közül választani. Helga előtt mindent magára kellett vállalnia, nemcsak a tény bejelentését, a döntést és a következményeket, hanem az előzményt is, amazok tévedéseit, a nyilvánvaló rosszindulatukat, a hazudozásukat, és így annak, ami történt, valamiképpen a jogosságát is.

Helga hason fekve olvasgatott a heverőn. Az állólámpa fénye a térdhajlataira esett, fehér bőrén átderengtek a kék erek.

– Nem éreztem jól magam – pillantott fel.

Frank odament a faliszekrényhez, kivette a pálinkásüveget és meghúzta.

– Nekem is – nyúlt Helga az üvegért.

Frank elmondta, hogy mi történt. Az volt igazán elviselhetetlen, amit amazok helyett kellett elmondania. Vele mondták el, mint egy beismerő vallomást.

Helga türelmesen végighallgatta.

– Elmenné annyi, mint egy kicsit meghalni – sóhajtott színpadiasan –, de innen én szívesen megyek bárhova. Nem sajnálok itthagyni semmit.

– Szerencse, hogy könnyen veszed.

Helga összecsukta a könyvet. Meg se jelölte, hogy hol tartott az olvasásban.

– Talán a közös klozetot sajnáljam? – kérdezte kissé ingerülten. – Vagy az udvaron futkosó patkányokat? A folyosót, amitől hányingert kapok? A ricsajt, amit a szomszédok gyerekei csapnak? Hogy már kikészültek az idegeim? Te talán sajnálsz itthagyni ezt a helyet?

– Én nem így teszem fel a kérdést.

– Hanem?

Frank a feleségére nézett. Hosszan, a régi kétellyel: felfoghatja-e vajon, hogy miről is van szó? ...

– Megpróbáljuk máshol – biztatta Helga –, talán több szerencsénk lesz.

– És az egyetem?

Helga várta a kérdést.

– Majd később folytatom.

– Mit szól hozzá az apád?

– Meg fogja érteni, hogy nem tehattünk mást.

Helga bátorítóan hunyorított.

– Máshoz is kezdek – mondta. – Kedvet érzek például a kerámiához. A fotózáshoz. Mit szólnál hozzá, ha a riportjaidhoz én csinálnám a fotókat? ...

Ügyetlenül kortyolt az italból. Megköhögtette.

Frank lehajtotta a maradék pálinkát. Hirtelen torkig lett mindennel.

– Leszarom őket, érted? – vágta a sarokba az üveget. – Szétverem a pofájukat! Ezt érdemeltem? A mór megtette a kötelességét, most már mehet? Miféle emberek ezek? Van ezeknek egy csöpp lelkiismeretük? Eszembe se jutott, még a legörjítőbb napokban se, hogy igenis szükség volna még egy-két demokratikus pártra! Hátha tényleg csak így lehet majd biztosítani, hogy vissza ne térhessen a régi módszer ...

Ökölrel csapkodta a falat.

Helga megjedte. Egyszer se látta még Frankot így kikelni magából. Érezte, hogy baj van, volt azonban már annyi női tapasztalata, hogy az első pillanatok döbbenete után ráébredjen: most csak egy gyakorlatias, nagyon is laposnak tűnő kérdésre van szükség.

– Lakást adnak?

Hogy jutott eszébe – épp most! – maga sem értette.

Frank értetlenül nézett rá. Valahogy úgy, mint aki már eddig is sok fejtörést okozott neki.

– Hogyne – bólintott. – Megígérték, hogy adnak.

– Amíg nem kapjuk meg, hazamegyek anyuékhöz.

Frank összerezte. Volt valami arculcsapás abban, amilyen könnyedén kimondta: „hazamegyek”.

– Tudod, hogy nem szeretek egyedül lenni – tette hozzá Helga.

– Minden szombaton hazajövök.

Helga üvegesen mosolygott.

– Az kevés nekem.

– Lehet, hogy heteken belül megkapjuk a lakást.

Helga tekintete a szemetesvödörre tévedt. E pillanatban megoldhatatlannak látszott a jövő.

– A dolog úgy áll – mondta –, hogy most már muszáj megmondani anyuéknak, hogy megesküdtünk.

Frank meghökkent.

– Még nem irtad meg?

Helga felrántotta a vállát. Ez volt a válasz.

Frank dühösen gondolta: – Miért nem küldtem nekik egy táviratot, ahogy először elhatároztam? . . .

– Azt ígérted, hogy megírod nekik.

– Nem volt hozzá lelkierőm. De most már nem halogatom tovább.

– Mit fognak gondolni?

– Nem mindegy neked? – kérdezte Helga idegesen.

A klasszikus regényekben olvasta: hogyan szokták a nők azt a bizonyos dolgot megmondani – bevallani! – a férfiaknak. Számos változatot ismert. Ahány regényhősnő, annyiféle. Ha Frank nem volt otthon, könnyűnek, természetesnek, sőt költőinek tetszett, de amint belépett az ajtón, Helga elbizonytalanodott, a megfelelő szavakat kereste, mint aki levegő után kapkod. Lámpaoltásnál nem maradt más hátra, mint a kibúvó: majd holnap.

– Azt is meg kell mondani nekik, hogy gyerekem lesz.

Frank a feleségére bámult. Hosszúkás formájú arca megnyúlni látszott, gesztenyeszínű haja fáradtan előrehullott, a hát íve megfeszült. Úgy tűnt: megmegrázkódik. – Csak nem sír? – kapott észbe, és átfogta a vállát. Gyötrelmes volt, hogy nem tud megszólalni. Hirtelen az eszébe vágódott: Helga egyszer azt mesélte, hogy gyerekkorában madár szeretett volna lenni. Frank sehogy se tudta most elhessegetni magától ezt az emléket.

– Nem is érdekel? – kérdezte Helga.

– Dehogynem, dehogysisnem . . .

Frank még mindig valahogy idegenül érezte magát. Nem volt rá jobb kifejezés. Szinte képtelenségnek tűnt, hogy igaz. Egyáltalán: más mit szokott ilyenkor érezni? Épp ezt? . . .

– Kislányt szeretnél vagy kislányt? – hallotta Helga hangját.

Értetlenül hallgatott.

– Neked mindegy?

– Nekem?

– Mondj már valamit, az isten szerelmére!

– Igazán mindegy, hogy fiú vagy lány. Nekem igazán mindegy.

Frank a következő héten elutazott a vidéki szerkesztőségbe, hogy bemutakozzon. A főszerkesztő hosszan, tüntető barátsággal rázta a kezét.

– Buzási vagyok. Nagyon vártam már, hogy megismerjem.

Az íróasztalán két szendvics és egy üveg sör.

Frank, miután leült, szemügyre vette a főszerkesztőt: deres halánték, dús fekete haj és szemöldök, kékes színű arcbőr, kidolgozott izomzat, csak kevés súlyfelesleg, ami negyvenöt-ötven éves korban nem is áll rosszul a férfiaknak. A szemében sárgás-zöldes macskafény, de nem ellenszenves. Inkább barátkozó. Mégis azt gondolta lekicsinylően: – Vidéki nők bálványa . . .

– Az ellenforradalom előtt az építőiparban dolgoztam – ereszkedett le Buzási egy kopott, plüssszatú fotelba. Igyekezett kimutatni, hogy zavartalan, sőt baráti bemutatkozást szeretne.

Frank összehasonlította a régi főszerkesztőjével. Tulajdonképpen semmi ellenszenveset nem talált benne, semmi sem akadályozta volna meg abban, hogy akár barátságot kössön vele, most rögtön se lett volna ez lehetetlen, mégis fél úton állt a gyanakvás és a rokonszenv között.

Buzási tapintatosan Frank tervei után érdeklődött.

– Dolgozni akarok.

– Az helyes. Itt lesz munka dögivel.

– Azért helyeztek ide, nem?

– Persze, persze . . . Kevesen vagyunk, és nagy nálunk a hajtás. Annyi a politikai feladat, hogy ki se látszunk belőle. Az ember ki se tudja magát aludni rendesen . . .

A főszerkesztő tisztában volt mindennel, ami Frank körül Pesten történt. A központban pontos felvilágosítást kapott, őt azonban a részletek is érdekelték.

Franknak esze ágában se volt, hogy kitérüljön. – Mi köze hozzá? – gondolta dühösen. – Mondjam neki, hogy először is nyugalomra és jó légkörre van szükségem, de hát ezzel ő is tisztában lehet, ha ismeri az ügyemet. Vagy nem képes felfogni? Akkor azt sem értené meg, hogy hetek óta egy sort sem írtam, és fogalmam sincs, hogy milyen lenne az, amit most írni tudok, de ez olyan nevetséges lehet, pláne az ő szemében . . .

– Gyerek van? – érdeklődött a főszerkesztő.

– Terhes a feleségem.

Buzási föllelkesült.

– A lakás miatt ne aggódjon! Megigértük a központnak, hogy lesz lakás. Biztosíthatom, hogy mindent meg fogunk tenni, hogy mielőbb együtt lehessen a családjával.

– Köszönöm – bólintott Frank udvariasan.

– Jelenleg is van egy beköltözhető lakásunk, de azt csak ideiglenesnek szántuk. Szoba-konyha a főtéren. Egy nagyon érdekes műemlék házban. Ott aztán nem fog hiányozni az ihlet, azt garantálom. És ha majd meglesz a kis trónörökös, megígérhetem az új lakást, egy tökéletesen összkomfortosat.

Megcsörrent a telefon, de a főszerkesztő nem zavartatta magát.

– Megfordult a fejemben, nem csinálok ebből se titkot – nézett Frankra macskafényű szemével –, hogy jó lett volna maga a helyettesemnek. Gondoltam rá, de az ötletemre azt mondták a megyebizottságon, hogy túl sok már itt az ejtőernyős káder. Értse alatta azokat, akiket máshonnan hoztak ide. Egyik-másik itteni szenátor szemében az se látszik valami jó ajánlólevélnek, hogy maga Pesten tartózkodott az ellenforradalom alatt.

– Hol lettem volna?

– Nem kell ezt szó szerint venni – legyintett Buzási. – Egyesek itt még ma is azt hiszik, hogy az ördög Pesten születik. A bűn városa. Marhaság! Csak van ennek a nézetnek egy rossz akusztikája. Talán majd elmúlik. Én nem mondtam le arról, hogy kineveztetem magát a helyettesemnek. Kivárjuk a kedvező széljárást. Ha most nem sikerült, majd megpróbáljuk jövőre. Akkor is élni fogunk, nem igaz?

Nevetett.

– Jobb szeretek írni – mondta Frank.

A főszerkesztő arcáról eltűnt az igyekezet.

– Értem – állt fel.

Ezzel véget ért a látogatás.

A főszerkesztő kezét nyújtott. Valahogy más volt a fogása, mint a bemutatkozáskor. Gyorsabb, keményebb.

– Mikor lép be? – kérdezte.

– Amikor szükség van rám.

– Akkor legyen elseje – biccentett Buzási. Afféle elismerésnek szánta. Moskovics Ernő a költözéshez szerzett egy Pobedát.

– A testülettől – újságolta.

Helga segíteni akart a csomagolásban, de Frank nem engedte. Maga csomagolta el a kék színű öltönyét, a fehérneműt, két pár cipőt, a kitaposott szandált, amit papucsna akart használni, zoknikat, zsebkendőket, egyetlen nyakendőjét, paplant, egy párnát, kispárnát, két lepedőt, a kávéfőzőjét, két üveg tartalék pálinkát, s néhány könyvet, amelyekről úgy gondolta: fontos, hogy a keze ügyében legyenek. Rousseau-t, Thomas Mannt, Tolsztojt, Gorkijt, Dosztojevszkijt, Stendhal-t, Martin du Gard-t. Az összes üres jegyzetfüzetét is magával vitte. Helgára pillantott, aki ölbe tett kézzel figyelte a csomagolást. – Mintha már túl volnánk a válóperen – gondolta Frank. Odalépett a feleségéhez, letérdelt eléje, mint régen, magához húzta a fejét és megcsókolta.

– És ez? – mutatott Helga maga mögé a falra szögezett rajzra, amit két éve egy vasárnap délután rajzolt Frankról: hatalmas, kagylószerű füleket, erős, szögletes orrot, amely egy lepattintott hegyoldalra emlékeztetett. A papír alján Helga betűi hajladoztak: „Vasárnap délután. 17 óra 27 sec.”

Frank tompa közömbösséggel rakodott be az autóba. Mintha nem órá, hanem egy idegen emberre várt volna a kétszázkilométeres utazás, és az ismeretlen környezet.

Helga aznap reggel ágyban maradt.

– Nincs semmi bajom, ne idegeskedj, csak egy kicsit gyöngének érzem magam. Tudod, majd elmúlik – nyugtatta meg Frankot.

– Este felhívlak telefonon.

– Jó – mosolygott Helga halványan.

– Holnap is felhívlak.

– Reggel! Mert apu délben jön értem.

Frank visszanezett: a paplan alól kilátszott Helga lába. Búcsúpillantása épp a domború, madárkaromszerű körmökre esett. Útközben többször is maga előtt látta a felesége körmeit. – Jelentene ez valamit? – tűnődött magában.

A sofőr megkérdezte:

– Nem zavarja a füst?

Frank válaszul maga is rágyújtott egy bolgár szivarra, amit Moskovics Ernő hozott neki.

Adonyt elhagyva, végig zuhogó esőben utaztak. Későn érkeztek meg. A szerkesztőségben már csak a portás tartózkodott. Rossz hírrel fogadta: a szobakonyhas lakásból, amelyet Franknak kiszemeltek, az ott lakó határőr százados nem tudott kiköltözni, mert három napja karambolozott, gipszben van a lába. Legfeljebb két hétről van szó, addig lefoglalták Franknak a megyei pártiskola egyik vendégszobáját.

A sofőr segített behordani a csomagokat, aztán elkészönt. Még az éjszaka folyamán visszavárták Pestre.

Frank egyedül maradt. Körülnézett a szobában. Mintha egy kriptába zárták volna. Egy ideig az ablaknál ácsorgott. Az eső vigasztalan zuhogását hallgatta, később kibontotta a könyves csomagot. Rousseau-t választotta, de nem volt türelme az olvasáshoz. Ruhástól feküdt az ágyra. Éhes volt. Egy falat enni-valót se hozott magával. A gondnok megemlítette, hogy az étkezében este fél kilencig kaphat meleg ételt, de azt válaszolta, hogy nem szokott vacsorázni. Felbonthatta volna az egyik üveg pálinkát, hogy könnyítsen a hangulatán, más-kor jelentéktelenebb dolgok miatt is leitta magát. Futólag az anyjára gondolt, aztán az apjára, a bátyjára, végül Helgára. – Ez volna a sorrend? – hökkent meg. – Van állandó sorrend? Nem a saját helyzetünk és az érdekeink alakítják ki az érvényes sorrendet? . . .

Mégis elővette a pálinkásüveget.

Így morfondírozott magában: – Az ember másoktól függ, a mások által kijelölt helytől, mások akaratától és szeszélyétől. Minden más csak látszat! Nekem most a szabadságomban áll, hogy itt üljek egy idegen város idegen szobájában, mint egy szakadékbán. Akár meg is döglöhetnek tőlük! De mindent ki fogok bírni! . . .

Ruhástól aludt el.

Másnap reggel a szerkesztőségi titkárnő kísérté fel a főmunkatársak szobájába.

– Az lesz az íróasztala, Freytág elvtárs – mutatott a három, falhoz tolt asztal közül az ablak mellettire.

Frank körülpillantott. – Mint egy bankhivatal, pénz nélkül – gondolta. Jobb hasonlat nem jutott eszébe.

A rosszul világított sarokból felállt egy magas, szőke fiatalember.

– Magukat meg majdnem elfelejtettem bemutatni egymásnak – szabadkozott a titkárnő.

Megvárta míg kezét fognak.

– A harmadik kollégájuk vidéken van – közölte, aztán kiment. Elvégezte a dolgát.

– Jól értettem? – kérdezte a fiatalember. – Freytág?

– Középen ipszilonnal – bólintott Frank.

– Kónya Péter.

A fiatalember fürkészve nézett Frankra.

– Ebben is van ipszilon – tette hozzá.

Kissé hajlottan állt, vagy inkább görnyedten. – Valami van a félmosolyában – vélte Frank. – Esetleg gyanú? . . . Végigmérte a fiatalembert. A vadonatújnak nem nevezhető sötétzöld bársony zakótól, a kitaposott cipőtől, a bőszárú nadrágtól, amely kiment a divatból, lehetett volna tanácsi tisztviselő, vagy üzletvezető egy boltban, széles, fehér arcában volt azonban valami, ami fölkel-tette Frank érdeklődését. Anélkül, hogy ennek kézzel fogható magyarázatát adhatta volna.

Leült az íróasztalához, kihúzogatta a fiókokat. Az egyikben üres nyomtatványokat, kéziratpapírt, a másikban egy csomag felbontatlan klozetpapírt talált. Az oldalszekrényben egy pár piszkos-fehér tornacipőt. A csupasz falra bámult. – Hol láttam ezt a förtelmes barnapiros színt? – tűnődött magában. Később rájött, hogy a központban.

– Láttam az este, amikor megérkezett az autóval. Én még bent voltam – szólalt meg Kónya.

Frank összerezett. – Figyeltek volna? – gondolta idegesen.

– A barátom szerezte az autót – válaszolta.

– C rendszáma volt.

– A barátom a futárszolgálatnál van.

– Azt nevezem – biccentett Kónya elismeréssel.

Frank előhúzott egy üres noteszt a zsebéből, mint aki jegyzeteléshez készül.

– Munkás voltam azelőtt – szólalt meg Kónya Péter. Nem dicsekvően, inkább tárgyyszerűen.

– Igen? – pillantott feléje Frank.

– Egy ipari szövetkezetnél dolgoztam.

– Mi a szakmája?

– Lakatos. Akkor tanultam ki, amikor nem vettek föl az egyetemre.

– Munkásszármazású és nem vették fel az egyetemre? – csodálkozott Frank.

– Munkás voltam. Nem munkásszármazású.

– Értem – bólintott Frank. Felállt, az ablakhoz ment. Kinézett a meredek utcára. Azon törte a fejét: mivel viszonozza a fiatalember közeledését? Miközben – ugyanakkor – lekötötte egy kellemetlen érzés: nem idevalósi. Szeretett volna gyorsan megjegyezni magának ezt, azt. Legalább egy lebontott ház helyét.

– Zavarba hozta, amit mondtam? – kérdezte Kónya.

– Nem, dehogyis.

Frank felállt, az üres fiókba dobta a noteszt, fel s alá sétált a szobában. Kónya íróasztala fölött megpillantott egy felrajzszögezett noteszlapot. Oda ment és elolvasta.

„ÖNÖK NEM GONDOLHATNAK KI OLYANT, AMIT ÉN NEM TUDNÉK VÉGREHAJTANI.”

Frank meghökkent. A mondat nemhogy ismerősnek tetszett, de csaknem szóról szóra megegyezett a saját ajánlkozásával, amit annak idején – ezerkilencszáznegyvennyolcban – az újsághoz való fölvétele érdekében a főszerkesztőnek küldött levelében írt.

Szótlanul nézett a fiatalemberre.

– A jelszavam – mosolygott Kónya.

– Igen, igen... Az embernek szüksége van a jelszavakra. Anélkül nem megy.

Kónya, hogy kétség ne maradjon, a homlokára mutatott.

– A többit itt őrzöm.

– Nekem is voltak jelszavaim.

– Ennek igazán örülök.

– Lehet, hogy nevetségesen hangzik, de engem doppingolnak a jelszavak.

Kónya komolyan nézett Frankra.

– A legjobb akarok lenni – mondta.

- Az nehéz.
- Öt évet szabtam magamnak – mutatta Kónya az ujjain.

Vastag ujjai voltak, rövid, áttetsző finomságú körömházzal. A bőre szep-
lős és feszes, halványan áttetsző, Frank azt gondolta: – Nem közönséges ujjak,
az biztos . . .

- Az mindig kétséges, hogy ki a legjobb – mondta tünődve.
- Meg lehet érezni.
- Nem az érzéseken múlik. Még abban se lehetünk biztosak, ha mások
kiáltanak ki bennünket a legjobbnak.
- Azért az csak jelent valamit?
- Kétséget.
- Ha legjobb az ember, az nem lehet kétséges. Ha mások is a legjobbnak
tartják, abban meg lehet bízni.

- Ez a kétséges. Épp ez. Hogy mások a legjobbnak látnak.
- Mi abban a kétséges, ha mindenki a legjobbnak tart?
- A megismerésünk korlátai – magyarázta Frank. – Mondok egy példát,
hogy érthetőbb legyen. Egy magasugró teljesítményét nagyon jól lemérhetjük.
Sőt egész pontosan, mert vagy fent marad a lécz vagy nem. Vegyük a legjobb
magasugrót. Az ismertek és nyilvántartottak között ő ugrik a legmagasabbra.
De honnan tudhatjuk, hogy a két és fél milliárd ember között nincs-e még száz,
vagy akár ezer olyan, aki nála is magasabbra tud ugrani? Képes volna rá, csak
még nem próbálta. Tegyük fel, hogy nincs hozzá lehetősége. Vagy még eszébe
se jutott. Ilyen körülmények között nehezen hihetünk abban, ha a legjobbnak
kiáltanak ki bennünket.

- Nem fogadhatom el az érveit! – tiltakozott Kónya. – Azok, akik nem
ugranak, azokat a társadalom szempontjából nem értékelhetem.

Frank nem hagyta magát.

- Feltáratlan kincsek! Ha úgy tetszik, konkurrencia! Hogy ne lehessünk
olyan magabiztosak a saját képességeinkben.

Kónya a fejét ingatta. Mintha megnehezített volna.

- Meg akarja ölni bennem az önbizalmat.
- A túlzottól óvnam csak.
- Túlzott? – lökött Kónya egy mozdulatot az íróasztalán szétszórt jegy-
zetlapok felé. – Most egy kifejezetten forradalmi témán dolgozom. Önbizalom
nélkül mihez kezdenék vele? Az öreg, akit felkutattam a bányatelepen, orosz-
országi hadifogoly volt. A transzszibériai vasútépítésen dolgozott, aztán mint
internacionalista az omszki csatában harcolt. Barátja volt Ligeti Károlynak,
háromszor sebesült. A kórházban Leninnel is találkozott. Fantasztikus nagy
téma! Meg lehet írni belőle a legnagyobbat, ami ebben a témában lehetséges!
Az nem lehet, hogy elrontsam! Ezt nekem úgy kell megírni . . .

Ökölbe rántotta a kezét.

- Soha nem akartam olyan jól írni, mint most!
 - Az ember mindig így érzi.
 - Huszonkét éves múltam. Itt az ideje, hogy berobbanjak az élvonalba!
- Frank egyre kisebbnek érezte magát Kónya lelkesedésétől. El is csüggedt.
- Tehát hat évvel fiatalabb, mint én – jegyezte meg.
 - Elég sok – csúszott ki a fiatalember száján.

Frank meghökkent.

- Attól függ, hogy mire viszi az ember – mondta. – Úgy értem, hogy
mennyire képes kihajtani magát. Amikor például te úgy látod . . .

– Kérnék valamit – szakította félbe Kónya.

Frank részletes magyarázatba akart kezdeni, hogy mit gondol általában ezekről a dolgokról.

– Ne tegeződjünk – kérte a fiatalember.

– Hogy ne? . . .

– Nem szeretném.

– Ahogy akarja – vonta fel Frank a vállát, és az íróasztalához indult.

– Ha nincs ellene kifogása – szólott utána Kónya.

– Egyáltalán nincs.

– Nem szeretném, ha félreértene.

– Nem értem félre.

– Nekem így jó.

– Megértettem, amit mondott.

– Azért kértem, hogy ne tegeződjünk, mert én sohase tegezném vissza magát. És az megalázó volna nekem.

Frank a fiatalember felé fordult.

– Eszembe se volt, hogy megalázzam.

Másnap reggel egy kitépett noteszlapra felírta, nyomtatott betűkkel:

ABBAN A MEGGYŐZŐDÉSBEN HALOK MEG, HOGY VALAHÁNY
EMBERT ISMERTEM, EGY SE VOLT KÜLÖNB NÁLAM . . .

A titkárságon szerzett rajzszöveget, és a noteszlapot az íróasztala fölé tűzte.

Kónya észrevette. Odament és elolvasta.

– Kitől van ez? – érdeklődött.

– Rousseau leveléből, amit Malesherbes-hez írt 1762 januárjában.

– Épp Rousseau?

– A franciák közel állnak hozzám. Rousseau különösen.

Kónya még egyszer elolvasta a mondatot.

– Folytatása nincs?

Frank nem válaszolt. Úgy gondolta, ráér még Kónyát a bizalmába fogadni.

Három hét múlva beköltözhetett az ígért lakásba. Valójában társbérlet volt. A műemlék ház bejárata fölött a kettős címer a cisztercita rend emlékéét őrizte. Az utcai ablakok egy háromszögletű térre néztek. Úgy ahogy berendezkedett. Egy használtbútor kereskedőtől heverőt, hármasszekrétnt vásárolt, a pártiskolától asztalt, két irodaszéket, könyvvállványt és pár méter piros futószőnyeget kapott.

Hogy valamiképpen otthonossá tegye a barátságtalan szobát, vett a piacon pár kiló birsalmát, felrakta sorban a hármasszekrétnt tetejére. Illatuk valahogy a gyerekkorát idézte fel. A szalonnát éjszakára kitette az ablak közé. A hamutartóban gyűjtötte a hét közben leszakadt gombokat. Ha már nem bírta elviselni a két lakást elválasztó kétszárnyú ajtó mögött a társbérelő csoszogását, kikönyökölt az ablakba. Este kilenc óra után már néptelen volt a tér, a szűk mellékutcákba ágazó lépcsőket elnyelte a sötétség. Idegenkedve nézte a hámló vakolatú, az idő viszontagságaiban megszürcült műemlék házakat, a tér közepére állított csillagos oszlopot, a boltozatok alatt alvó üzleteket, a bank szürke, barátságtalan tömbjét. A völgybe vezető széles utca lejtőjén sokablakos, kaszárnyaszerű épület: hajdan az apácák rendháza. Most pártiskola. Mögötte a sziklák és a bokrok között zuglépcsők vezettek fel a püspöki palotához és a gótikus tornyokhoz.

Este ritkán járt el. A szerkesztőségből hazafelé menet vett egy üveg italt. Bort vagy pálinkát.

Nemcsak az volt a szokatlan itt, hogy a szerkesztőségbe reggel nyolcra kellett bejárni – nem úgy, mint Pesten – délután négyig-ötig bent voltak. Mint egy hivatalban. Idegesítette a többiek viselkedésében tapasztalt kimérttség is. Szívesen leitta volna magát velük, akár minden este, voltak kollégái, akik a reggeli értekezletre épp hogy beértek az éjszakai tivornyázásból, de félt, hogy részegen összevissza beszél előttük.

A kimaradozásokban a pártrovat vezetője járt az élen. Az alacsony, szemüveges férfi minden délután benyitott hozzá.

– Nem jössz át a tisztí klubba?

Vidám ember volt, afféle vidéki mókamester. Elváltoztatott hangon telefonálgatott a kollégáinak, az íróasztaluk fiókjába bűdös sajtupapírt ragasztott. A nézésében volt valami hullőszerűség, ami zavarba hozta Frankot. Valahányszor a szemébe nézett.

A szerkesztőségi családi est is óvatossá tette. Annak a hétnek a szombatján rendezték – április harmadikán –, amikor megérkezett Pestről. Szívesen hívták. Sőt úgy tetszett, hogy elvárják, ő mégis habozott: elmenjen-e. Végül félórás késéssel megérkezett. Az ajtóhoz húzódott, a sörös asztal mellé. A lampionok alatt a kollégák illatos családtagjai és a meghívott ismerősök táncoltak. – Vidéki nagyvilág – gondolta lekicsinylően. Felkapott egy üveg sört. A biliárdasztalnál lila színű ruhában egy kifestett, nyúlszájú nő ácsorgott. Egyedül. – Nem ellenszenves – méregette Frank. Bár idegesítette a kék-piros homály, a második üveg sör után odament hozzá, és felkérte táncolni.

A nő rámosolygott, párnás ujjait petyhüdtlen beleejtette a kezébe.

– Anni vagyok...

Frank átkarolta a nő derekát. – Mint a kelt tészta – gondolta közömbösen.

Anni kereste a feltűnést. Csicseregve beszélt, mint egy madár, szándékosan nekiütközött a táncoló pároknak, sietve bocsánatot kért, s ebbe valahogy Frankot is bevonta, aki érezte, hogy idétlen a helyzet, mégis jó volt valahogy. Anni alighogy beszámolt arról, hogy a megyei KISZ-bizottságon dolgozik, máris lekérték. A fotóriporter. Frank megvárta a tangó végét, s amikor új lemezt tettek föl a gramofonra, visszakérte a nyúlszájút. Hozzá se tudott kezdeni a félbeszakadt beszélgetés folytatásához, hármat fordultak, megint lekérték. Most az ipari rovat munkatársa. Őszes-szőke, kopaszodó férfi. A nyúlszájú arca kipirult, ragyogott a boldogságtól. Frank felé nézett, nevetve rántotta fel a vállát. A mosolya ezt üzenté: – Tehetek én róla, hogy ilyen kapós vagyok? ... Frank még egyszer megpróbálkozott. Harmadszor Mészöly, a sportrovatos vitte el. Beleunt a legényes, báli civódásba, visszament a sörös asztalhoz, felbontott egy üveget, mérgében egyhajtásra megitta.

Kónya állt mellé.

– Ne adja le magát ezekhez – figyelmeztette. – Nem magához valók.

– Láttá, hogy mit csináltak velem?

– Nem érti őket.

– Mit lehet ezen nem érteni?

– Nem az a baj, hogy maga pesti. Ez nem nagyon izgatja őket. De attól félnek, hogy többet tud náluk, és elveszi tőlük, ami az övék.

A fotóriporter állt meg mellettük.

– Hogy érzitek magatokat? – vigyorgott.

– Kitűnően – nézett vele Frank farkasszemet.
– A szomszéd szobában lehet ultizni. Lent a földszinten pingpongoznak. Amit akarsz, minden a rendelkezésedre áll . . .

Frank újabb üvegért nyúlt.

– Ez nagyon megfelel nekem – mutatta fel.

Esténként a műemlék ház emeleti ablakában, mint egy barokk színpad páholyában Helga leveleit olvasgatta.

„Nem is tudom, hogy mit írnak, mert amit érzek, az nem szívderítő. Úgy érzem magam, mint egy szárazra vetett hal. Annyira elegendem van már mindenkiből és mindenből. Anyáékból is. Gyűlölöm az embereket. Mindenkit! Még a rokonokat is! Legszívesebben bezárkóznék egy szobába, és csak ülnék, ülnék. Nem szólna hozzám senki, és nem kellene válaszolni. Érzem magamon, hogy megváltoztam. Meg fogod látni, hogy nagyon megváltoztam, és félek ettől. De mitől változtam meg? Miért? A terhesség miatt vagyok ilyen? Sokszor úgy érzem, hogy nem bírom tovább. Utálok mindent, amit életnek neveznek. Tethetetlen vagyok, nem életrevaló. Most látom csak. Azt se bánnám, ha meghalnék. De hát annak megy a legnehezebben, aki szeretné. De miket is locsogok itt össze! Hiszen minden gondolatom a kisgyereké. Minden percben fürdetem, öltöztetem. Csak a szüléstől félek. Kiráz a hideg, ha csak rágondolok, hogy mi vár rám. Lehet, hogy haragszol ezekért, talán meg sem érted, hiszen te férfi vagy, de hát kinek mondjam el? . . .”

„Az ólomlábakon járó posta végre szerda délután meghozta a leveledet. Már nagyon vártam. Neked legalább változatos az életed, a sok új élmény fedlenti, hogy egyedül vagy. Sokat gondolkodok RÁD. Ha anya valami finomat főz, mindig emlegetlek, hogy vajon te mit ebédelsz? . . .”

„Délelőtt megjött a leveled. Nehéz volt kívánni. Olyan hamar elmúlt az a két nap, amíg itthon voltál. Úgy érzem, mintha már egy hónapja lett volna. Rettenetesen hiányzol! Most látom csak, hogy mennyire nincs rajtad kívül senkim. Ha elmennél, mondjuk fél évre, úgy hogy nem láthatlak, nem élném túl. A gondolattól is borsószik a hátam. Itt nincs semmihez se kedvem. Sokszor még megszólalni sem. Állandóan a szülés jár az eszemben. Ha megszabadítana valaki ezektől a gondolatoktól! Vagy el tudnám foglalni magam! Annyi mindent szeretnék csinálni, de hozzá se kezdek. Bár lehet, hogy igazad van, mindennek én vagyok az oka. A nyavalygásaimnak is, meg annak is, hogy nem tudom beosztani az időmet. Ez már gyerekkoromban is így volt. Úgy látszik, a szülés az agyamra megy. Most is azon jár az eszem. Milyen lesz? Kibirom-e? Pedig csupa szépet szeretnék írni neked, hogy ne legyen rossz kedved . . .”

„Tegnap szörnyű dolog történt! Apa orvosi könyvei között találtam valamit a szülésről. Hát, ez iszonyatos! Nem is tudom, hogy mi lesz velem! Ha rágondolok, már kiráz a hideg. Azt olvastam, hogy a DNS-ben minden örökölhető tulajdonság benne van. Ez az egyetlen csöpp kis molekula, amiből az egész földi élet kialakulhatott. Láttam a könyvben, óriási nagytársasban. Olyan, mint egy csiga. És ebben a parányi semmisségben benne van az egész emberi élet. Hogy annak az újszülöttnak mihez lesz érzéke. Magas lesz vagy alacsony? Te jobban értesz az ilyen tudományos dolgokhoz. Kérlek, világosíts fel! Vigasztalj meg! Csak ennyiből állna, hogy vörös lesz vagy fekete? Lesz-e hallása vagy botfülű? Vagy halálos kimenetelű betegséggel születik? Elég hozzá egy egészen minimális eltérés? Azt is ebben a könyvben olvastam, hogy öt-száz évvel ezelőtt egy angolnak öröklődő csontbetegsége volt, és valamennyi leszármazottjának a csontrendszerében megtalálták ugyanazokat a nemtu-

doménmiket, amiket annak az őznek a bebalzsamozott testében. Iszonyatos! Neked nincs semmi bajod, ugye? Apa megvigasztalt, de én nagyon félek. Olyan kiszolgáltatottnak érzem magam. Segíts rajtam valahogy! Ne hagyj egyedül, mert én már arra is gondoltam, csak ki se merem mondani, hogy talán már bánom is... Űgyis félek a szüléstől! A fájdalomtól! Az egésztől! Most meg ez a rettegés, hogy milyen gyereket fogok szülni. Hülyét vagy börtöntöltelékét? Miért? Olyan lehetetlen ez?..."

Frank sajnálta a feleségét, de segíteni nem tudott rajta. Gondolatban ott feküdt mellette, széles medencecsontját érezte az oldalán. – Könnyen fogok szülni – mondta egyszer. Himzett mellényét le se vette, úgy feküdt mellé, karjait keresztbe fonta a tarkója alatt, arcára titokzatos fintort varázsolt.

Ha már nem bírta elviselni Helga leveleit, előszedte a régi iskolai atlaszát. A földrészeket böngészte. Lapozgatás közben gyakran eszébe jutott a bátyja. Életjelt nem adott magáról, Franknak fogalma se volt, hogy Gerzson a világ melyik pontján van. Így könnyebb volt rágondolni, bizonyos sértődöttséggel. Ami történt, beletörődött. Mostanában már rezzenés nélkül töltötte ki az úrlapok idevágó rovatát: „Van-e rokona külföldön? Hol? Mikor távozott? Miért? Hogyan? Tartja-e vele a kapcsolatot? Csak az a bizonyos minden-szenteknap-i találkozás ne jutott volna újra és újra az eszébe. Azok a szavak! „Tudod, hogy mit éreztem, amikor hazaérek, nyitnám az ajtót, de zárva van! Gondoltam, anya elment valahová. Nyúlok a kulcsért, de nincs a helyén. Bezörgetek a háziakhoz, a felesége nyit ajtót. Majd hanyatt esett a meglepetéstől. Ó, istenem, maga nem is tudja, hogy a Freytág néni még szeptemberben meghalt? Azt hittem, hogy ott döglök meg az ajtó előtt. Aztán jött a másik döfés, amikor megtudtam, hogy elkótyavetyélted az összes holmiját...”

Ha beleunt a térképek böngészésébe, megitta a maradék pálinkát, ruhástól az ágyra vetette magát, és az öreg társbérő csoszogását és csörömpöléseit hallgatva a plafont bámulta. Mint aki maga az egyetlen, kizárólagos oka mindeknek, ami történt. – Huszonnyolc éves vagyok – morfondírozott magában. – Az életem úgy indult, hogy méltó lehetett volna egy Sorel vagy egy Lucien de Rubempré ambíciójához is. És hol vagyok most? Hogyan nézhetek most már olyan nagy célok után, mint azok, akikhez hasonló szerettem volna lenni? A többiek! A barátok! Rég elvégezték, amibe belevágtak, én pedig még mindig itt vagyok...

Minden este keserűen állapította meg, hogy az élete máris tele van jóvátehetetlen tévedésekkel, ennek az okát abban találta meg, hogy meghatározott célja tulajdonképpen sohase volt, mint másoknak, akik sebészek, színészek, tanárok akartak lenni. A rögeszméjük, mint egy végső cél lebegett előttük. Vagy Gerzson, aki már gyerekkorában egy családi dinasztia alapításának a ter-vét forgatta a fejében. Ő viszont mindig csak általánosságban gondolt a jövő-jére, és főként romantikusan. Másokra bízta a részletekben való döntést, és így nem volt véletlen, hogy olyan általános eszményhez kötötte le magát, mint az igazság. – Későn ébredtem rá – folytatta a gondolatait –, hogy milyen kevés magában az, ha az ember az igazságot szolgálja, de az nem párosul egy nagy egyéni céllal. Az igazság önmagában nem lehet cél. Kell egy való-ságos, elérhető saját konkrétum is, csak a fantaszták nézik a világot állandóan a közösség szemüvegén át, aztán úgy járnak, mint az a mesterlövész, akinek egész életében egy nyomorult vad sem akad az útjába...

Forgott vele az ágy a sok pálinkától. – Mert ha én osztogatnám az igazságot azoknak, akik érdemesek rá, vagy én annak tartom őket, de nem az vezetne-e, mint másokat, hogy kit szeretek és kit gyűlölök?...

Ilyenkor két kézzel szórta volna a jóságot. Milyen élesen emlékezett azokra az esetekre, amikor jót tett másokkal! Milyen nagy boldogságot érzett! Nagyobbat, mintha ő kapta volna meg, amire rászorult. Boldog volt. Nincs rá jobb kifejezés. Nagyra becsülte magát, és büszke volt, hogy segített. Nem a hála miatt, arra nem tartott igényt. Mennyivel nagyszerűbb volt ez, mint a visszafizetés elégtétele! Pedig az is csodálatos! Noha nem volt bosszúálló, de tudta: szörnyű adósnak maradni. Megtörtént, hogy csak évek múlva fizetett vissza. Az is öröm volt. Rövid győzelmi mámor, aztán egyszerre kihuny, és tompa üresség maradt a helyén.

Részeg állapotban sok minden megfordult a fejében. A régi célok! Binda micsoda örömmel csapott a levegőbe: – Egy új Gorkijt indítunk el holnapután! ... Aztán egy év múlva: – Irodalom? Az kék madár, barátocskám! Ki éri utol? Még az se biztos, hogy Tolsztojnak sikerült. Vagy Balzacnak ... Sajgó fájdalommal gondolt vissza, mert még mindig élt benne a vágy, hogy egyszer majd sikerül: ír egy könyvet. Gyakran felidézte magában a tavalyi Mindenszentek napját is: a városi uszodát megkerülve a kabinsor falához dőlt, és eszébe jutott a filozófiatanár, Sartre regényét titokban, szótárral fordította le magának, s azóta hányszor, de hányszor látta maga előtt Mathieu Delarue-t, aki a templomtoronyból reménytelen helyzetben tüzet nyit.

Örült, hogy az itteni élete keménynek és puritánnak ígérkezett. Kímélet és érzelgősség nélkül dolgozott. A sebész pontosságával akart látni mindent. Megtanulta, hogy a valóság nem csupán meztelen tény, amelyről feltételezzük, hogy önmagáért beszél, az ábrázolás nem csupán a puszta leírás, hanem a tény mélységeinek a feltárása. Az igazi ábrázolás nem a csalhatatlannak tetsző bizonyíték felmutatásán múlik, hanem a tények analizisén, minden folyamatban a tény és ellentény csapdái leselkednek rá, minden körülményt és összefüggést föl kell tárni. Bármennyire reménytelennek látszik is.

(Folytatjuk)

Plombalagút

*fűvel, patával megvetett ágy,
nyugvó és engedelmes.
már karcolás nem eshet.
csorran
suháng belében ólom
erecske, földig ér, dermed.
suhog kegyelmes
tettvágy.
ősi raktárak lábhidegéből
mi épül?
hajógyár, rózsza, nyomjelző lobban,
plombalagút száján a hab
törött selyemsál.
míg átúszik meg-megmered,
likacs marad, leszárad
végül.
a moccanatlan park penetrál.
sehogyse illanékonyabb,
mikor a vízszintes szökőkút
megzavarodik a csapnál
s nyelvét kiköpve
békül.
hallgat a plombamélybe eltűnő út.
bokorzat, hajzat kefekötve.
ághegyen ólom, sörtén csöpp homok.
sorvíz sebert el, döngő lovasattak
után, mint fűtetlen halottak
a gyöpcsomók.
nullásgép kerreg, fűvet kőp, gumót,
nyomában csíkonként a dorozma,
tarkó mered ki szürkén. megnyírva,
láttamozva.*

Szivar gyúl

*ott folytatom. hol félvehagytam. az
asztalon csikkek bakák ülnek
a porcogó huzatban. fenik a sürgős
éjszakát. ott folytatom. fogy a turbinaszóda.
főlhajtott gellerben a táj. lezuhanva a
trombitaszóra szájharmonikus papagáj.
ott folytatom. lassan kivarjul. vállak
bokák szép kórusa. hónom alatt folyton
szivar gyúl. így röptet körbe a musa.
ott folytatom. az asztalon. hol félvehagytam.
csikkek bakák tüzet kapor. zacskóba
sőprött mondhatatlan. petárda
ellen pampapor. a verdesés. a két könyök
szaga. ahogy csak szít. amikor oltana.
hol től se száll. hol el se fojtja. ott folyta*

Tunisz

*mint zsírpapír, ha ellopódzik
nyitatlan ablakából is,
utána néz, nem átkozódik.
de messze van Tunisz.*

*zörögnek légűrök között,
egy-egy sovány légyrobbanás
reszketteti meg a közös
falakká vált szobát.*

*a zsíros pauzban volt az emlék.
miért nincs vesztes, hogyha van?
hiába húzta ki a szemlén*

*magát gusztustalan.
csukódva tágul, mint a szemhéj.
Tunisz de messze van.*

Emelt fővel

II.

PARLAG ÉS A MASZEK JUHÁSZOK

– Ha beszél velük, mutassa meg nekik ezt – biztatott egyik székely ismerősöm és egy foszlós szélű, félbe vágott újságlapot nyomott a markomba. „*Hidasról mindenki menni akar?*”, ez a cikk címe, s az újságíró – Sulyár Pál – annak az okát kutatja, miért menekülnek a fiatalok a hidas *Jó szerencsét!* tsz-ből.

„A kérdésre nem is olyan könnyű a válasz – olvasom a cikkben. – Hidason – s ezt nemcsak a fiatalok, de az idősebb tagok meg az alkalmazottak is egyöntetűen hangoztatják: nem a tavalyi csapadékos nyár juttatta a csőd szélére a másfél milliós veszteséggel záró gazdaságot. Jóval korábban kezdődtek itt már a bajok. Nézeteltérés támadt a vezetők között: alkotó légkör helyett eluralkodott a bizalmatlanság, a marakodás.”

Egy régi és hűségesen kitartó tag azt panaszolja, hogy a szövetkezetben semmibe vették a kisemberek, a tulajdonosok szavát. Így ment tönkre a rekordtermést ígérő gabonából ötven vagonnyi, a kukoricával is hasonló volt a helyzet. „Látta mindenki a faluban, aki csak egy kicsit is konyit a mezőgazdasághoz, hogy a kukoricával is nagy baj lesz. Mi, tagok, javasoltuk, hogy a „vészhelyzet” miatt adják ki nekünk harmadába letörni az elvizesedett és gépekkel megközelíthetetlen táblát. Azt a választ kaptuk: inkább rohadjon meg! Meg is rohadt vagy száz holdon. A miénk, a közösé! Nálunk, kérem, nem volt fontos a takarékoság. Ha netán megmaradt százezer forint, nem arra törekedtek, hogy félretegyék biztonsági alapnak az inséges időkre, hanem elköltötték. Eladták a juhokat, pedig mennyi legelőterületünk van! Most a növendék szarvasmarhák vannak a soron... A gépek rosszak, küszöbön a betakarítás... És tudja, mi fáj nekünk a legjobban? A szanálási bizottság vezetője a közgyűlésen azzal vádolt bennünket, hogy: Emberek, ha maguk tavaly betakarították volna a kinn pusztult termést, most nem állna ilyen rossz szul a gazdaság. Mintha ez rajtunk múlt volna...”

– Szerintem a *Szabad Föld*-ben jelent meg ez a cikk – mondja Mayer János tanácselnök, mikor megmutatom neki. – Jó hat éve, a szanálást követően.

– És tudja, mi az érdekes! – teszi hozzá a község párttitkára. – Ha ez az újságíró rá egy évre újra kijön, merőben más helyzetet talált volna. Annak idején nagy baj volt, hogy mindent a kukoricára tettek föl. Volt egy kis állattenyésztés is, de a búza és a kukorica volt a főtermék. Ha rossz volt az időjárás, akkor nagyot bukott a gazdaság, ha pedig jó, akkor nagyot nyert.

– Problémák persze adódnak, mindig is voltak. De az biztos, hogy a székely emberrel lehet dolgozni a mezőgazdaságban, mert benne élt, közel volt hozzá. Az állatszeretete nagyobb, mint más embereké, nem sajnálja a

fáradságot. Volt olyan, akinek az istállóban 10 darab jószágga állt és közben kinn etetett a gazdaságban. A tsz vezetősége talán azzal követte el a legnagyobb hibát, hogy az embereket az állattartás vonatkozásában nemcsak hogy nem segítette, hanem inkább el akarta nyomni. Pár évvel ezelőtt rengeteg szarvasmarha volt a faluban. Egy-egy szállításkor 50 bikát vittek el a háztáji gazdaságokból. Ezt a lehetőséget inkább megfogni kellett volna és fejleszteni, nem pedig ellenezni. A tsz azon igyekezett, hogy a háztájiban minél kevesebb jószág legyen, mert a gazdaság vezetői bizalmatlanok voltak, úgy gondolták, hogy aki jószágot tart otthon, az mind a közösből lopja a takarmányt. Minden a vezetőségen múlik, hogy milyen lehetőséget adnak a lopásra. Mert én állítom, hogy ha annak a tagnak odaviszik az udvarába a szénát, a takarmányt, az abrakot, és ebben a tsz is segít, akkor nem lesz bolond lopni. Mert az sem olyan könnyű dolog ám! És ha a tsz segítette volna a háztáji állattenyésztést, akkor a tsz-től sem szakadtak volna úgy el az emberek, nem lett volna ilyen 30 méteres távolság...

Mert hogy elszakadtak, az látnivaló. A termelőszövetkezetet még ma sem érzik igazán a magukénak. Persze a kezdet sem volt rózsás, bár – ahogy az egyik székelly férfi mondta – „nálunk Hidason olyan *komolyabb izé* nem történt”. Ezeknek a *komolyabb izék*nek a híre azért ide is eljutott, hogy például a túlbuzgó és türelmetlen tsz-szervezők itt meg itt puskatussal verték be a hangadó gazdákat a szövetkezetbe. Magam is beszéltem olyan Pestről leküldött tsz-elnökkel, aki büszke volt arra, hogy ő ért a parasztok nyelvén. Neki sosem voltak problémái, magyarázta meggyőződéssel, neki sosem mondtak ellent, mert ha egy parasztot maga elé rendelt, a revolverét mindig kirakta az íróasztal közepére.

Hidason ilyen elnökre nem volt szükség, és még idegenből hozott tsz-szervezőkülönítmény sem szállta meg a falut, mint mondjuk Kakasdot. Hidason élt elég bányász, és ha egy-egy szekszárdi vagy bonyhádi csatlakozott is hozzájuk, a vezetők mindig a helybeliek közül kerültek ki. El is húzódott hónapokig a tsz 1959-es – tehát végleges – megalakulása.

– Miért nem írta alá mindjárt? – kérdeztem az egyik beszélgetőtársamat.

– Nem akartam belépni. Azelőtt már voltam a tsz-ben és olyan gyengék voltunk, hogy a kívülállók támogattak. Engem a guta ütött, hogy mi a tsz-ben a szocializmust megkezdtük és a többiek támogatják. Meg is mondtam nekik, nem írom alá, mert megint úgy lesz.

Tartott még a borom, és illogattam belőle, úgyhogy volt bennem mindig egy kis nyomás. És ha az ember iszik, akkor erős. Nem írtam alá.

Néhány nap múlva a kertben szántogatok a komámnak a lovával. Idejön egy egész bizottság. Nyolcan voltak. A rendőrtől kezdve a járási tanácselnök, a községi tanácselnök, a tsz-elnök, minden. Az elnök rámutat a lóra:

– Fogják ki.

– Pénzt hoztak-e? – kérdelem.

– Nem – aszongya.

– Ide figyeljenek! A szegény ember egyetlen jószágával akarják a téeszésítést megcsinálni? Elvihetik! Itt van! Vigyék el.

Volt bennem bor és csúnyául összeszidtam.

– Én tehenet akarok venni, hogy legyen mit egyek. A másik téeszben majdnem éhen haltam. Nem akarok úgy járni.

– Jól van – mondták –, majd máskor jövőnk.

És ezzel elmentek.

A ló maradt. Akkor meg tagosítottak. Félttem, hogy rossz helyen adnak földet, hát inkább aláírtam. De előbb megadták az engedélyt, hogy a lovat eladhatom. Ezért meg a téesz-ben támadtak rám azok, akik bevitték a jószágukat.

- Neked jobb volt! Te eladtad a lovat, nem kellett bevinni.
- Miért nem csináltad te is úgy.
- Nem vittél be se ekét, se boronát, se semmit! Jobban jártál mint mi!
- Ti még jobban jártatok! Bevittétek, a tsz kifizette az árát, és aztán mind visszaloptátok.

Hogyne lopták volna vissza! A bevitt szerszámokat általában nemigen tudták használni és a gazdák úgy vélekedtek, jobb ha otthon van a fészerben, mintha a tsz udvarán rozsdásodik. És – gondolták – sosem lehet tudni! Hát-ha ez is az előző tsz-ek sorsára jut.

Az *adóprés*, az olykor és helyenként elég kemény „meggyőzés” a fenyegető *tagosítás* mellett az újonnan földhöz juttatottakat – ez a székelyekre nem vonatkozik, mert ők ellenszolgáltatás nélkül, a Bukovinában hagyott értékek fejében kapták a földet, házat – az *adósságtól* való félelem is a tsz felé terelte. Az a rendelkezés viszont – vagy legalábbis gyakorlat – hogy azoknak a hozzá tartozóit, akik nem lépnek be a tsz-be, az *ipari üzemekből el kell bocsátani*, már a székelységet is érzékenyen érintette.

Míg a családból ketten-hárman például a bányába jártak, a nagycsalád könnyen elviselte a terheket, ki tudták fizetni a magas adót, az esetleges büntetéseket. „Majd csak kibőjtöljük” – mondták magukban. De amikor a gyerekeket vagy éppen a férjet vagy feleséget hazaküldték az üzemből, és elmaradt a havonta vagy hetente megszokott fix pénzösszeg, akkor nem lehetett sokáig gondolkozni.

Hidason is megalakult a tsz, de ilyen előzmények után a szövetkezetbe „önként” tömörült tagok nem valami nagy lelkesedéssel láttak munkához. Pedig a székelyek megszokták a közöset, de ez egészen más volt. Itt nem bíztak bennük, és még jó, ha nem csángózták le őket. Hiába maradtak egy bolyban, mégis idegen (nem székely) lett a vezető. És még ha a szakértelme megfelelő lett volna! De olykor még a jószándék is hiányzott belőle. Ha „revolveres” elnök nem is ült a nyakukra, nyers és durva hatalmaskodásban itt sem volt hiány. De ezt még mindig könnyebb volt elviselni – nyelni egy nagyot –, mint elnézni a parlagon maradt földeket. Ezzel mai napig nemigen tudtak megbékélni.

A dimbes-dombos földeket ugyanis nem lehet gépekkel megművelni. A szőlők viszont – amelyek nem mentek tönkre a szőlőműveléshez nem szokott székelyek kezén – mind kipusztultak, vagy kipusztították a tsz-ben. Ami Villányban, a hozzáértő gazdák kezén, jólétük alapja lett, az itt Hidason csak teherterhel volt. A virágzó és kitűnő bort adó szőlőskertek helyét egy idő után elfoglalta a megművelhetetlennek nyilvánított parlag. És ha a boriváshoz nem szokott, szőlőművelést nem kedvelő – mert nem ismerő bukovinai székelyek nem is sajnálták különösebben a helyenként valóban előregedett szőlők pusztulását – általában ezzel védekeznek – a határban éktelenkedő parlagok annál inkább bántották és bántják ma is őket.

Mikor az illetékeseknek megemlítettem, azt válaszolták, hogy nem lehet találni senkit, aki bérbe venné.

– Igazat mondtak – erősítik meg többen is, és Balogh Jóska bácsi hozzáteszi:

– 53-ban még kivették, de most már nem találunk olyan gazdát. Ha csúnya lányom van, nem válogatok a vők között. A tsz-ben olyan drágán szeretnék kiadni ezeket a hegyes földeket, amelyeket a madarak trágyáztak és a jóisten szántott csak, mint a rendesen művelteket. Kétszer annyit kell azon dolgozni, és ők mégis annyiért akarják kiadni! Hát ez nem megy. Mindenki tudja, hogy hol van a baj.

– Egyszer a tsz-ben voltam egy vitán. A pécsi kiküldött a feltett kérdésekre válaszolt, hogy ez miért, és az miért nincs. Többek közt azt is mondta, hogy a tsz nem ezért meg azért van, hanem hogy minden föld be legyen vetve, hogy *minden föld meg legyen munkálva*. Hogy mi a haszon, az nem számít. Ez nekem szöveget ütött a fejembe és megkérdeztem, hogy a parlagon maradt földeket miért nem adják ki. Akár kishaszonbérletbe.

– Azt mondják, hogy nem veszik ki.

– Nagyon helyes, de előbb azt tetszett mondani, hogy itt az az érdek, hogy a föld meg legyen művelve. Az mindegy, hogy a tsz nem veszi le róla a hasznót, ha leveszi azt egy másik ember. Mindegy az államnak, hogy én vagy másik, vagy a harmadik csinálja meg, csak meg legyen csinálva. Hogy az ország vérkeringésébe legyen.

Ezt mondják, de mégsem így csinálják. A parlagon álló és nagyüzemileg megművelhetetlen földterületek esetében nem kellene arra törekedni, hogy az hasznót hozzon a tsz-nek, és nem volna szabad ezért parlagon hagyni. Elég az, ha valaki hasznót húz belőle. Mert így aztán semmi haszna sincs és teljes a társadalom kára. Olyan olcsón kell kiadni, amennyiért még elviszik, hozzon hasznót annak az embernek, az tegye zsebre a pénzt, ami terem rajta, az mégis az országé. A társadalom érdeke az, hogy ne maradjon egy tenyérnyi föld sem parlagon.

A bérleti díjak a föld aranykorona értékének megfelelően vannak megállapítva. A 20 aranykoronás föld bérleti díjának nem lehetne többet meg szabni, mint arany koronánként 12 forintot. Így egy holdnak 240 forint lenne az évi bérleti díja. De a tanács ezt kevesli, és van egy rendelkezés, amelynek értelmében 200 öltől felfelé a bérleti díjakat progresszíve lehet emelni. Így a szétszórt, dimbes-dombos, egyébként parlagon maradó földekért képesek 3000–4000 forintot is elkérni.

Ömböli József veszi át a szót, aki, míg nyugdíjba nem ment, a háztáji ügyét intézte a tsz-ben. Minden parcellát ismer Hidas határában. Volt alkalmá, hisz annak idején ő volt a földigénylő bizottság elnöke.

– Minden tsz-tagnak kedvezménye van egy holdig. Ha egy holdon felül van neki, akkor az egy holdra is elveszett a kedvezménye. És ebbe beleszámít a háztáji is. Ha a háztájin fölül 300 öl földem van, akkor már a háztájira is elveszett a kedvezményem, akkor már magasabb díjat kell fizetnem.

– Nem jönnek rá – folytatja Ömböli József –, hogy ez a törvény rossz, mert ennek a következménye, hogy annyi föld marad parlagon. Magasabb bérért természetesen nem érdemes megművelni. A tsz-nek a művelés nem ki-fizetődő, vagy nem is tudja megművelni, aki meg tudná, annak nem érdemes.

– Ma nincsenek 50 meg 100 holdas gazdák. A pár holdas gazdát nem kellene sújtani. Ez már annyit termel, hogy eladni is tud belőle. Ez már a nép-gazdaság javára termel.

A tanács és a tsz-ek kezét kötik a törvények, és ahogy fejlődik az agrár-technika, úgy növekszenek a gépekkel nehezen megművelhető, és ezért parlagon maradó földterületek. Helyesebben mondván: szántók. Hogy a parlagtól szabaduljanak, egyetlen megoldás kínálkozik: átminősíteni az egykori szőlő- és szántóföldeket legelőnek. Csakhogy a fejlett istállózó állattartás mellett a legelőket nehéz kihasználni.

A szarvasmarhák mellett így jut egyre fontosabb szerep a juhoknak. A legelők bérlete már sokkal alacsonyabb, mint a szántóké, az előírások is enyhébbek, a juhtartás viszont annál kifizetődőbb. Hidas szomszédságában virágzik a maszek juhászság. Volt rá eset, hogy egyszerre hat juhász bérelt legelőt, nem is helybeliek. Egy 30 hektáros legelő bérleti díja 30–50 ezer forint lehet, s nem hiszem, hogy ráfizetéses volna a vállalkozás.

Egyik hidas ismerősöm a határt járva, egyszer szóba ereszkedett a szomszéd falu maszek „juhászával”. A vállalkozó Pest környékéről jár le autóval, apósával felváltva őrzik a juhnyáját, és időnként a feleségét is lenozza elegáns lakókocsijában. Addig-addig beszélgettek, míg szó szót követett és a maszek juhász előállt ajánlatával: ismerősömet felfogadná bojtárnak – illetve maga helyett juhásznak – és nem kevesebbet, mint havi 8000 forintot is hajlandó volna fizetni.

A tsz azonban mégsem mer birkával foglalkozni, holott ráfordítása a bérleti díj összegével eleve alacsonyabb volna. Igaz, 8 ezer forintos fizetést talán – épp a rendelkezések miatt – nem adhatna – juhászának. De a legsúlyosabb ellenérve, hogy „a maszek az más. Az állatgondozás, az állatszeretet más egy maszek embernél, és más egy hivatalból kinevezett juhásznál”.

Egészen biztosan más. De csak addig, amíg az alkalmatlan rendelkezések miatt a hivatalból kinevezett juhász nem lehet részese a vállalkozásnak. Mihelyt vállalhatná a kockázatot, és az *eredményből* is – legyen az súlyos kudarc, vagy káprázatos haszon – kivehetné a részét, mindjárt más volna a helyzet. A kudarc fenyegetésének és az anyagi-erkölcsi haszon reményének ösztönző légkörében a hivatalból kinevezett (kockázatot önként vállaló) juhászban is felébredne az az állatszeretet, amely a maszeknak – jóval kedvezőtlenebb körülmények között is – kifizetődővé teszi a birkatartást.

A maszek juhász kérdése azonban nem hagyott nyugton. Később – 1982 tavaszán – a tsz vezetőinek, az elnöknek, az elnökhelyettesnek és a főagronómusnak, újra szóba hoztam.

– Ha mi azt mondanánk egy valamirevaló juhásznak – kezd hozzá az elnök –, hogy jöjjön el hozzánk évi 100 000 forintért, szemünkbe nevetne. Pedig ilyen magas összeget nem is tudunk fizetni. Mikor egy maszek juhással szerződést kötünk, mi a füvet adjuk el neki és nem az állatai eltartását vállaljuk. Ha nagy a szárazság, az ófalui legelőnkön például fű helyett csak por marad. Ennek kockázata a juhászt terheli. A maszek juhász kiszuperált buszban lakik, ócska lakókocsiban, nyáron sátrat ver fel, vagy deszkából meg nyolnból eszközöl magának vityillót. Nekünk viszont legalább két lakásról kellene gondoskodnunk, mert ekkora területen, hogy kifizetődő legyen a tsz-nek, két vagy három juhászt kellene alkalmazni. Tartalék lakásunk nincs, az építkezés meg olyan nagy beruházást jelentene, ami nem térülne vissza egyhamar a tsz-nek.

És mi történik, ha kiég a legelő? Akkor nekünk kell gondoskodni a juhokról. A maszek ilyenkor áthajtja másik legelőre, másik határba. Hallottam

olyan esetről is, hogy egy vándorjuhász megindult a Kiskunságból és egész Mohácsig terelte a nyáját. Amerre elmentek a juhok, rágcsáltak, ha nem veték észre napokig, sőt hetekig is elidőztek egy-egy helyen. Ha kérdezték, azt mondta, hogy Mohácsra kell vinnie a birkákat, és azt mégsem kívánhatják tőle, hogy mindegyiket becsomagolja és törékeny áruként feladja a postán. Mohácsról meg más úton visszahajtotta a Kiskunságra és így kihúzta tavasztól őszig, anélkül, hogy egy fillér bérleti díjat is fizetett volna.

Ezt mi nem tehetjük meg. Nekünk a juhásznak lakást kell adnunk, a kocázatot vállalnunk kell. A jelenlegi körülmények közt erre a tsz-nek nincs lehetősége. Örülünk, hogy az árokból kimásztunk. Most minden erőnket össze kell szednünk, hogy vissza ne csússzunk.

Hogy ez pontosan mit jelent, majd még látni fogjuk.

(Folytatjuk)

Bakony

Emlékek és találkozások

XIX.

A bakonytamási templomot valamikor a húszas-harmincas évek fordulóján kerítéssel vették körül. Kő és beton talapzaton vaskerítés. Ne koptassa el a templomdombot a megnövekedett forgalmú országút, ne túrják szét reggelenként a kanász kürtjére csordába gyülekező disznók. Gyermekkori szánkózásaink által is kopott az a dombocska. Sok gyermeknemzedék koptatta, tán már századok óta átabota, gyakorta széteső téli sportszerével. Tavasszal azért kizöldellt rajta a papsajt. Pecsétvirágnak is mondtuk, mert ha gombszerű termését a karunkra szorítottuk, csinos, karikás nyomot hagyott, mely csak lassan halványult el. Meg is rágtuk azt a termést, csak azért, mert papsajtnak nevezték, pedig egyesek szerint mérges. Később gyógynövényként gyűjtöttük. Senki sem betegedett meg tőle, meg sem gazdagodott, ha szárítva eladta, mert igen olcsón vásárolták.

A templomdombot akkor körülfaragták egyenes falat hagyva, majd megásták a fundamentumot. Eközben sok-sok embercsont került elő, de mennyi csont és koponya! Voltak egyes sírok, de volt tömegsír is: kettő: Vajon járványok áldozatait temethették közös sírba, vagy az ellenség által meggyilkoltakat? Nem tudható. Szakember talán megállapíthatta volna. De hol van annyi szakember, ahány helyt a történelem a föld alatt?

Mikor kész lett a kőkerítés, a domb kívül maradt részét átszórták azon. Halomszám gyűlt össze akkor a csont. Egy ember, aki ott dolgozott, bizonyos Bors nevezetű, felemelt egy koponyát.

– Akármi legyenek, ha nem Bors ez is. – Már úgy volt, hogy a fejéhez méri, de akkor mozdult az állkapocs, majd egy béka ugrott ki a koponyából. Nagy lett a rémület. Tán hanyatt is vágódik a jókedvű legénykedő, ha meg nem támogatják.

Pedig könnyen igaza lehetett. Borsok szerepelnek a tamásiak között a XVII. században, mint sokan mások a ma is ott élő családok közül.

Kíváncsi voltam rá nagyon, vajon a törökvilágbeli elfutásuk után visszatértek-e legalább néhányan a falu régi, középkori jobbágyságai közül. Sajnos, számomra megállapíthatatlan. Nálamnál felkészültebb, szorgosabb kutató kellene hozzá. A pannonthalmi főapátság, a béli apátság kiadványaiban, irataiban előfordulnak tamási parasztok nevei, egyszál nevek ezek, nem családnevek, ragadvány, sőt, úgy tetszik, gúnynevek, ami nem csoda, mert a szerzetes uraságoknak csak birtokháborítási pereit voltak a tamásiakkal. Tamási maga sosem volt sem a Pannonthalmi Főapátságé, sem a Béli Apátságé. De a bakonybéli papoké volt a Tamási határában nyomtalanul elmerült Ketellaka és Baranád (Ketelaka-Bernald). Lehetséges, hogy a kettő ugyanaz, de nem bizonyos, mert hol vagylagosan szerepel a két helységnév, hol „és” (et) kötőszó-

val. A szintén eltűnt Leányföldet a pannonhalmiak szerint Tamási úrnője, bizonyos Pykud asszony ajándékozta nekik. Hézagos olvasmányaimban ez az első tamási birtokos, akinek a nevét megtanultam. Hogy birtokolta-e az egész falu határát, vagy csak egy részét, nem tudom.

Zsigmond király korában Tamási már a hatalmas Széchy családé. Köztük és a papok között gyakori volt a határper. Földek elszántása, határárok betemetése, jogtalan legeltetés, fakivágás. A XV. század elején említetnek tamási nemesek is. Köztük a Pató, (Pathó) név nem egyszer, ám nem lehettek ezek patópálok, mert nagyon is éberem gyarapították szántóikat a szerzetesek kárára.

Tudvalévő, hogy a törökök megérkeztevel az elmenekült papok falvait hatalmukba vették a harcoló várkapitányok, a Thuryak, enyingi Törökök, Podmanitzkyak, Choronok, de Tamásit nem. A Széchyek közeli rokonságban voltak a győri főkapitánnyal, Salm gróf volt az első férje a nagytekintélyű Széchy Margitnak, ugyancsak Salm felesége lett egyik unokája is. Falunk lakossága a XVI. században többször elfut a török elől, vagy kegyetlen mészárlás áldozatául esik. Az 1570-es években teljesen alá van vetve a töröknek. 1590-ben Gregoróczy Vince, győri alkapitány telepíti meg, de nyilván nem magának, mert továbbra is a Széchy leszármazottak birtokában marad, mígnem házasság útján Batthyány-birtok lesz.

Bakonytamási birtoktörténete ezen a ponton találkozik a kiváló Takáts Sándor Magyar Nagyasszonyok c. művének egyik legszebb fejezetével.

Széchy Margit a XVI. század közepe táján Nyugat-Magyarország leghatalmasabb főasszonya volt. Trencséntől Szentgothárdig kiterjedt birtokok úrnője. Első férje Salm gróf volt, másodszorra Pyrhus ab Archo grófhhoz ment feleségül. Mindkét idegen főúrral kötött házasságában megmaradt büszkén magyarnak. Sőt a jelek szerint udvarában a magyar nyelv volt az uralkodó. Az első házasságból is, a másodikból is leánya született. Salm Magdolna és Archo Júlia tollából származó szép magyar levelek maradtak ránk. Diszes magyarsággal és magyar szellemben íródtak. Azok közé az írásos emlékek közé tartoznak ezek a családi levelek, amelyek kulcsot adnak Balassi Bálint költészetsodájának megfejtéséhez.

Harcos magyarságában odáig ment Széchy Margit, hogy idősebbik lányát kitagadta minden örökségéből, merthogy idegen úrhoz, Lobkovitz Poppel Lászlóhoz ment feleségül, holott neki magának mindkét férje idegen volt. Ha már figyermeke nem volt, hatalmas birtokait, melyek történetesen a csekély megmaradt hazában terültek el, magyar főúri utódok kezén akarta látni.

Ám halálos ágyán megváltoztatta testámentumát, tán megjámborodásból, makacsságának gyengültével, vagy másik lányával történt nézeteltérésében. Halálos ágyán elesett öregasszony a leghatalmasabb főúri asszony is.

Levelet íratott Magdolnának, melyben magához hívatta a kitagadottat. Csakhogy Archó Júlia, aki már magaénak tudta az egész nagy vagyont, ennek a levélnek a kézbesítését késleltette az úrnő haláláig. Az elkésett levélre lóhalálában érkező Magdolna és férje, Poppel László előtt becsukatta Trencsén várának kapuit. Kegyeneci segítségével, kik mind nagy hasznot reméltek hűségükért, birtokba vette az egész roppant nagy hagyatékot.

Természetesen Poppelék sem maradtak tétlenül. Nagytekintélyű tanácsadók szerint a magyar törvények értelmében Széchy Margit testámentuma érvénytelennek számított. Húsz évig tartó per lett ebből. Volt nagy lótas-futás magas pártfogókért, hatalmas összegek folytak el mindkét oldalról vesztegetésre. Volt nagy szürete az udvari kamarának és maga Miksa császár sem sze-

mérmeskedett. Oly nagy mennyiségű forintok nem hoznak gyalázatot öfelségére sem.

1590-ben befejeződött a per. A kirekesztett Magdolna hozzájutott a ráeső birtokrészhez, így annyi birtok mellett a már inkább csak pusztának tekinthető elvérzett Tamásihoz is, amely nemcsak a török, tatár hadaktól szenvedett, hanem 1570-ben a németek által is leromboltatott. Így lett Tamási Széchy Margit után előbb Júlia, majd Magdolna tulajdona, majd a Poppel utódoké. Közben Csaby Judit is volt birtokosa, nyilván a Poppel rokonság útján. Csaby Ákos neve nem egyhelyt szerepel Magdolnáék oldalán a húszéves perben.

Ezekből az adatokból feleletet kaptam régi kíváncsiságomra is: vajon hogyan maradhatott meg Tamási teljes egészében századokon át evangélikus szigetnek?

Lobkovitz Poppel Lászlónak és Magdolnának öt leánya volt, és két fia. A testvérek között a legnépszerűbb volt az utolsónak született leány: Éva. Már egész fiatal korában a dunántúli főúri családok üdvöskéje. Kiváló lelki tulajdonságaival, de minden bizonnyal bájával is meghódította a rokon nagyaszonnyok, tekintélyes nagy urak szívét, de legfőképpen a fiatal Batthyány Ferencét, a jeles katonáét, aki házasságkötésük idején már a Dunántúl kerületi generálisa volt.

Tamási Poppel Ádám jussolta, de ennek korai halála után, úgy látszik Évára szállt, mert egy ideig Batthyány-birtokként tartják számon. A nagy lendülettel munkálkodó ellenreformáció ekkorra visszahódította Bajorországot, Ausztriát és sikeresen tevékenykedett hazánkban is az irodalmi nyelvünk megteremtésében is jeleskedő Pázmány Péterrel az élen. Főképpen az ő személyes tevékenysége eredményezte, hogy a dunántúli nagyúri családok szinte maradék nélkül visszatértek a katolikus hitre. Kivétel volt Batthyányné Poppel Éva. Férje is már a katolikus egyház áldásával és feloldozásával halt meg, ő azonban kitartott hite mellett a sírig. Nem volt pedig ez könnyű néki, Zrínyi Miklós és Péter legálódzatosabb nevelőjének, a nyugat-magyarországi főúri családok dédelgetett kedves rokonának, amely családok hol meggyőződésből, hol jól felfogott érdekekből sorban katolizáltak. Sok levél tanúsítja, hogy támogatta pénzzel, adományokkal a katolikus egyházat, de hitéből nem engedett. Levelezésben volt s bizonyára személyes ismeretségben is Pázmány Péterrel, de nem segített e nagy ember ékesszólása sem. Túlélte a nagy ellenreformátort evangélikus hitében. A prédikátorok és híveik számára afféle protestáns szent lett. Tamási pedig megmaradt evangélikusnak.

A XVII. század közepén, mint Pápa vár tartozéka, az Esterházyak hatalma alá került falunk, és a pápai úriszék bíraskodott felette. Falunkban nem volt kastély és nem volt allodium. Így vallási hovatartozásukban nem zavartattak. Annál inkább kivívott jogaikban. Voltak köztük nyilván nemesek is, de nemességük elfelejtődött. Szintiszta jobbágy község lett Tamási. A Gregoróczy által megtelepített lakosságból bizonyosan sokan visszatértek a tizenöt éves háború alatti elfutásukból, mert a győri alkapitány nagy valószínűséggel volt várkatonákat küldött annak idején a kiürült faluba. A XVII. században előforduló tamási családnevek kivétel nélkül előfordulnak a bakonyvidéki végvárok harcosainak felsorolásában.

Az 1696-os rovásadó összeírásban a következő tamási nevek szerepelnek: A bíró Adorján Péter; a jobbágyok: Vághy Márton, Jakab János, Teknyő Mihály, Kovács Péter, Adorján Péter, Bors Mihály, Nyári András, Bors György, Bors János, Bors Mihály, Nyári Mihály, Vághy Pál, Nyáry Mihály, Gannay János, Adorján István, Somody Mihály, Somody István... E vezetékeknek

kettő kivételével élnek ma is a falunkban, csakhogy időközben a Gannayból Gabnai lett, a Somodyból Somogyi.

Apám valamely jubileumra megírta egy kis füzetkében a bakonytamási gyülekezet történetét. A földesurak közül csak a Batthyányokról emlékezik meg, mint az egyház kegyes jóakaróiról katolikus hitük ellenére. A XVIII. század második felében ugyanis megint visszakerül Tamási a Batthyány család birtokába. Abban is maradt, míg Batthyány Lajost kegyelemből csak golyó által vesztették el 1849-ben. A Batthyányi vagyont akkor elkobozták. De a tamásiaknak nem lett már másik hűbéruruk. Mert az a rendszer azzal a sor-túzzal majdnem egyidőben eltűnt történelmünkéből.

Batthyány Ferencné született Lobkovitz Poppel Évának volt egy Ádám nevű fia. Ez a Batthyány Ádám osztrák nőt vett feleségül és nagy buzgalom-mal forgolódott a bécsi udvarnál. Hatalmi tébolyában kimarta testvéreit vagy-onukból. Hisztérikus dühvel ostromolta, gyötörte anyját, hogy változtasson hitet, mert annak protestáns hithűsége nyilvánvalóan útjában volt eszevesz-etten hajszolt karrierjének. Az anya nem engedett, de Ádám így is megszerezte családjának a báróságot. Éva asszony pedig, az osztrák Salm gróf unokája, a cseh Lobkovitz Poppel lány a gyermek Zrinyi Miklós lelki édes anyja be-lehalt a vérszerinti gyermeke által okozott gyötrelmekbe. Jóval több, mint két-száz évvel később egy másik Batthyányt kivégeztetett az ifjú I. Ferenc József elvakult tanácsadóinak unszolására, csak azért golyó által, mert a nyakán esett sérülések miatt lehetetlen volt a kötelet azon a helyen meghurkolni. Nagy-jából e két esemény határolja azt az időszakot, melyben hézagosan össze-kapcsolódott Bakonytamási helytörténete a nagy Batthyány család történetével.

Sajátosan magyar történelem, akár a főúri családot nézem, akár a tamási parasztokat.

E két bekezdés között abbahagytam az írást ma kora reggel és kaptam magam, elutaztam Bakonytamásiba. Az ősztóta nem jártam ott, úgy éreztem, el kell oda látogatnom friss élményekért, mielőtt befejezem munkámat.

Mert útba esik Pápateszér, közös tanácsunk székhelye, belátogatok az elnökhöz. Ismerős arc, az egyesülés előtt Tamásin dolgozott, velem együtt jól emlékszik a tamásiak sértődöttségére a közös tanács megszervezése utáni esz-tendőkből. Ők rangosabbnak tartották magukat. Státusa szerint Tamási emlé-kezetük óta nagyközség volt, nem tartozéka valamely körjegyzőségnek. Mó-dosabb gazdák lakták. Nagyobb udvarok, hatalmas szalmakazlak az udvarok végén, melyekről a gazdák rangja megítéltetett. Számos állat, egész csordára való indult legelőre némelyik tamási gazda kapuján át. Állattenyésztésük híres volt megyeszerte, sőt a fővárosi vágóhídon is. Mindig rendelkeztek a legkor-szerűbb mezőgazdasági eszközökkel. A tamási parasztoknak előbb volt trak-toruk, mint a kétezer holdas teszéri uradalomnak. Protestáns község lévén megszokták, hogy a közügyekbe hatékonyan beleszólnak. Ősi hagyománya volt ennek a hajdani közbirtokossági rendszerben, valamint azokban az idők-ben, amikor az egyház és a község ügyeit ugyanaz az előljárási intézte. Elég sokan voltak a jobbágy korszakban olyanok, akik nemesi rangjuk mellett vol-tak hűbéri viszonyban a falu főúri birtokosával. A különféle kiváltságok ideje elmúlt, de megmaradt a tamási gazdáknak bizonyos rártartási a környék leg-nagyobb részét idegen nyelvűekkel megtelepített falvaival szemben. Tamásin nem volt uradalmi cselédség, jelentéktelen számban vállaltak csak ilyen sorsot egyesek a gici uradalomban. A falu zsellérjei maguknál a helybeli gazdáknál

találtak napszámos, hónapos, vagy szegődött munkát. Nem jártak el távoli vidékre részes aratónak, szőlőmunkásnak, még az uradalmi erdőkben is inkább csak tüzelőfájukért dolgoztak. A falu eltartotta magát jól a szűk és közepes minőségű határán, s mint már említettem, mérhetetlenül többet termelt, mint a határával egyenlő nagyságú környékbeli uradalmak, mezőgazdaságban csakúgy, mint állattenyésztésben, és jóval többet adózott azoknál.

Igaz, Teszér elhagyta falunkat lélekszámban. Volt ott némi iparosodás, élénkebb a kisipar, több a kereskedő, korán lett orvosa, patikája, nem szólva a malmairól, vásárjogot nyert és terebélyesedett. Ám a tamásiak nem gondolkodtak másban, csak az őstermelésben. Az ebben elért eredményeikre viszont sokat adtak.

A teszéri nagyközségi tanács elnöke szerint a tamásiak már belenyugodtak új közigazgatási helyzetükbe. Szó sincs arról, hogy az ott megtartott falugyűlések formálisak lehetnének. Feltárják kérdés nélkül panaszait, sőt követeléseiket. A közös kasszából igazzsággal megállapított összeg jut rájuk. Sáros utcáikat már nagyrészt portalanították, amire legendás jómódjuk idején bizony nem fordítottak gondot. Máshol járdákat csinálnak s a tamásiak tisztességgel kiveszik részüket a közmunkából. A régi községházában, melyről elmondható viszont, hogy régóta a legrangosabb volt a környéken, ifjúsági klubot rendeznek be, és egyéb ehhez hasonlókat.

Tamási felé haladva tovább mégis aggaszt szülőfalum rangvesztettsége. Az anyagi támogatás elismerése mellett is tudomásul kell vennem, hogy történelmi múltjához méltatlanul már csak településnek nevezhetem. Az anyagi javakat tekintve nem szegények benne a tamásiak, sőt az átlagot tekintve jobban élnek, mint bármikor. De hogy lélekben honukat lelik-e öngazgatásuktól megfosztottan, értelmiségi réteg majdnem teljes hiányában, ez a gondolat bizony szorongat. Tudom már, lesz ifjúsági klub, szépen berendezett, hangszerekkel, Hi-fi toronnyal, talán színpaddal is, de ki segít majd azt megtölteni méltó tartalommal?

Az elvékonyult Vörösi erdőnél érem el falunk határát. Könnyen és hamar átgurulok rajta a másik felén szomjazó, egykor bőséges nefelejcskékségben és lilomsárgában pompázó üres patakmederig. Az erdőből kiérve hatalmas porfelhőbe kerülök. Üvölt az északi szél reggel óta, dőngeti a kocsi oldalát, de most egyszerre elsárgul előttem a világ, alig látok. A homok, mint a hóvihár, szinte vízszintesen száguld előttem. Betemette már az útszéli árkot, furcsa rajzolatokat mozgat az aszfalton. Ilyen homokfergeteget a Nyírségben láttam csak, de soha a Bakonyban. Nem csoda, egybe szántották az ősszel ezt az egész határrészt, meddig a szem ellát, talán a Négylopásig, talán a démi határig. Télen át hordhatta a hóval együtt. El is simította a végtelen szántást, nem lesz szükség boronára. Gondolni kéne rá, hogy valamivel megszakítsák a szelek útját, mert ilyenformán felhordja a termőt a hegyekbe.

Bezzeg nem száguldhattak a szelek itt valaha vidáman füttyülve. Nálam van egy múlt századbéli katonai térkép másolata, abból pontosan megállapítható, hogy ennek a szántásnak a helyén szőlőhegy volt. Pontosán kivehető, hogy szép mértani alakzatokban választódtak el benne a parcellák, mégpedig sövénykerítéssel, vagy alacsony fasorral. Ez pedig annak bizonyossága, hogy valamely közösségi vagyont osztottak el részarányosan. Ebből megérthetem, hogyan adózhattak földesuruknak valaha borral a tamásiak. Azt is, hogy miképp került hat akó bor nagyapám híványába, ahogy a pap járandósági szerződését nevezték. Azt csak megértettem, hogyan fizettek falumbeliek a hatszázas években a bencés papoknak nyusztbörben, rókabörben a gerencséri

határhoz tartozó Aroktag, Apátúr és Keresztúr nevű földek használatáért. Mostmár ezt is tudom. Hat akó bor a papnak jól jött, az esztendő majd nem minden napjára egy liter. A homokot pedig megszelídítették a sövényfalak. Nem okozott gondot a kisparcellák idejében, mert nem szántották egybe a fél határt. Gyönyörű lesz majd ezen a nagy területen a tavaszi árpa, vagy a kukorica, ha kikel, csakhogylám, új módszer új gondot idéz és nem szabad előtte szemet hunyni. Nem kísértet az, csak homok, de tölem lehet, hogy közte van már a vetőmag is.

Ha nem számítom a Papakács melletti termelőszövetkezeti épületeket, legelőbb érem Teszér felől a temetőt. A régi temető közvetlenül az országút mellett fekszik. Ebben a részben vannak a mi sírjaink. Még két kriptával együtt szigetet alkotnak egy domboldali réten, melyet valaki gondosan kaszál. Nem nőtte be az akác, mint odébb a mégrégebbi temetőt. A tágas terület tavasziasan üdezőld gyepszőnyegénél elszórtan meg-megdült sírkövek emelkednek ki, de sírhalom már nem tartozik hozzájuk, csak a szép pázsit mindenütt. A megkergült szélvészben nem sokáig időzöm halottaimnál. Felszaladok azért még fázósan az új temetőhöz. Nagyjából olyan és olyanképp díszes, mint a Dunántúl többi ápolat temetője. Drága síremlékek, egymáshoz nagyon hasonlóak. Sok-sok műkő, kő és beton. Egyre több sírhalmot fed nagy betontest. Praktikus dolog ez. Nincs annyi gond az ültetett virágok ápolásával, az öntözéssel sem, és nagyon messziről kell odahordani a vizet. A sírokat rendszerint az öregek ápolják. De a tamási öregek nagyon elfoglalt emberek.

Az új temető már jó magasan van, belátom szülőföldem meghitt, kedves táját, csak a Vörösi erdő felé zárja el a kilátást a sárga vihar. Belátom a falut körbe-körbe. Gyermekkori emlékeimhez képest most is idegen még kissé a templomtorony. Lövés érte azt 1849-ben, akkor szép hagyma kupolát építettek rá. Lövés érte a második világháború végén is, azóta lett ilyen csúcsos. Azt mondják, nem akadt, aki megácsolta volna olyanra, amilyen a régi volt.

Nem ragadt új utca mostanában a régiekhez. Azt, amelyik a vasút felé tart még nagyrészt a húszas években építették a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet támogatásával, a jobb módúak önerőből. Az ötvenes években, amikor még alig építkeztek a falvakban, Tamási megnagyobbodott néhány utcával a Paptagon. Egykori kertünk végében, apám és a kántor használatában volt gyülekezeti földeken. Nem valami szépséges házak állnak ott. Építő képzeltenek alig van jele rajtuk, a rangot akkor az jelentette, hogy ne legyen nyoma rajtuk a régi házformáknak. De a régieknél egészségesebb lakások természetesen, és a belsejüket tekintve az akkori fogalmak szerint modernnek.

A tamásiak nem alakítottak szövetkezetet, míg bele nem kényszerültek, de a régi módon szorgalmasan gazdálkodtak. Apránként az állatállomány is visszaállt volna a régi szintjére, ha a kulákság bélyegétől rettegve nem szélesztették volna el szarvasmarháikat. Sok hangos szó esett akkor a munkásikerekről, szónoklatok és dalok tömegével lelkesítettek munkára. A tamásiak minderre nem figyeltek, csak dolgoztak szokott tempójuk szerint, amennyire hagyták őket. Felszabadítottak nem érezték magukat. Hazudnék, ha azt mondanám. Földet a mi határunkban nem osztottak, nem is volt miből.

A régi öregeket ha megkérdezték, milyen is volt az, ahogy a jobbágyok felszabadultak, azt felelték rá, észre sem vevődött. A tagosítás, az még inkább hagyott emléket, de Tamásiban annak is csak a híre... „Azzal törődj, amit

a bőrdön érzeli'' Nem valami bölcs mondás ez, de azért szükség esetén megtartó erejű, mert a hisztériától óv.

A temető felől jövet ugyanaz a szélső ház, mint jó régen. Ugyanolyan rozoga is. Ha jól emlékszem, ebben volt az utolsó füstös konyha, amit láttam a falunkban. Igaz, ez sosem volt díszes része a falunak, úgy is hívták, Ötrongyos. De ha nem is épült mostanában új telep, tudom, már az Ötrongyosban is és szinte mindenütt, az egész faluban átépítették a házakat. Külsőre csak annyi látszik, hogy a tűzfalakat lebontották, némely helyen kockásabbra, másutt L alakúra változott a régi épület. De belül valamennyi alaposan átfarmálódott. A berendezésből szinte nyomtalan eltűntek a régi bútorok és tárgyak. Hatásukban sincsenek jelen az új berendezkedési formák. A legkevésbé sem.

Tamási főutcája széles, nagyon széles. Egyik végén a templom, a másikon, valamivel magasabban ugyanolyan magánosan, utcákkal körülfogva áll a bátyámék háza. Helyesebben csak a hátsó része áll éppen, mert az elejét lebontották. Egy dózer tüsténkedik ott, hogy elegyengesse a törmelékes terepet. Ha ezzel végzett, kanálával meg is ássa a fundamentumot. Péter, az idősebbik unoka porosan, kormosan besegít egy lapáttal a traktornak. Kormosan azért, mert mikor a pincét bedöntötték, nagymennyiségű elszenesedett törmelékre akadtak, ő meg turkált benne, cserépedény darabokat szedett össze, mutat egy teljesen ép, terebélyes, lapos téglát. Rajta az évszám: 1776. és L. J. Ha jól emlékszem egy Léher Jakab nevű románci téglagyártót emlegettek valaha. Ha abban az időben téglával építkeztek itt, az építető nem akárki lehetett. Arra vall a ház központi elhelyezkedése is. Nagyanyámnak hozományul vették ezt a házat és tartozott hozzá vagy kétszáz magyar hold föld. Az utolsó nagyobb birtoktest a határban. Andrassy háznak emlegették ezt az épületet. Nagy teleken fekszik, lehet az is egy hold. Nagyanyám akkortájt halt meg, mikor én születtem, azóta Sándor bátyám használta a birtok némi maradványával együtt: haszonélvezte. Öreg legény volt, alig változtatott a régi házon. Emlékszem még a szabadkéményes konyhára, a kemencén álló lábas edényekre. Némelyik cserép volt, a másik súlyos öntöttvas. A birtok apránként szétszéledt. Két nemzedékben kétszer hét testvér nőtt fel, közben különféle csapások a familián, ahogy az történni szokott. Az egész kétszáz holdat a tamási parasztok vásárolták fel, utoljára még azt a másfelet is, ami nekem jutott 1935-ben.

Bátyám helybéli leányt vett feleségül, az egyik legtekintélyesebb gazda lányát. Hozományából megvásárolták számtalan örököstől az Andrassy házat. Kocsmát nyitottak benne, vagyis csárdát, mert Kossuth csárdának nevezték, és szobájukba kiakasztották a nagy ember képét, melyet nagyanyám kapott ajándékba Turinból. Kossuth Ferenc hozta el az idegenben öregedő nemzeti hősünk saját kezű ajánlásával. Nem érdemtelennek esett az ajándék. A ház egykori birtokosnője jó szívvel költötte vagyonát a Kossuth pártiakra minden választáson.

Sógornőmet az ideiglenesen megörzött hátsó házrész szűk előterében találok, palacsintát süt az odahelyezett gáztűzhelyen. Lába alatt ötven darab hetes csirke okvetetlenkedik nagy hangon, ide kellett azokat is menteni, mert ebben az eszeveszett áprilisban megvenné őket az isten hidege.

Helyet foglalok egy stokedlin. Legelőbb természetesen a családról esik szó. Terike, az idősebbik lányuk főkönyvelő a lovászpatonai térszben, amely szerencsés véletlen folytán kívül maradt a nagy „integrálódáson”, azóta is tisztességgel megállja a helyét, sőt példamutatóan. Javára az egykor városi

rangú helységnek. Van ott felső osztályos iskola is és egyéb kelléke annak, hogy megőrizhesse méltóságát. Terike férje Gicen a tejipari üzemben dolgozik. Minden zugában ismeri a Bakonyt, mert mostanában főképp birkatej ügyben sokat utazik a hegyek között. Péter fiuk is Patonán működik, brigádevető az állattenyésztésben. Főiskolát végzett és letöltötte katonaidejét. Ráharul az építkezés gondja nagymértékben, de szorongatja derekasan a lapát nyelét is. A kisebbik Pápára jár gépészeti szakiskolába. Bátyámék második leánya Budán lakik ugyan családjával, de téesz dolgozó az is. Valamiféle nyalósót propagál szerte az országban. – A gyerek pedig a herendi termelőszövetkezet elnöke éppen. – Csak így mondja: gyerek. Hiába is mondaná Lajosnak. Annyi van abból a rokonságban, ha egy családi ünnepen, mondjuk, ballagáson feldobnám a kalapomat, bizonyosan egy Lajos fejére esnék.

– Ahhoz képest, amilyen káderek mink vagyunk – mondja szomorkás humorral –, nem is olyan rossz ez. Én kulák lánya vagyok, a Lajos papgyerek volt. – Természetesen Lajos volt az is, de néki kizárólagos joggal fenntartották a Lali nevet a faluban. A nagyszámú rokonság-sógorság, de mások is, még a cigányok is kellő tisztelettel, mert gyakorta megnyalták szájukat, mikor szállításra szépszámmal vágták a disznókat s kopasztották az udvar végében. Felfogadta, tanította is őket a munkára: Tán valamelyest hozzájárult Lajos bátyám izes rábeszélésével, hogy a tamási cigányok az elsők között lettek rendszeres dolgozók.

Rettegek folyvást, hogy Róza sógornőm össze ne taposson néhányat a kiscsirkék közül, de szerencsére nem teszi, pedig két lábán kívül még egy gumiszütyűs bottal is tapintgatja a földet. Oda sem néz. Igaz, emlékezhettek rá, hogy ő tanított meg tarlón járni mezítláb. Csúsztaskam a lábam, ne emeljem. Figyeljek a libákra, ha nem tudnák a módját, átlukadna az úszójuk. Libában pedig volt példa bőven. Ő legeltette a legnagyobb falkát. Aratás után leginkább a tarlón, hogy veszendőbe ne menjen az elhullott kalász. Hazafelé már nem kellett őket terelgetni, eltotyogtak utána jóllakotlan: libasorban.

Róza lelkes híve jelen korunknak. Így mondom jól, mert nem a politikai rendszerünknek. Ilyen formákban nem gondolkodik.

– Álmomban sem gondoltam rá, hogy valaha így él a tamási nép.

Hiszen ők maguk rosszul sosem éltek. Kapujukon a harmincas években egész kis gulyára való szarvasmarha járt ki-be. Jóval több, mint bárkinék, a földbirtokához képest. Csakhogy ez nem a semmiből lett. Nyári József szorosra fogta családját a munkában. A libapásztorságtól az aratásig. A fiúkat csakúgy, mint a lányokat. De működött eredményesen az esze is, nemcsak a keze. Mikor a bátyám feleségül vette Rózát, a mi rokonságunk rátartibb tagjai nagyon csóválták a fejüket. De apám nem, sem a Sándor bátyám, hanem az agglegény lemondott a ház haszonélvezetéről a javukra.

Mióta kicsit foglalkozom a falu helytörténetével, sokszor elgondolko-dom ezen. Annyi majdnem bizonyos, hogy a tamási parasztok többsége várkatonának utóda. A háromszázéves iratokban a Nyáryak még ipszilonnal szerepelnek. Az is tudott dolog, hogy számos birtokos nemes vonult be a várakba a török dúlás idején a nagyobb biztonságért. Honnét tudhatnám hát, hogy a tamási parasztok egyik-másika nem sokkal rangosabb család leszármazottja-e, mint amilyen a mienk volt, akiket már nem a birtok, hanem szá zadokon át az egyházi szolgálat tartott meg legalább értelmiségieknek. Azt viszont lelkes segítő társaim okiratokkal igazoltan kimutatták, hogy vér szerinti rokonunk nem egy Sopron és Vas megyékben élt és ma is élő tiszt

paraszt család, ezek is Tataiak. Mert úgy fordult sorsuk, hogy többet ért egy jobbágytelek a rábaközi földeken, mint a földönfutó nemesség. Így hát pokolba minden rangkórsággal. Ma már még a proletár göggel is. Mert a magyar proletár is mind parasztból lett, urasági cselédből, lerongyolódott nemesekből. Senki sem tudhatja, hogy a messze múltban nem akad-e szégyenszemre valaki báró rokona. A derest se emlegesse senki göggel, csak fájdalommal, mert nem tudhatja, feküdt-e azon az őse, vagy éppen a bot végét fogta.

Nyári Józsefben paraszti volt az a keménykezűség, ahogy kis birodalmát őrizte, gyarapította belterjes gazdálkodással, szervezte óramű pontossággal, úri pedig az, hogy éltes korában elmésen alsózott, preferáncozott, sőt tarokkozott is pappal, kántorral, gabonakereskedővel.

Róza nem gondolkodik családi hagyományokban, történelemben sem, de korához képest nagy élénkséggel a falu mostani életében.

– Az igaz, hogy nem épültek új utcák. Minek is, mikor a nép nem szaporodik, hanem fogy inkább. Mért építenének fölöslegesen házat a termőföldre. Abból volt mindig a legkevesebb Tamásin. De nézd meg bévülről az átalakított régi házakat. Nem volt ilyen lakása itt sem a papnak, sem jegyzőnek. Volt fürdőszobátok? Ugye, nem volt, pedig telelaktatok négy szobát. Volt zongorátok, de a szekrényeiteket a dődőreg anyátoktól örököltétek. Nyekeregtek az ágyak, a székek. Nézd meg ezeket. Központi fűtés, villanyfűtés. És nem ám a régi sarokasztal, meg a faragott padok, az éktelen tornyos ágyak. Az öregek lakása is olyan, mintha frissen házasodtak volna. Elismerem, hogy a házak külseje nem lett valami flancos. De benne van, ami jó és drága... Különben a tamásiak sosem voltak cifrálkodók, magukmutogatók. Nem voltak tele színes népi hímzésekkel, amiről mostanában annyi szó esik. Befelé fordulóok voltak régen is, mostmeg még inkább.

– Elvitték a tanácsot? Hát elvitték Teszérre, annyi baj legyen. Elvitték a téeszközpontot? Minden csoda három napig tart. Esztelenségnek mondták az elején. Minek akkora üzem hegyen-völgyön a Bakonyban? Vagy húsz kilométer hosszan. Nem alföld ez... Aztán megnyugodtak, a maguk zsebéből nem fizetnek rá, legföljebb az állam. Az ő dolga. Nem kérdeztek itt meg senkit, hogy adják-e szívesen, sem a tanácsról, sem a téeszről. Az iskoláról sem. Azt mondod, hogy tartottak előtte gyűléseket? Hiszen gyűléseket tartanak, abban nincs hiba. Ne tettesd magad, mintha nem tudnád, kinek az akarata teljesül az ilyen gyűléseken. Hát aztán, ha elvitték a felsőbb osztályokat? Tíz perc alatt ott vannak buszon, a fő, hogy legyenek jó tanáraik. A gerencséri gyerekek be tudtak caflatni hóban, sárban, ha volt csizmájuk, ha csak foltozott cipőjük.

– Vessenek magukra a tamásiak, ha lemaradtak a szegényebb faluk mellett. Lehetett volna itt már ötven éve orvos meg patika. Állatorvos is, ahol annyi állat volt. A Vadász doktor szívesebben jött volna ide, mint Teszérre. De építettek neki házat, vagy patikát? Nem, azt még államsegélyből sem. A vasút is elkerült volna Patona felé, ha apád nem kardoskodik. Átkozták akkor érte, mostmár elfelejtették, kit kéne áldani. Szégyen és gyalázat, hogy Gic pusztára került a sajtgyár. A tej meg itt volt. Ajjaj! Mindent csak a kapun belül. Volt itt ész, erő, pénzbeli tehetség is. A tamásiak megnyertek minden tűzoltóversenyt. Leventének is a legjobbak voltak. A Varga Miska akkorát dobott a vasgolyóval, mint senki a járásban. Az is hová lett? Hazakérettek neki egy lányt, hogy vigye magával Amerikába. Minden csak a bűdös föld volt, amiben meg lehetett szakadni. Azért aztán folyt a harc,

akkoráért is, amit egy ökör körülpisál. Akkor nem ismertek sem istent, sem embert. Szégyenszemre a kommunisták csináltak belőlük urat.

– Jaj, csak ne innának annyian, nem volna baj semmi. Kocsmárosné létemre azt mondom, ez nagy baj. Főképp, hogy a fiatalok is. Azért van-e csupán, mert többre telik nekik? Nem tudom.

– A háztájiból telik, úgy gondolom – kérdezek rá.

– Á nem, ritka helyen tartanak már állatot. Igaz, ahol van, ott egy-féléből sok.

– Szóval szakosodnak.

– Így mondják mostanában. De nem a háztáji megy már, inkább fuserál mindenki a saját szakmájában, néha a máséban is. Van aki megfizeti.

– Eszerint egymáson keresnek? – Nehezen igazodom el ezen a körforgáson.

– Eljárnak innét sokan dolgozni. Van úgy, vasárnap is. Valahonnan csak megjön a pénz. Ahova kevesebb jön, ott is többet ér az, mint Pesten. De itt már nincs is az a falánkság. Betelnek lassan. Aztán békesség lesz. Ki hiszi el, hogy mostmár építkeznek majd az emberek egyfolytában, míg világ a világ? Építkeznek, építkeznek, gyereket meg nem csinálnak. Egyszer csak megvonják a vállukat: a rosseb rakja tovább a téglákat.

– Látod, mi meg most kezdünk hozzá.

– Csak legyen elég erő.

– Attól nem tartok. Aki erre jár, jó emberünk, megkérdi, kell-e segítség. Nem a pénzért, csak barátságból inkább. Ez azért még megvan a tamásiakban. Csak a Lali láthatná. Ha mást sem tenne, csak üldögélne a lugos alatt. Elnézegetné. Elszaladt, míg élt mindenhova, ahol építkeztek. Tanácsot osztott, ha kérték, ha nem.

Az új házat a vejem tervezte. Abban a hitben, hogy módja lesz a falu e látszatos helyén valamely példát mutatni, ha nem is a tamási építészeti formák szerint, mert olyan sajátosság itt nem volt, csak szolid ízléssel és használhatósággal. Eljárunk majd vele szemlélődni, míg tart az építkezés, hogy teljes legyen a kaláka.

Vége

A csöndig

*A kontúrok mind elmosódnak.
Összecsap messze meg közel.
Megfejthetetlen kusza kódok.
A holtak arca testközel.
A mélységmérők nem jeleznek.
Tengerfenék nincs. Nincsen ég.
Éj zuhan azúr délkörökre.
Hamvadt madártoll szerteszét.
Szökött ének az óceánban,
merülő versek, roncs hajók.
A szerelem albatrosz-szárnya
a csöndig kíséri a szót.*

Megérdemeljük

*Majd a homályból, zűrzavarból
főleszmélünk a kristály rendre.
Vár túl a hús izzó sötétjén
növények tündöklő szerelme.
Vizek mély tükrén megismerjük,
amit feledtünk, a z t az arcot.
Stigmát sütnék a csillagok ránk.
Föloldoznak a tiszta barmok.
Agynak nyílik az őszi árok.
Mire a tél nagy Holdja felsüt,
meztelenségünk inge főd már.
És a halált megérdemeljük.*

Dísztelenül

*Utoljára a z t akarom. A dísztelen verset.
A zengéstelen-rímtelent.
Szeplőtlen-tisztát. Fosztott-kendőzetlent.
Meztelen-tártat: boncasztalon halott.
Titokba zárt mégis. Fölfoghatatlan:
Elemek végső, fénylő rendjét.
A szót. – Mely az Isten ajkain vacog.*

MAKAY IDA KÖLTÉSZETE*

A költők ünneplése terén pótolhatatlanok a mulasztásaink. Ne azt vegyük számba, hogy mennyit ünnepeljük őket *azután*. Hanem amíg közöttünk voltak. Ha a nekem még kortárs József Attilára, a kortárs és barát Radnóti Miklóstra gondolok, elfog a szomorúság. Ha a közelesen eltávozott drága barátaimra gondolok, Jékelyre, Hajnal Annára, Rónayra, Pilinszkyre, elnehezül a szívem. A magyar költő – életük tanulságát így általánosíthatnám – nehéz sors után, kevés megbecsülést megérve, túlkorán kerül a sírba. Ritka a szerencsés kivétel.

Makay Idát ünnepelni azonban nem ez a mélabús gondolatsor, s nem is a jóvátételt szolgálni akaró lelkiismereti kötelesség hozott ide, hanem inkább valami örömteli vonzás, úgy mondhatnám: egy varázslat ereje. Ez a varázslat engem személy szerint kerített hatalmába: mintha az időgép visszaugrott volna velem, úgy éreztem, ott állok újra a pályám elején, a húszas éveimben. Mintha még egyre 46-ot, 47-et íránk, és én a fiatal Mátyással, a fiatal Pilinszkyvel, Rábával, Nemes Nagy Agnessel még egyre az Újholdat szerkeszteném. A közelünkben, mellettünk ott van a fiatal Szabó Magda is, a költő, és Csorba Győző, akit mindig is közlünk valónak éreztünk. Talán nem is volt ez olyan rossz csapat. És akkor, egyszerre csak belép közénk egy nálunk fiatalabb, egy költő már az utánunk jövő nemzedékből, akinek a friss, még frissebb arcvonásain világosan kiütközik a rokon fajtság. A közös ősök rajtunk is kiütköző csontrendszere megpótolva már a mi csontra irt formáinkkal is.

Tessék csak nézni, nem csalás, nem ámitás, íme itt van a varázslatot létrehozó erő. Azt írja Makay Ida *Lázadás* című verse elején:

Mint a bevégezett mű és mint a holtak,
olyan lezárt és teljes most a táj.
A dombor lánca nyugodt ívű mondat,
amit a fáknak karcsú jele zár.
A színek lázas jelzői lobognak:
végleges, biztos megfogalmazás.

Már a pusztá hangzás után is világosan tájolható, hogy ez az induló vers a magas formakultúrájú Nyugatos költészet része, olyan, amelynek szóillesztése és szóválasztása Babits ízlést szabó szóillesztése és szóválasztása nélkül sohasem jött volna létre. A beszédmod, a hangszín eltéveszthetetlen. De közelebb hajolva a szöveghez, túl ezeken, van itt még egy másfajta jellegzetesség. Miről is van szó a versrészletben? Egy tájról, melyet egymáshoz kapcsolódó hasonlatsorral kíván érzékletessé tenni a költő. Igen, de ez a hasonlatsor – és éppen itt, ebben rejlik a részlet specialitása – a konkrét tájat csupa-csupa absztraktumhoz hasonlítja. Mint bevégezett mű, mint nyugodt ívű mondat, mint végleges, biztos megfogalmazás olyan. Sőt, még az a kiegészítés is ott áll: a táj fáit: írásjelek. Olyan költői mozdulat ez, melyre ha példát Babits vagy más is adott, természetes költői gyakorlattá az én költői nemzedékem kezén lett. Az elvont műveltség elemei, a filozófiai problémalátás, az új tudományos eredmények náluk vetülnek rá szervesen az észlelt világra, mint érzékelhető, megvilágító költői elem; mint az érzelmeiket hordozó tárgyi világ természetes részei. Bocsássák meg, hogy hatékony és szép versekből csak töredékes részeket emelek ki Makay Ida nemzedékemmel rokon költői látásmódjának bizonyítására. Íme két versszak a *Kérdés éjszaka* című versből:

* Elhangzott 1983. március 9-én Pécsen, Makay Ida szerzői estjén.

Lesz-e igém, hogy szólhassak veled,
vagy így maradsz már örökre bezárva
a tiltó- meg a tagadószavaknak
irgalmatlan-szép, halott nyelvtanába?

Fejem fölül, ha elforog az ég
teremtheték-e arcodból napot,
adsz-e majd törvényt, mint a barbár földnek
a csillagpercre járó évszakok?

Fölösleges is rámutatni: a szerveződés irányító szavai: nyelvtan, törvény, csillagperc. S a szerveződésnek egy látásmód szab törvényt, mely semmiképpen sem elégszik meg a jelenségvilág felszínének impresszív befogadásával, hanem ismeretelméleti igénnyel kíván beléje hatolni. A rendezettség, a szerkezet, a mértan törvényeit kutatja, az axiómákat, az „okot a jelenségek alján”. Egy létérzetté növelt ontológiai szomjúság, ontológiai szenvedély formálja a verseket; mintha a költő egy ismeretelméleti hiányt kívánna velük betapasztani. Egy égető, egész emberi egzisztenciáját betöltő filozófiai kérdésre keresné bennük a választ.

Ismeretelméleti szomjúság, szenvedély, hiány – helyben vagyunk. Egy lírai magatartás forrásvidékénél. Van azonban más is, már nem ennyire tartalmi, látásmód-beli jegy, amely az említett varázslatnak épp úgy tényezője, mint a fentiek, s ez Makay Ida verseiben a forma rejtett, törekény feszítettsége. A meglátott képpel, szó-illesztéssel létrehozott pilinszkys végérvényesség. Az egyszer s mindenkorra szóló megformáltság célbavétele.

A kínálkozó szebbnél-szebb vagy pontosabban: jobbnál-jobb példák közül lásunk kettőt. A *Csak a határtalanba* című vers így kezdődik:

Szépnek lász: eleven lángba
naponta magam megmosom;
olyan véglegessé égek,
mint tűzben edzett bronzszobor.

Végül a *Csak az ismer* című vers zárószorai így szólnak:

Csak akit már csuklóin, homlokán
felékszereztek a steril halállal,
ki nikkelhideg irtózatban vár,
hogy irgalmazzon végre már az áram, –

csak az értheti, mit viselek én,
csak az érzi miféle iszonyat
rándul percenként tagjaimban,
az ismer bőröm, izmaim alatt.

Aki némileg odafigyelt ezekre a töredékes, hangulati kifutásra nem juttatott idézetekre, s elterelő mozdulataim ellenére nemcsak a technikára tudott figyelni, a látásra, a hasonlat-anyag elvontságára vagy a hideglelősen pontos, szavakkal spóroló szóválasztásra (így lesz a halál jelzője a fentiekben steril, az irtózaté nikkelhideg), annak ezekből a szuggesztív, sugár-hatékony részletekből máris lehet képe Makay Ida költői világáról. Annyit mindenestre máris tud vagy legalábbis sejt, hogy Makay Ida nem pillanatnyi érzelmeit írja, alanyisága ellenére sem kínál verseiben életrajzot, hanem a létérzetét, a létérzete összesített tapasztalatait tárja fel. S azt is tudja már – elég az iménti kivégzés-képre gondolni –, hogy ez a létérzet tragikus, konfliktusos, sérült.

És pedig megint csak – legalábbis így feltételezem – az én nemzedékem költőire jellemzően a második világháború tapasztalattömegének következményeként az. Ennek a nemzedéknek a lírájában van valami olyan különlegesség, amely meglehetősen cezúrával elválasztja őket az előttük járóktól és az utánuk következőktől. Úgy szoktam ezt megfogalmazni, hogy mi a háborút és annak még jó hosszan tartó borzalmát

és létbizonytalanságát az írói kiérlelődés idején éltük meg. A művészi, emberi alakulás nyíltabb állapotában. A friss illúziók, a biológiai optimizmus idején kaptuk a nyakunkba a történelmi dezillúziókat. Újhívó humanistaként a humanizmus vaslogikájú, durva megcsúfolását, melybe hogy jobban megértsük: napról napra beleverték az orrunkat. A léterzetünket – tessék csak felidézni költőink már életművé lett valóságát – ez mélyebben sértette meg, mint egyfelől az előttünk járó, már eleve kialakult, másfelől az utánunk következő nemzedékekét, akik nagyjából megúszták, kikerülték, elmulasztották ezt a tapasztalást.

Makay Ida azonban, bár jóval fiatalabb nálunk, valamiképpen mégis hozzánk tartozik. Az ő létköltészete is egy sérülést okozó tapasztalatból táplálkozik. Az ő költői vállalkozása is, mint a Pilinszkyé, egy léthiány betömése. Mivel költészete élményösszegező és nem életrajzi, nem tudom körvonalazni a pontos tapasztalatsort, amely hogy így mondjam költővé kijelölte, nem tudom, hogy az egyenes összefüggésben van-e azzal a háborús tapasztalatsorral, amelyen mi mentünk keresztül. Sőt, mivel ez a költővé tevő végső ok annyira rejtett, versek mögötti történet csupán, még azt is meg kell vallanom, hogy amikor a költő *Mindörökké* című kötetéről írtam, nem fedeztem fel költészetet determináló jelentőségét. De az újabb verseket, a megjelenés alatt álló *A hetedik szoba* című kötetet olvasva egyszerre rádöbbszemtem, sőt a kötet után írt Egy film széljegyzete című versben meg is találtam az eljegyző pillanat leírását. Nincs jogom azonban prózában rekonstruálni. Egy bizonyos belőle: egy úgynevezett tetőpont-pillanatban, az élet teljét ígérő illúziók között érte Makay Idát a pusztulás, a halál csupasz dezillúziója. Léterzetének itt az egy életre szóló sebesülése.

Ismerjük József Attilának Halász Gáborhoz írt levelében azt a kitételét, hogy a proletariátus élete az ő belső világának kifejezési formája. Ahogyan a fenyegetettség, a pöre kiszolgáltatottság, a csak a halál utánra transzponált remény: a KZ-láger állapot Pilinszky költészetének általános formája. Ilyen értelemben kitágítva és általánosítva beszélnek most a formáról. Természetesen nem minden költővel kapcsolatban lehet róla ilyen értelemben beszélni. És egyáltalában nem minősíti a költőt, ha történetesen nem adott költészete számára egy olyan belső felépítettség, jobb szó hiján mondom ilyen rondán: egy olyan homogén szituáltság, amely a maga konkrétsága és mozgathatatlansága miatt formájává lesz. Makay Ida számára viszont ez a forma adott. És éppen az a pillanat – és annak minden szemléleti és sorsszerű következménye – rögzült benne formává, amelyre az előbb céloztam. Az alázuhanás a tetőpontról.

Ha belegondolunk ennek a formának a fogantatásába, akkor e költészetnek további tartalmi és formai jellegzetességeire is magyarázatot lelünk. Nyitját leljük annak, hogy honnan adódik e költői hang ellentéteket egybefogó, szélsőséges feszítettsége. A verssorok örökös izzása, melyben mindig is a gyönyörű vet szikrát a tragikussal. Az extatikus a kétségbeejtővel. Honnan az a fantasztikus ívelés, mellyel ez a költészet fordítottan: a halálból, a nemlétből, a semmi tapasztalatából lendül át a létezésbe. Mintha minden egyes vers egy-egy antheuszi földérintés eredménye volna. Egy összeomlás utáni új fölszökellés. És akkor is fölszökellés, ha a szó szerinti tartalom épp az ellenkezőjét mondja.

Az ember ne hagyja szó nélkül a saját tévedéseit. Amikor vagy öt évvel ezelőtt Makay Ida első kötetéről, a *Mindörökké*-ről írtam, bár tapintatosan, de két kifogást is megpendítettem költői irányulását illetően. Megkérdőjeleztem, hogy köte miéért csupán a férfi–nő viszony körül mozog, s céloztam arra, hogy ebbe az örök nagy témába mégsem szabad teljesen belehabalyodni. Másfelől arra biztattam a költőt – bár nem szokásom a fölényesködő tanácsadás –, hogy ne engedjen a lehúzó körülményeknek, a költő bárhol is él, a világ közepén él, legyen az Nikla, Fogaras, Kaposvár vagy Véménd. Legyen az Madagaszkár vagy a Lappföld. Mindenütt az emberi egzisztencia belső körében él. A hetedik szoba olvasása közben a kérdéseken újra el kellett gondolkoznom. Bár sokszor és alaposan olvasok, mégis lehet, hogy én olvastam rosszul, vagy pedig úgy igaz, hogy a költő a folytatással világosabbá tette dolgait. Mégsem csupán a férfi és nő viszony specifikumáról van itt szó, a nő huszadik századi szerelmi és társtalansági problémájáról, melynek van valósága, de van szűkreszabottsága is. Makay Ida e kiindulásból, mert hiszen itt érte a sérülés, a létezés, a létbe-

vetettség általános kérdéseiről beszél. Életről és halálról, közelségről és magányról, percről és örökkévalóságról, emberi kiteljesedésünk gátjairól és reményeiről. És nem is akárhonnan szólnak hozzánk a híradásai, hanem pontosan onnan, ahonnan kell: ha mestereinél szerényebb érvénnyel is, a nem mellékes, de egzisztenciális körökből.

Végezetül még egy szubjektív vallomás. Rossz szokásom, hogy az olvasott kéziratokat, könyveket összefirkálom. Makay Ida kéziratát olvasva igyekeztem megtartóztatni magamat, s csak itt-ott írtam a verslapok alá, hogy jó s főleg, hogy szép. Átforgatva a kéziratot a halvány bejegyzés így is túl sok lett. Amiből az következik egyrészt, hogy ebben az impozáns új gyűjteményben az olvasó mai liránkban éppen nem gyakori, valódi versélvezetet adó, szép versek sorára lel, valami ritka, bensőséges hangú, de mégis lefogott intimitású sorsfeltárássra; másfelől következik az is, hogy Makay Ida költői érlelődése során elérkezett oda, hogy engedhet az önmagával szembeni formai követelményekből, forduló ízlésünk szerint – ahogyan teszi is – dísztelegebbül hagyhatja hatni anyagát. Nem kell tovább ragaszkodnia a poenes, lineáris vershez. Mint ahogyan választott társai, mesterei is fiatalkori költészetünk rövid időszaka után ezt a verseszményt rég odahagyták. Nem kell tovább „szép verssel” bizonyítani. Amit letett az asztalra, az máris bizonyító: költészetünknek számon tartott értéke. Egy nehéz sors kimondott tapasztalata, mely közkinccsé lehet. Méltán illeti érte a költőt az ünneplés, a köszönet és a taps.

*Pitri szívem, szép Kis párom
Néked csak annyit kíván:
Egy sokot!*

*En Souvenir
de
Esycké*

Pest le 27 Bőj más Hava 1913

CSONTVÁRY ÉLETMŰ-KIÁLLÍTÁSA

1973-ban Csontváry Múzeum nyílt Pécsett, amely tulajdonképpen kisméretű kiállítás volt. Ezen a kiállításon azonban nagyszerű műveket mutattak be, amelyek tíz év alatt közel egymillió látogatót vonzottak.

Most valóban múzeumot avatunk, amelyben az alapterület háromszorosára nőtt, s ami a műveket illeti, az életmű közel háromnegyed része itt található meg. Külön kiemelem, hogy szinte teljes a grafikai gyűjtemény. A múzeum tulajdonában lévő képek mellett a Magyar Nemzeti Galéria, a miskolci Hermann Ottó Múzeum és magángyűjtők is kölcsönöztek képeket, hogy teljessé tegyék ezt a kiállítást, amely egy ideig jelen formájában együtt marad és egyedülálló áttekintést ad az életműről.

A múzeum birtokában lévő képeket a restaurátorok szinte újjá varázsolták, és bízunk abban, hogy rövidesen sor kerül a többi rossz állapotban lévő kép megfelelő helyreállítására is. Köszönet munkájukért.

Most, amikor egy ilyen valóban egyedülálló életmű-kiállítást nyitunk meg, hálával kell megemlékezni Gerlóczy Gedeonról, aki összegyűjtötte Csontváry műveit és hatvan éven keresztül volt gazdája ezeknek az alkotásoknak. Tőle származott a Csontváry Múzeum gondolata is. Az ő egyetértésével született meg a pécsi állandó kiállítás. 1979-ben ezt a gyűjteményt vásárolta meg a magyar állam az örökösztől. Azt mondhatom, hogy ilyen módon most már Csontváry életműve méltó keretekben mutatható be az érdeklődőknek, s hogy ez megtörténhetett, ezért köszönetet kell mondanunk a Baranya megyei és a Pécs városi tanácsnak is, amelyek kezdettől fogva támogatták ezt a gondolatot és kivitelezésében is nagy szerepet játszottak.

Hadd tegyek itt egy megjegyzést. Bármennyire is örvendetes, hogy a Múzeum Csontváry életművének minél teljesebb bemutatására törekszik, azt nem lehet kívánni, hogy minden képe ide kerüljön. Érdekünk az, hogy nagy összefoglaló kiállításokon, mint amilyen a XX. századi magyar művészet kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában, ott legyenek Csontváry egyes reprezentatív művei is.

Ma már alig szükséges méltatni a Csontváry-életmű jelentőségét, elismerése általános, s hogy ez az egyöntetűség kialakult, abban nem kis szerepe volt azoknak a vitáknak, amelyek éveken keresztül a mű megítélése körül folytak, és természetesen a kor és a közönség megváltozott ízlésének is. Az az esztétika, amely a realizmust mindenekelőtt a XIX. századi művészet egyik irányzatával azonosította, vagy akár egy klasszikus értelemben felfogott hagyománnyal, Csontváry művészetében elsősorban az ettől való eltérést vizsgálta és ezen az alapon ítélte meg. Művészete ebből a szempontból nem pusztán formai vagy ábrázolási kérdéseket vetett fel, hanem eszméiket is.

A szocialista építés kezdeti időszakában, amikor arról volt szó, hogy minden irodalmi és művészeti alkotás közvetlenül is támogassa a nagy társadalmi feladat megoldását, Csontváry látomás-világa idegennek tűnt. Idegen volt még azok számára is, akik egyébként a művészeti irányzatok sokféleségét elfogadták, és nem voltak a dogmatikus leegyszerűsítések hívei. Ha ezt nem látjuk, akkor nem tudjuk megérteni, hogy a politikai radikalizmus milyen mértékben határozta meg azok magatartását, akik egy új társadalom építésének reményében minden eszközt fel akartak használni, így a művészetet is az ember meggyőzésére.

Ha felidézem ezt az időszakot, ezt azért teszem, mert hajlamosak vagyunk a somás elítélésre, és ezzel együtt a leegyszerűsítésre, az árnyalatok elmosására. Hozzáteszem, hogy nincs szándékomban helyeselni azt a leszűkítést, amelyet egy militáns, vagy éppen dogmatikus művészeti felfogás és művészetpolitika képviselt, s ezt annál

kevésbé teszem, mert az én meggyőződéseim szerint Csontváry esetében nem a nagy emberi és társadalmi problémáktól távol álló művészetről van szó, nem elvonulásról, hanem éppen a századeleji válságos világ megértésének akarásáról – még ha a kifejezés eszközei el is ütnek attól, amivel a forradalmi realizmus vagy avantgarde jelentkezett.

Németh Lajos, e művészet kitűnő ismerője írta: „Csontváry Kosztka Tivadar művészete az egyetemes művészettörténet nagy értéke. Posztimpresszionista? Neoprimitív? Expresszionista? Szürrealista? Fauvista? Mindegyikből valami, mégsem sorolható egyik irányhoz sem. Művészete csak az övé, a művészettörténet nagy stílussteremtői közé tartozik... Ő is egyetemes értékű választ adott a kor nagy kérdéseire, olyan eredetileg azonban, mint amilyent csak ő, a téboly és a zseniség mezsgyéjén áttörő, a lélek legmélyebb örvényeibe merülő és a természet legparányibb részletéért lelkesedni tudó művész adhatott.” Egyet lehet érteni ezzel az állásponttal, amely még a viták tüzeiben született és nem az általános elismerés hangulatában.

Mai művészettelfogásunk és művészetpolitikánk túl van az 50-es és 60-as évek vitáin, s ma azt mondhatjuk, hogy a képzőművészetben sokféle irányzatot találhatunk meg. Ez a sokféleség művészeti életünk gazdagodását hozta magával, a kérdés csak az, hogy milyen értékeket. Úgy érzem ugyanis, hogy a gazdagodás, a sokszínűség, a sokféleség még nem automatikusan értékteremtő, csak akkor lesz az, ha a művek az ember nagy kérdéseiről szólnak és ha egyben hatni is tudnak.

Izgató gond az, hogy vajon a XX. század végének világában, és itt a szocialista Magyarországon milyen művészeti irányzatok fejezik ki a „kor szellemét”. Lehet, hogy a történész szempontja az, amit most felvetek, de azt hiszem, nem indokolatlan éppen Csontváryval kapcsolatban ezt megtenni, hiszen ő tanúja volt korának. Vajon kik lesznek korunk festő-tanúi? Ezt a kérdést azért is fel kell tennem, mert el kell döntenünk, hogy az állam a maga eszközeivel milyen művészetet támogasson. Ma nem avatkozunk be a művészi alkotás folyamataiba, lehetőséget biztosítunk a különböző irányzatoknak, de a befogadás kérdésében választás előtt állunk, különösen akkor, ha arról van szó, hogy a szocialista társadalom hogyan gyakorolja intézményein keresztül mecénási feladatait.

A legfőbb kritérium véleményem szerint az, hogy a művészet felfedező legyen: fedezze fel korunk emberének és világának igazi problémáit. A XX. század vége megismerte az ember nagyságát és nyomorúságát. Mind a kettő jellemző ránk, emberekre, de ránk, akik új társadalmat akarunk építeni az is jellemző, hogy cselekvő humanista módjára tudatosan küzdünk a nyomorúság ellen. Ha a művészet ezt a küzdelmet ki tudja fejezni és hatni is akar rá – bármilyen eszközzel is teszi azt –, a miénk, ha belső gondoljaival kísérletezik, ha csak szűk körökhöz szól, tudomásul vesszük, s várjuk mikor fordul kifelé, mikor lesz igazán a miénk. A művészeti irányzatok ilyen mérlegelése megkívánja a kritika segítségét, amely nélkül sem a művelődéspolitikai, sem a közönség nem tud eligazodni.

Örülök annak, hogy a Csontváry Múzeumot megnyithatom itt, Pécsen, örülök annak, hogy a művész elfoglalta méltó helyét a XX. század magyar művészetében, örülök annak, hogy művének befogadása gazdagítja népünk szemléletét és ízlését. Ezeknek a gondolatoknak a jegyében nyitom meg a pécsi Csontváry Múzeumot.

Elhangzott 1983. április 14-én.

GYARMATHY TIHAMÉR MŰVÉSZETE

Néhány hónapja Keserű Ilona, még előtte Nemes Endre, most Gyarmathy Tihamér... Alig fél esztendő alatt három elszármazott művész-földünk jött haza, hogy megmutassa távolban gyűjtött kincseit. Talán, hogy egy kicsit dicsekedjék is velük.

A lélek természetes hajlama és igénye, hogy az ember ott akar a legfőképpen fényeskedni, ahonnet egyszer szürkén, ismeretlenül elindult. Az otthoni tekintetek helyeslése esik a legjobban. Ez igazol, tüntet ki, bocsát meg, gyógyít be sebeket és ad új erőt. Alighanem valamilyen Anteusz-mozdulatról is szó van tehát. De a jelenség két gyökerű. Egyik gyökere – és ezt nem árt hangsúlyozni – a hazaiak ragaszkodó hívásába nyúlik.

Nálunk Baranyában és Pécsen régóta így van. Az írók, költők rendszeresen viszályatogatnak a Jelenkorban. A zenészek különféle hangversenyek műsorain ugyan-csak. Most is e megnyitón, íme, Maros Rudolf – sajnos már nemcsak képletesen, valószínűleg is – csupán szellemében.

De nem ritkák a személyes kapcsolatok sem. Író-olvasó-találkozókon, zenei produkciókon vagy például a Megyei Könyvtár Ars poetica sorozatában, melynek tegnapelőtt Gyarmathy Tihamér is vendége volt. Gyarmathy, akit és akinek a műveit ezúttal üdvözölhetjük, *valóságos* pécsi. Itt született, itt élt megszakítás nélkül tizennyolc, majd megszakításokkal huszonnégy éves koráig. S ha igaz, amit sokan vallanak, hogy életünk első tíz éve meghatározó erejű, akkor Gyarmathy Tihamér *menthetetlenül* is pécsi. A művészet-pszichológia vagy az érzékenyebb művészet-esztétika Gyarmathy képeiben ki tudná mutatni, mert okvetlenül bennük vannak, ennek a tájnak formáit, színeit, atmoszféráját.

Elköltözése után hosszabb ideig csak közvetlenül a háború befejezésekor tartózkodott itt, részt vett a baranyai képzőművészek csoportjának megszervezésében, rajzokat adott az Újjáépítő magyarok c. helyi kiadványhoz.

Ehhez képest – ahogy egyéni kiállításai jegyzékéből látom – kicsit későn, Budapest, Varsó, Wrocław, Gdansk, Poznań, Stuttgart, Brüsszel, Antwerpen, Milánó, sőt az afrikai Burundi köztársaság Bujumbura városában rendezett egyéni kiállítása után jött hozzánk haza, Pécsre ezzel a nagyszerű reprezentatív anyaggal.

Az imponáló városnévsor viszont utal nyugtalan, kutató természetére. Vándorlásait már Pécsen megkezdte, s kisebb-nagyobb kényszer-szünetekkel máig folytatja. Elsősorban esztétikai kíváncsiság űzi. Művészi erkölce nem engedi megállni. Afrikában például – roppant jellemzően – elsősorban nem az egzotikus flóra és fauna érdekli, hanem az Egyenlítő körüli fény- és színhatások. Zsákmányul onnan kép-ihletéseket hoz főként. De furcsa módon ezek az ihletések csak jónéhány év múlva, az élmények feldolgozása, rendeződése után válnak képpé. Akkor ér odáig, hogy az élmények találkoznak művészi fejlődésének állapotával. Ez a tény egyúttal Gyarmathy Tihamér sarkalatos alkotói elvét is kimondja, illetve dokumentálja. Azt ugyanis, hogy mindig csak azt festi és úgy, amire és ahogyan időszerű állapota képessé és alkalmassá teszi. A konok fölfedezők, törvénykeresők és törvénytalálók fajtájából való.

Képzőművész létére meglehetősen különös az a törekvése – mint értő monográfusa, Aszalós Endre mondja –, hogy „... alapvető filozófiai problémáit (tér, idő, okság, anyagi egység, relativitás, struktúra stb.) vizuálisan érzékelhetővé tegye, mintegy materializálja.” E kiállítás címe, a *Téridő* is erre figyelmeztet.

Filozófiai problémák és vizualitás. A cél természetes: a képzőművészet megvalósulási területe csak a vizualitás lehet. Az is természetes, hogy a művészet, mint a megismerés másik útja a tudomány mellett, efféle ambíciókat táplál. De az már kevésbé

természetes, hogy egy képzőművész ekkora határozottsággal merészkedjék a művészet lehetőségeinek szélső határáig, ilyen eltökéltséggel hangsúlyozza a két megismerő eszköz egymásra-utaltságát, és ajánlja föl segítségét a másíknak. Hiszen a filozófiai absztrakció vizuálissá tételéhez, materializálásához a látomásnak a szokásosnál jóval erősebb jelenlétére, tudatos fegyelmére van szükség az elemektől a szerkesztésig folyamatosan.

A saját szavai szerint is arról van szó, hogy a képzőművészetben „olyasmit kell közölni, ami nem fotózható, képzet nincs róla, de a tudatban létezik.” Gyarmathy ezt az egyéni tudatban létezőt igyekszik úgy kifejezni, hogy elvileg objektívvá váljék, tehát bárki számára megközelíthetővé. Íme a művészet, Gyarmathy Tihamér művészetének is a csodája.

Minden igazi művész, noha teremtményei emberi készítmények, a természeti valóságokat gyarapítja velük. Gyarmathy Tihamér nonfiguratív képei, grafikái, plasztikái, nem ismételnék, nem másolnak. *Vannak*, egyszerűen *vannak*. Mint egy kódarab, mint a szél, a víz, a csillagok, mint egy madár vagy a napfölkelte. Ránk kényszerítik létezésüket vagy még kényszer sem kell, örömmel fogadjuk őket és építjük be tapasztalati világunkba.

De a nézőben folyamatokat indítanak meg, összefüggésekre ébresztenek, ösztönzést adnak a látható mögött mozgó, kavargó, megnyugvó, békés, agresszív, harmonikus, egymás ellen feszülő, ritmikus, aritmikus – ezerféle egzisztenciális, konstrukciós, statikus és dinamikus valóság-részlet és valóság-komplexus megsejtésére. Ezzel valamiféle tolmács-feladatot is ellátnak. Mint végső fokon a természeti tárgyak és jelenségek is a goethei „alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis”, „az elmúló világ csak pusztá jelkép” értelmében.

A Hamvas Béla és Kemény Katalin szerzőpáros, akik egyébként már igen korán nagyra értékelték Gyarmathy Tihamér tehetségét, a „Forradalom a művészetben” c. könyvükben a modern képet „dialogikus”-nak nevezték. Olyannak, ami az ember életébe beleavatkozik. Nem én nézem a képet, az néz engem. A kép szólít meg. Akár az ősi, keleti „yantra”, ez a meditációs célokat szolgáló festői műfaj. A modern kép előtt sem lehet megállni érdektelenül és érintetlenül. Viszont éppen e művészi tudatossággal létrehozott megszólító erő révén hordoznak valami többletet is a természeti valóságokhoz képest.

A képből kiinduló megszólításnak engedni kell. Hagyni, hogy hatása érvényesüljön. „El kell dobni görcseinket. Tiszta szívvel közelíteni a képhez, előítéletek nélkül”, ahogyan Gyarmathy Tihamér üzeni. A dialógus másik szereplője, a néző ezzel az odaadással válaszol, s jut el végül minden művészi élmény lényegéig: a katarzis valamilyen változataig és fokáig.

Gyarmathy Tihamér műveit én jelesül dialogikusnak, „yantra”-knak érzem.

Még valamit: Gyarmathy mind emberi, mind művészi alkotásában igen közel áll a zenéhez. Személyes vonzalmain túl képeinek, grafikáinak anyaga szinte mindig a zenében is alapvető „meghatározatlan tárgyiasság”, mint Vitányi Iván mondja, s szerkesztési módszerei is gyakran erősen rokonok a zenei kompozíciókkal.

1971-ben „Hommage à Bartók (Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre)” címmel festett képe nyílt vallomástétel minderről.

Befejezésül – ennek nyomatékos igazolására, továbbá a társművészetek egységének bizonyítására s nem utolsósorban Gyarmathy Tihamér itthoni köszöntésére – legyen szabad elmondanom ehhez a képhez kapcsolódó versemet.

HOMMAGE À BARTÓK

Gyarmathy Tihamér képe alá

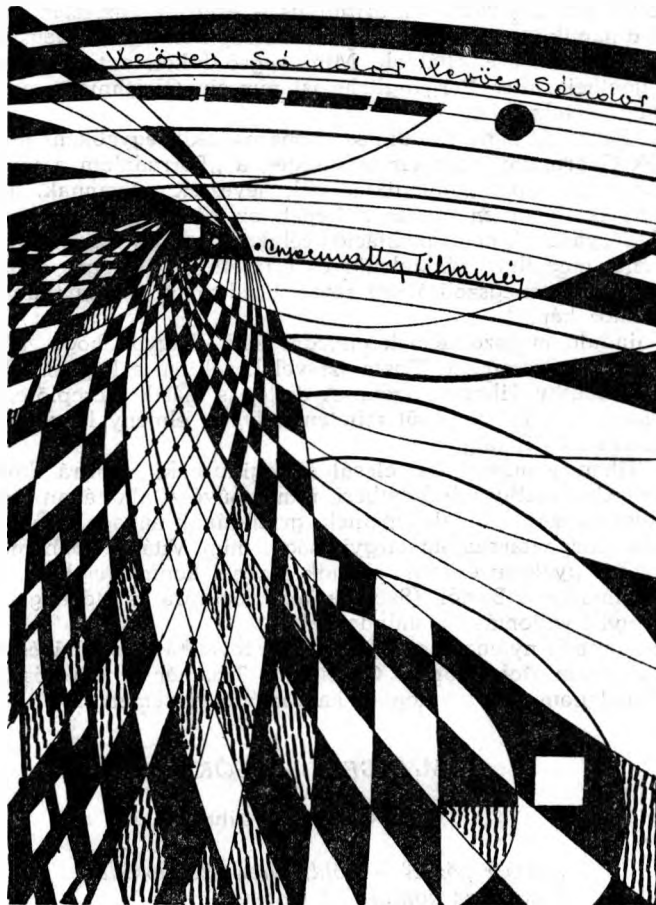
*Mocsár gözöl? – Zöld, sárga szétmosódás.
Bátortalan kontúrok szelidesik.
Már nem kezdet – valami folytatódás,
több-félszáz fénypázmák keresztezik.*

Aztán az élesség, a megnövekvő,
az erre-arra nyíló ferdeség,
az egymás ellen sodróan törekvő
ágaskodás, oldódó enyheség.

Aramlik, lüktet, zúg, harcol, virágozik,
megnyugszik – a végső feltámadásig
a káosznak renddé kell válnia,

s így boldogságot hirdet és szerelmet,
a megaláztatásra győzedelmet
e vérző szívű geometria.

Megnyitó beszéd Gyarmathy Tihamér pécsi kiállításán 1983. április 15-én.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

KESERŐ ILONA MŰVEI PÉCSETT – SCHÉNER MIHÁLY KIÁLLÍTÁSA
A MŰCSARNOKBAN – ROMÁN GYÖRGY-EMLEKKIÁLLÍTÁS

A véletlen szeszélye úgy hozta, hogy ezúttal két kiállítás is került a krónikás tolára, mely ugyanazt az elvi kérdést vetette fel: nevezetesen a népművészet és a kortárs művészet kapcsolatának problémáját. Fontossága abban rejlik, hogy sokak művészetében, akik vagy a hatvanas évek közepén indultak, vagy éppen akkoriban váltottak át egy más felfogásra, jelentkezett ez a kérdés: alkalmas-e, alkalmas lehet-e a népművészet korszerű törekvéseket szolgálni, érvényes-e még a bartóki „csak tiszta forrásból” elv? A probléma abban rejlik – s most csak a képzőművészet vetületében vizsgálom –, hogy a századelőn jelentkező avantgarde művészeti forradalmának alapélménye a világ megmagyarázhatatlanságának, kifejezhetetlenségének élménye volt, s a műalkotásban, mely többé nem képe a világnak, hanem jelképe, e megformálhatatlan formába öntésével kísérleteztek. Ebből következett a művészi nagy formák váltsága, mely e formák szétbontásához, majd végül is teljes leépítéséhez vezetett. Többen fordultak megújulásért az ősi közösségi művészethez, a népművészethez. Nálunk a művészet mozgásvonala az ismert okok miatt másképpen alakult: jóllehet Vajda Lajos és Korniss Dezső a harmincas évek közepén megkísérelték az új művészetet a népművészetből kiépíteni, ez, elsősorban Kornissnak, csak 1945 után sikerült s ekkor is jobbára elszigetelt kísérlet maradt. A magyar posztimpresszionizmus hosszú utóélete miatt nálunk csak a hatvanas évek közepén vetődött fel szélesebb körben a kérdés: válhat-e a népművészet a modern nagy formák szervező erejévé? A válasz korántsem egyértelmű: inkább nem, mint igen, bár éppen a népművészet bizonyos sajátos vonásai, mint szimbólum-értéke, térformálást nem ismerő jellege, forma- és színvilága igen sok inspiráló erőt tartalmaz.

Keserű Ilona művészete egyéni módon építkezett-merített a népművészetből. Ez év elején a Pécsi Galériában láthattuk kiállítását; nem első ízben mutatkozott be szűkebb hazájában, 1972 novemberében a múzeumban volt grafikáinak kamarakiállítása. A bemutatkozás ismét tanúságot tett Keserű Ilona nagyszerű kvalitásairól, magas színvonaláról, valamint arról is, hogy Keserű Ilona is a modern művészet ama korlátjának tudatában él és alkot, hogy már nem az egész világ – a totalitás – a mienk, hogy a művész csupán a parciálist ragadhatja meg, mutathatja be: ezt azonban olyan magas szinten teszi, mint kevesen mások. 1966 körül, amikor hosszabb külföldi tanulmányútjáról hazatért s első, nagy feltűnést keltő műveivel jelentkezett, biztos kézzel nyúlt a népművészet – a magyar mézeskalácsok – színvilágához: előbb festményein és grafikáin, majd hamarosan átváltva textilre, zsákvászon kompozícióin láthattuk a rózsaszín-sárga-lila harmóniakat, az ívelő formákat és a huszárkötéses szegélyeket. Új formaelemet jelentett művészetében a balatonudvari temető sírkövén fellelt barokkos körvonal: újabb képeinek során variálja ezeket (Sírkövek, 1968; Villány I., II., 1972; Történet, 1976; Este, 1982). Emellett felületre ragasztott, megfestett tányérformái, belerajzolt, a gesztus felszabadultságát jelző vonalai és gubancos fonalai váltakoznak a „képeken”: ha úgy tetszik, meglehetősen szegényes, szinte monoton képi világ az övé. Mi az mégis, ami e látszólagos monotonia mellett is gazdaggá teszi a kiállítást, ami megragadja a szemlélőt? Legalább három ilyen tényező sorolhatok fel. Az első a műveken alkalmazott gazdag ritmus. Ebben nagy elődei vannak, s itt csak a modern festészet nagyjaira kívánok hivatkozni. André Lhôte mondja Cézanne-ról, hogy „... az elemeket egy ritmusnak veti alá. Nincsenek többé tárgyak, feloldódnak,

elvegyülnek... a ritmus a káosz mozgásához hasonlít, mely önmagát kozmikus rendbe szervezi." Delaunay szerint pedig „a természetet a maga sokrétűségében a korlátok közé nem szorított ritmus hatja át, a művészet ezt utánozza." A ritmus nem más, mint egy állandó reláció képi rögzítése: ennek variációi érvényesülnek Keserű Ilona képein, mind a sírkömotívumok ritmikus alkalmazásakor, mind a ráragasztott tányérok rendjében, mind pedig a mozgó víz hullámlzását, sodrását felidéző kompozíciókon (Hasítás, 1969; Ismétlések, 1972).

A másik tényező nem független az előzőtől, szorosan kapcsolódik hozzá: az ismétlődés. Ennek alkalmazásakor azt a már Herakleitosznál kifejezett gondolatot teszi magáévá Keserű Ilona, hogy a világ csupa megújulás és csupa ismétlődés. A ritmikus ismétlődés szépségét lépten-nyomon érzékeljük alkotásain: s jóllehet az ismétlődés az esztétikum szférájában a formai-kifejező oldalhoz tartozik, Keserű művészetében tartalmivá (kifejezetté) nemesedik. Művein az ismétlődés mindkét fajtáját alkalmazza: mind az alkotóelemeket, mind pedig a köztük fennálló viszonyt ismétli. Az első esetben ugyanaz az elem kerül új összefüggésbe: ezzel az ismétlődés többértelművé válik. A második esetben már változatokra is lehetőséget nyer, s ezzel új elemet vezet be. Azzal a ténnyel pedig, hogy pl. a Történés című képen hétszer, tehát páratlanul szerepel ugyanaz az elem, aszimmetriát honosít meg: hasonlót figyelhetünk meg Mondrian konstrukcionista képein, Bartók alkotásain. A látszólagos szimmetriába bevezetett aszimmetria új összefüggésre utal: jelen esetben a gépiesség mögött megjelenő elevent emeli ki, teszi hangsúlyossá.

A harmadik tényező a szín. Már esett szó róla, hogy Keserű Ilona a mézeskalácsok színvilágát ültette át a maga képi világába. A rózsaszín-sárga-lila variációkból később továbblépett a mohazöld, vörös, püspöklila, napraforgósárga és a szürke ragyogó és érzékeny változataiig. Teljes palettáját az Iparművészeti Múzeumban 1977-ben bemutatott Színtér című térkonstrukcióján láthattuk, tizenkilenc színes csíkon a krómoxidtól az ibolyán és narancson át a zöldig. S minthogy már textil-kompozíciói is jelezték, majd a villányi szoborpark kompozíciója végérvényesen be is bizonyította, hogy Keserű Ilona mindig térben gondolkodik és komponál – akár plasztikát helyez a földre, mint egykor a színes, kultikus mexikói domborművek, akár tányérformákat ragaszt a felületre és ebbe ír bele jeleket – erősen hiányoltam a kiállításról nagyszerű színházi díszleteit. Ezek teljesebbé tették volna a tárlatot, mert ezekben az adott téma miatt kilépett Keserű Ilona művészete önmaga szándékos redukáltságából, szűkre szabott közlöképeességéből. Beke László egy régebbi írásában kísérletet tett ugyan képei értelmezésére, mondván, hogy „1969 körül alkotott varrott-szövött képein a szimmetrikusan megduplázott sírkő-kontúrok a nőiesség szimbólumát adják”: úgy érzem azonban, hogy itt másról van szó, mint ahogy az a megállapítás sem tűnik túl találónak, hogy képeinek mikroeseményei a világ egységét, „az emberi kultúrák közötti távoli időbeli és térbeli összefüggések lehetőségét” hordozzák. Keserű Ilona eléggé távol tarja magát az ilyen külsőséges összefüggésektől: inkább talán arról van szó, hogy nagyon színes, egzaktan fogalmazott, rejtetten szerkesztett képein a világ lassú változásait kívánja bemutatni, azt, ami mindennap azonos és mégis mindennap más. „Kétszer nem léphetsz ugyanabba a folyóba”: ezekkel az apró változásokkal, módosításokkal fejezi ki a világ elkerülhetetlenül végbemenő – ha még oly lassú – megváltozását, haladását, a maga egyéni módján, sajátos eszközeivel.

*

Más utat követett *Schéner Mihály*, jóllehet művészete újabb periódusában ő is kötődött a népművészethez, annak világából újult meg: jelesül ő is a mézeskalácsokból, de emellett a spanyolozott tükrösökből és a népi játékokból is. Mindebből, a hatvanas évek expresszív alkotásai után, Schéner öntörvényű, önálló világ kialakítására törekedett, amely jószerével alig mérhető és ítélhető meg a képzőművészet mércéjével. Ahogy ő mondta magáról: „Egyszer egy anketon egy művészettörténész azt mondta rólam: mikor expresszív képeimért a kritika kíméletlenül megbírált, s a művészeti közélet periferiájára kerültem – mintegy az ablakon kidobva –, én a másik ablakon

lopóztam vissza. Erre azt válaszoltam: „Én még egyszer sem mentem be semmilyen ablakon... Én a kéményen mentem vissza. Vagyis azt az expresszív-szürreális, illetve geometrikus-konstruktív világot és fantáziát, amiben megfogalmazom műveimet, a fantázia seprűjén loptam vissza.” Ezt fejezte ki a „garabonciás”-akcióval is, ahol fehér lepelbe burkoltan, ráakasztott mézeskalács szívvel, oldalán Pásztorok című képével, ráaggatva egy szalmából készített kakas-plasztikát, egyik kezén a Hüvelykujjam vadászni ment című, rátétekkel komponált kézzel, nyakába akasztva a Pettyes kakas című kompozícióját, fején himzéssel borított szalmakalappal, másik kezében felvirágzott pásztorbottal, nyakában egy füzér virággal jelent meg kompozíciói közepette. Mint monográfusa mondja, Schéner Ekvipoliszokról álmodik, amelyekben élni, lakni, játszani, szórakozni, dolgozni lehetne és kellene: ezek alapelemeit tervezi meg kis méretben, mintegy a modell szintjén. Ez adja meg a kulcsot alkotásaihoz, s ez magyarázza műcsarnoki kiállításának heterogeneitását és ennek ellenére is egységes voltát.

Nem mintha nem lehetne megtalálni a megalkotott figurák és képek párhuzamát vagy éppen eredetét a kortárs egyetemes és magyar művészetben: de ezek a párhuzamok nem vezetnek sehová sem. 1972 körül festett képein – így a Magyar vizitátor Amerikában, a Szent Mihály-napi játékok című alkotásain a festett alakok mellett írás is található, szövegtöredékek jelennek meg. E töredékek szerves részei a képnek, anélkül azonban, hogy olyan elkülönítő jelentéstartalmat hordoznának, mint akár Ország Lili vagy Tót Endre alkotásain az írás. A mézeskalács is csupán indíték, inspiráció számára, akár csak a népi játék: hamarosan megszületnek – kis méretben – rézből vagy acélból a huszárok, a Dorottya kocsika változatai, a Bohóckocsika vagy fából a Négyökrös szekér; legújabbán pedig a nagyatádi faszobrász alkotótelep hatatos segítségével a Bohóckocsikáról a nagyméretű – mintegy négyméteres – Atrox, A zsáklábú bohóc vagy A négyökrös szekér nagyméretű változata. Ezek a lények és konstrukciók benépesítik s egyben meg is másítják környezetünket. E kvázi-játékok világában otthon érzik magukat a gyermekek – önfeledten hancúroztak a kiállítás termeiben – s a költők: kevés művész alkotásait köszöntötte Egry halála óta annyi vers, mint éppen Schéner Mihályét.

Mint mondtam, nem mérhetők alkotásai *csak* a képzőművészet mércéjével: jól lehet mint képek és szobrok is nagyszerűek a bemutatott művek. Krumplyomó-huszárra, Játékhuszárra konstruktívan fogalmazott szobrok; a Subás pásztorok hasonló szellemben készített festmény; a Posztókotlós ízesen komponált, nagy leleménnyel készített textilplasztika; a Parasztok pozitív-negatív felületen komponált acélrelief. Ez azonban csak egyik oldala alkotásainak: a másik oldalon mindegyike egy roppant színjáték szereplője, melynek Demiurgosza Schéner Mihály. Nézetei hasonlatosak Oscar Schlemmeréhez, a Bauhaus kitűnő mesteréhez; így fogalmazta meg őket: „Azt vallom, hogy a gépek humánusabbak, emberközpontúbbak, mint a természet. Sőt: ezek ábrázolását többnek tartom, mintha csak az embert másolnám.” Műveinek sajátos élete van: a líra, a játék került bennük előtérbe – s ezért szívesen soroljuk őket ebbe a skatulyába – jóllehet ez csak felületi megítélésükhöz vezet. Schéner Mihály önálló világot épít műveiben: ezek az alkotások a népművészetből, azaz a mindennapi élet meghatározott funkciójához készült tárgyak világából kialakított, azoktól inspirált művek egy öntörvényű, kvázi-világot népesítenek be, melyben mindazok jól érzik magukat, akik szeretik a költészetet, a varázslatot, a játékot: s ilyenek nem is kevesen vannak közöttünk.

*

A Műcsarnokban került megrendezésre az 1981-ben elhunyt *Román György* emlékkiállítása. Jóllehet elvégezte a főiskolát és még Münchenben külön kurzust is végzett, sokan tartották naiv festőnek. Jóllehet egész életén át rendszeresen kiállított – életében kilenc önálló kiállítása volt –, mégis mindvégig a művészeti élet periferiáján maradt. Jóllehet kiállításai alkalmából az értő kritika elismerően fogadta és méltatta műveit, azt mégis csak a nagyon értők vagy éppen jóbarátai fogadták el és be. Ha ezeknek az ellentmondásoknak az okait keressük, nehéz rájuk válaszolni. Talán abban

találhatjuk meg, hogy Román György festőként mindig önálló volt, nem csatlakozott egyik csoportosuláshoz sem, de nem is dughatók be alkotásai egyetlen skatulyába se.

Van valami művészetében a látványfestészetből, de ennél erősebb benne a szürreális vonások felhangja: az idő- és térdimenziók egybefonódnak, a látszatra reális jelenségekben egy különös, valóságon túli világot érzünk. Egyszerre volt író és festő: talán mindegyik szakma a másikhoz sorolta őt. Élete rendkívül hányatott volt: megjárta Párizst, de Sanghajt és Tokiót is; írt nyolc könyvet, köztük 1963-ban A magányból című írásában részletesen beszél festészetéről is, elemzi műveit, rámutat annak mélyebb, rejtett összefüggéseire. Ezért ezúttal rendkívül könnyű a méltató dolga: csak fel kellett ütni a művész kitűnő írását és abból idézni lehetett olyan rejtett gondolatokat, melyeket máskor csak hosszas fejtegetések után mutathatunk fel.

„Nincs festői stílusom – vallotta. – Nem is törekszem rá... Minthogy azonban műveimet ugyanaz az agy sugalmazta, ugyanaz a kézmozgás vetette vászonra, akár törekedtem rá, akár nem, kialakult egy egységes, hangsúlyozom, nem stílus, hanem előadási mód.” Szinte szőnyegszerűen népesítette be motívumaival a kép felületét: a horror vacui uralkodik e többnyire meleg színekkel – sok-sok barnával, kevesebb pirossal, sárgával – és csak kevés hideg színnel felrakott kompozíciókon, s a színbeli egyensúlynak ez a hiánya is különös érzésekkel tölti el a szemlélőt. A képeken pedig gyermekkori élményei, álmai jelennek meg, gazdagon burjánzó fantáziájának termékeiként. „... mint kezdő kompozitort, a témának főképp a brutálisabb, túl mozgalmass, túl rikító motívumai ragadtak meg, gyilkosságok, véres drámák. Most, aránylag nyugodt lelkiállapotomban... egy elvillanó verssor, egy cseréj hervadt virág, szobának akármelyik jelentéktelen tárgya, vagy valamely véletlenül élembe került újságcikk, egy ugráló kiskutya, vagy álmkép elég volt fantáziám megmozgatásához.” De a hatvanas évek során kezdődött új korszakában „... előszeretettel fordultam álmaimhoz, úgy is mondhatnám, ellenállhatatlan kényszer hajtott álmaim megörökítése felé.” Álmaiból meríti élményeit, s alkotás közben álom és ébrenlét határán éli meg újra vízióit, melyeknek mélyén sötét árnyak sejlenek fel. Így látja Az álmot (1947), a Macskaországot (1946), de A titok házát (1952) és Párizst (1966) is képein.

Vissza-visszatérő témája a cirkusz: a clown különös világába menekül. Be is vallja ezt: „... sokan észrevették mondanivalóm lényegét, azt, hogy beteg társadalomban élek; de nem a festőiségen keresztül, nem a kép hangulatán, hanem a témából, a téma irodalmi mondanivalóit is magába rejtő külsőségeiből... munkáimba szimbolizmust magyaráztak. Holott ilyesmiről szó sem volt; csupán társadalmon kívül élő, groteszk művész szintén groteszk érzéseiről. Korom társadalmán kívül éltem, mégis a légkörében: magányomból, magányom nagyrészt eltorzított, mégsem hazug valóságából szemléltem a világot; ott vetettem vászonra a meglátottakat, megérezetteket, ott ítéltettem, ott hajtottam végre az ítéleteket.” (az én kiemelésem).

Ebből fakad Román György festészetének egyéni színezete, sajátos arculata: megőrizte azt a képességét, hogy egy gyermek naiv szemével, de egy felnőtt ítélőképességével lássa és mutassa be a világot. Az igazságot mondja a maga „naiv” módján, gazdag fantáziájával álmódva meg, sűrű, feszes kompozíciókban beszélve róla. Ez pedig kegyetlen, nehezen elviselhető dolog: talán azért is kerül olyan nehezen közel az emberekhez ez a nagyszerű piktúra.

SÖTÉR ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE

Ha a naptár nem jelezné, sejteni sem lehetne, hogy már hetvenéves; vele kapcsolatosan még senkiben sem merülhetett föl az öregség képzete. Most is olyan szoborszerűen erős, biztos, mint jó harminc esztendeje, mikor először láthattam; éppolyan álmatagon néz a magasba és ugyanolyan erős a kézfogása is. Sokasodó művei szerint is benne van még a termő nyárban; szinte egyetlen is Róla, mint hetvenesztendősről szólni.

Pedig hát – a tények beszédesei – már csaknem fél évszázada új utakat kereső művészként és értékörző tudósként vesz részt a magyar szellemi életben; nemzedékeket nevelt, tudományos műhelyt teremtett és életpéldát adott. Ad ma is; töretlenül folytatva ifjúkori kereséseit. Íróként, tudósként, közéleti emberként kezdettől következetesen azon munkálkodik, hogy nemzeti kultúránk, s különösen irodalmunk a világgal tartsa a szintet, s méltó helyet foglaljon el a közgondolkodásban.

Tüneményesen szép volt már az indulása is: kiküzdött egyensúllyal és biztos erkölcsi érzékkel a regény megújítására és egy nemzedék problémáinak a tisztázására vállalkozott; a klasszicizmus stíluselméletének tudós kutatója a szürrealista-romantikus ábrázolásmód lehetőségeit kereste. Már akkor is legteljesebb megértéssel, minden érték tisztálatában. A felszabadulás után természetesen folytathatta korábban kezdett munkáját: életének az 1945 utáni első esztendőket jelentették a legtermékenyebb idejét. Benne élt az idő sodrában, regényeiben, elbeszéléseiben a polgárság széthullását, az ostrom, a főlészabadulás, az újrakezdődő élet kérdéseit fogalmazta, esszéiben, kritikáiban, vitáikéiben, tanulmányaiban értékeket tudatosított, s kísérletet tett a teljes magyar költészet bemutatására. Vállalkozásaival, reményeivel ő jelezte akkoriban talán legteljesebben irodalmunk lehetőségeit; a megújulás, a minőség, az etika igényében természetesen találkozott a marxizmus felől fogalmazó Lukács Györggyel is.

Nagyobb reménységgel nemigen néztek akkor fiatal íróra és kritikusra, mint Sötér Istvánra; a minden értékkel számoló szerves irodalmi fejlődésnek, Lukács György mellett, talán benne látták legtöbben a szószólóját. Okkal: maga a modernség útját kereste, és becsült minden értéket. Az akkoriban különösen erősen támadott Németh László Iszonyáról ő írta a legértőbb tanulmányt, méltányolva benne a „Móricz – Kosztolányi – Krúdy utáni korszak egyik legjelentősebb alkotását”, s a Négy nemzedékben, lírai antológiájában, minden régi értéket könyvelt és minden új törekvést köszöntött. A Négy nemzedékhez írt bevezetője s apró portréi, s minden megnyilvánulása igazolta: Sötér István az irodalommal véglegesen eljegyzett: a műveket is személyiségként tiszteli.

Az én nemzedékem – még az utánunk jövők is – az induló új magyar költészetet Sötér István antológiájából ismerte meg. Az egyetemre a „fordulat évében” érkezünk, akkoriban folyt talán legerősebben a küzdelem a magyar irodalom lehetséges, illetve elképzelt koncepciói között. Lukács György volt a legtöbbet olvasott és emlegetett szerző, de az Eötvös-kollégiumba felvettek első „kötelező” – belső igény szerint kötelező – olvasmányai között szerepeltek Sötér István könyvei is. Nemcsak azért, mert Sötér István valamikor kollégista volt, s mert a Fellegjárásban – első regényében – a húszesztendősek a maguk gondjaira ismertek, – az ember, s irodalomszeretete is sokak előtt példának számított; a Négy nemzedék puhakötéses példányát valamennyien megszereztük.

Bármennyi embernek is volt Sötér Istvánban reménysége, a fordulat éve után egy időre az irodalmi és tudományos élet perifériájára szorult; befogadó koncepció-

ját elvetette a kirekesztő szándék. A szépiró jó időre elhallgatott, – az értékörző tudós azonban előre lépett. S amit szépiróként reménytelennek látott az ötvenes években érvényesíteni, annak a kritikában, az esszében, az irodalomtörténetben mégiscsak megtalálta a realizálási lehetőségét.

A kritikus, az esszéista, az egyetemi tanár változatlanul az irodalom sokszínűségének védelmezője és hirdetője maradt. Az irodalmat olyan éneklő együttesnek tekintette, amely csak valamennyi szólamával együtt adhatja meg a kor zenéjét. Egyszerre becsülte Adyt és Babitsot, Móriczot és Kosztolányit, Füst Milánt és Szabó Lőrincet; méltányolta a mások által gyakran kitagadott kortársakat, felfigyelt a jelentkező fiatalokra, a polgári örökség továbbhozóira és a népi írók második nemzedékére. Különböző alkalmakra és különböző műfajokban fogalmazott írásai – méltatói, Bodnár György és Király István már korábban észrevették – a lehető legteremtésesebben rendeződtek könyvvé; írói és tudós irodalomtörténeté. Esszéiből, kritikáiból nem kellett semmit megtagadnia. Szervesen fejlődött irodalomszemlélete. Írásai csakugyan „tisztuló tükrök”-ként követték egymást; időhöz, pillanathoz kötött reflexiói egységes koncepció részének bizonyultak.

A részletekből azért emelkedhetett szilárd épület, mert Sötér István kezdettől az ember és a szellem iránti tisztelettel, ép minőségérzékkel figyelte és értékelte az irodalmat. Nem tévesztették meg a napi árfolyamok; nehéz időkben is volt bátorsága az igaznak érzett értékek fölmutatására. Nagy Lajos, Szabó Lőrinc mellett akkor is emelt szót, mikor azért igazán nem remélhetett dicséretet, s Németh László megbecsültetéséért még akkor is küzdött, mikor a politika inkább az elítélését kívánta volna.

Tudta: a tehetség nemzeti érték; ezért is tekintette lélek elleni bűnnek bármely érték megsemmisítését, vagy homályba, feledésbe borítását. Nem a napi politika mozgásához igazodott, hanem a történelem nagy folyamataira figyelve dolgozott: minden időben a magyarság és a világ, a nemzet és a haladás egységét tartotta szem előtt.

Erkölcsei igénye és értékörző szándéka vitte az esszéista Sötér Istvánt az irodalomtörténet fókuszott műveléséhez is. A múlt minden értékét őrizni kívánta, a jelen és a jövő érdekében is, tudván, hogy a múlt átömlik a jelenbe s a jelen a múltnak is része. A mindenkor élő irodalom és a teljes múlt kapcsolatának a felmutatására törekedett, azzal a meggyőződéssel, hogy aki csak egyik tendenciáját ismeri a múltnak, az könnyen eltéved. Aki nem ismeri a régi értékeket – tanította –, annak nincs mihez viszonyítani az új jelenségeket; az emlékezet hiánya az erkölcsöt is csonkíthatja.

Sötér István ama fogyatkozó számú irodalomtörténészek közül való, aki még több korszak irodalmában is tudós; irodalomtörténeti kutatásainak azonban a 19. század a leggyakoribb színhelye. Jókait, Eötvös, Madách, Petőfi és Arany útját rajzolta a legnagyobb szeretettel, s 19. századi kutatásait foglalta össze a Nemzet és haladás korszak-szintézisében. Eme művét gondolati gazdagsága, módszertani sokrétősége miatt egész irodalomtörténetírásunk első vonalában láttatja a szakkritika. S nemcsak tudományos mű a Nemzet és haladás. Írói remeklés is; a tudós és a művész együttes alkotása. Arról beszél az irodalom magasán, hogy a magyar szellem a maga legnagyobbjaiban hogyan szegül szembe a körülmények lehúzó erejével, s milyen drámai küzdelmekben, elveihez való hűségben, igyekszik megteremteni a nemzet és haladás egységét.

Sötér Istvánban természetesen nem választható szét az író, a kritikus és az irodalomtörténész; csak módszereink gyengesége okán szóltunk róla ilyen „részletezésben”. Szépirói, kritikus, irodalomtörténészi működése életművében összefonódik; írói és tudományos munkájában, jó korszakaiban, egyszerre tudott örömmel belemélyedni. Az írói alkotómunka, a széppróza nevelte kritikussá, majd irodalomtörténésszé, a maga írói műhelye tette kíváncsivá az elődök és kortársak műhelyeire. Kritikáiban, tanulmányaiban íróként is gondolkodik: kritikus, irodalomtörténészi és írói gondolkodása, érzékelése – ahogy maga mondja – „hármassággyűrként illeszkedik egymásba, mint három kör, melyeknek különbözőek a sugaraik, de a középpontjuk azonos”.

A kritika és az irodalomtörténet különbözik is ugyan egymástól, de Sötér István elvben sem tartotta soha megengedhetőnek, hogy túl nagy különbséget tegyen az irodalom tanulmányozója a jelen, s a régebbi korok irodalmának értékelése között; a kritikától, s az irodalomtörténetírástól is feltedezést várt. S ha író művelte eme műfajokat, még nagyobb volt az igénye: az íróról, mások műveiről, úgy kell szólni a tollat forgatónak, „mintha a maga életének és művének egy részéről szólna, illetve a környezetéről: fényről, fáról, szellőről – vagy éjszakáról és hóviharról, mely körülveszi”. Vagyis mint élő személyiségekről.

Maga így is írja kezdetől kritikáit, esszéit és irodalomtörténeti műveit. Az irodalmat kritikának tekinti, az irodalomtörténetírást pedig irodalomnak. „Az irodalom mint az élet kritikája – a kritika és az irodalomtörténet pedig mint az irodalom megértése: ez a meggyőződés kapcsolja össze szépprózámát és tudományos munkáimat” – írja egyik vallomásában. S még azt is hozzáteszi: az idők során csak a műfajai változtak, a törekvése ugyanaz maradt. Ugyanaz – művei igazolják –: az irodalom, az ember, a nemzet és haladás szolgálatára.

Örülhetünk, hogy az irodalomtörténetnek olyan kimagasló szerep jutott Sötér István munkásságában. Ha valaki, ő igazán tudta, tudja, milyen fontos posztra állította a sors. Tudja, „erkölcsi nagyságát annak a viszonyoknak – Horváth János fogalmazta így az irodalomtörténet művelőjének az érzületét –, melybe ő, a gyarló egyes ember lépni készül lelki ősei nagy történelmi közösségével”.

Szerencsésének tekintheti irodalmunk, hogy Sötér István a maga nemes elveit egy intézet vezetőjeként is érvényesíthette. Az Eötvös-kollégium épületében otthonra találó Irodalomtudományi Intézetben ő biztosította mindenekelőtt az Eötvös-kollégium nemes szellemének továbbélését: műhelyt teremtett az intézetből, az emberiség, az elfogulatlan vizsgálódás műhelyét. „Felismerni, felmutatni és megvédeni az igazi értéket – vallja a műhely vezetőjeként is –: ennél fontosabb feladata nem lehet ma a művészetekkel foglalkozó tudományoknak, s ebben a feladatban a kritika is, a tudomány is csak önnön lelkiismeretére hallgathat. Inkább tévedjen, semhogy legbensőbb sugallatai ellenére járjon el. Mindez az erkölcs kérdése is, a szocialista tudományé és erkölcsé...”

A kirekesztésekre alkalmas vagy-ok helyett inkább az összekötő és-eket sugallta Sötér István – már Ferenczi László is szólt erről –: magyar irodalom és világirodalom, a múlt irodalma és a jelen irodalma, klasszicizmus és romantika és realizmus és szürrealizmus, Petőfi és Arany, Ady és Babits, József Attila és Illyés, Lukács György és Németh László... Az irodalomelméletől sem egyik vagy másik módszer igazolását várta, hanem, hogy minél több kedvező lehetőséget tartson nyitva az alkotás számára. A szocialista irodalmat is olyan szintézisnek tekinti, amelyben különféle ábrázolási módszerek, stílusok, kísérletek, újítások és hagyományok összegeződnek; a szocialista eszmiség jegyében. Az általa vezetett műhelynek ezért lehetett jelentős szerepe abban is, hogy újabb irodalmunk nagy késései, kerülők és tévedések kiigazítása után, a hatvanas években a maga jobb lehetőségeire talált.

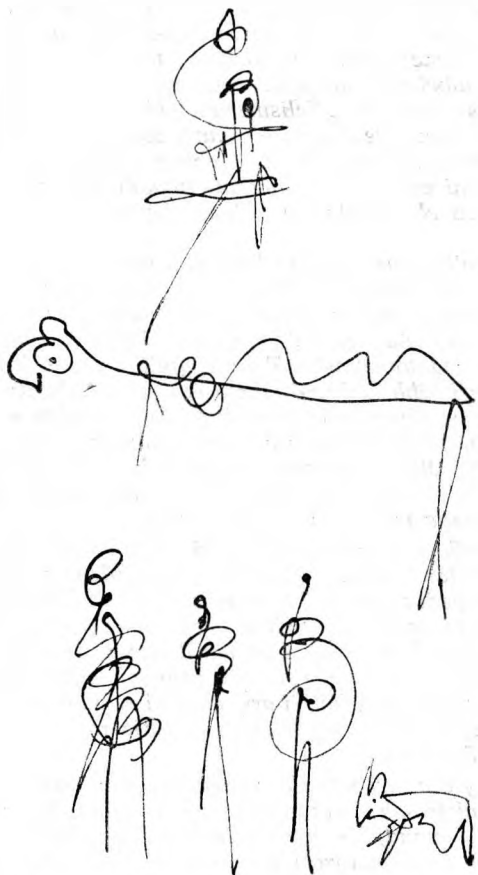
A tudós, az akadémikus, a műhely élén álló Sötér István elég hosszú időn keresztül eltakarta a szépiró Sötér Istvánt. Valamelyest érthetően: a fordulat évében szépiróként elhallgatott, jó negyedszázadra. Pedig amit addig cselekedett, az is kitüntető helyet biztosíthatott volna számára, nemzedéke érdemes prózaírói között is: a valóságról beszélő látomásai, a szürrealizmust és a romantikát ötvöző módszere a magyar próza egyfajta megújítását jelentette. Az elveszett báránnyal (1974) újra megszólaló prózaíró még tovább lépett: epikájának költői árnyaltságú realizmusával a jelenkori magyar történelem társadalmi és erkölcsi kérdéseit szólaltatja meg; megtalálva a saját mondanivalójának megfelelő formát.

Az elveszett bárány óta úgy tetszik, a szépirodalom kerül újra Sötér István munkásságának előterébe, akárcsak alkotómunkája első nagy szakaszában. „Írónak nem lehet olyan programja – mondja –, mely elérhetne magával a művel.” Persze, nemcsak ez a meggyőződés a magyarázat; a személyes számvetés, a megélt idő és sors kérdéseinek a tisztázási igénye fordította mindenekelőtt a regényhez; regényben mondja el, idegen sorsokba vetítve az elintézetlen tegnapi reményeket és mai csalódásokat,

s az idő hozta új gondokat. A „hogyan élünk hát” nagy tolsztoji kérdésére keresi voltaképpen újabb regényeiben a választ, különösen a Budai oroszlánban. Mit vállaljon az ember? Megadja magát, engedjen vagy ellerszegüljön a nem kívánatos drámatoknak? Hogyan vihatja meg naponta a maga erkölcsi harcát? Hogyan szolgálhatja a vállalt ügyet, úgy, hogy önmagát se veszítse el?

Sötér István indulásától kezdve reagált a mindennapok kérdéseire, de újabb regényei mutatják legfényesebben, milyen gazdag az életanyaga, s milyen jó megfigyelője a körülötte zajló világnak; okkal mondja a történész M. Kiss Sándor a Budai oroszlán valóságanyagát az ötvenes évek legjobb „szociográfiájának”. Persze, igazi szépirodalom a Budai oroszlán mindenekelelt; nyelve, elégikus lírája, keserű humora a regény költészet felőli megújulását is példázza.

Mit kívánhatnánk a hetvenedik életévében is az erő biztosságával alkotó írónak és tudósnak? Folytassa tovább szépirói és tudományos munkásságát, írja tovább az immár egynegyed évezredet felölelő „értelmiségi krónikát”. Tanulmányokban és regényekben, novellákban is; a tudomány és művészet egységét őrizve. Adassék meg neki, ami csak ritka keveseknek adatott: mai énjével, valamennyi tapasztalatát érvényesítve gondolhassa újra a régi problémákat is. S írassa tovább krónikáját; legalább évezredünk végéig. Kedvvel, erővel. Segítsen a világban elbotorkált embereket önmagukhoz visszavezetni.

A BUDAI OROSZLÁN-RÓL

– M. KISS SÁNDOR SZOCIOLÓGUS BESZÉLGETÉSE
SÓTÉR ISTVÁNNAL –

M. Kiss Sándor: Az ember önmagát a társadalmi lét három szférájában tudja megvalósítani. Az egyik a szellemi – tudomány, művészet –, a második a mozgalmi – a szűken vett társadalom, a harmadik pedig a szervezeti szféra. Te, ha nem is mindig egyidejűen, de mindhárom szférában cselekvően, és mondhatom: vállalon voltál jelen. Önként adódik tehát a lehetőség: nézzük meg, hogy Sötér István az egyes szférákban hogyan és miként tevékenykedett.

Gondolom, tanulságos lehetne ez is. Adódik azonban egy másik megközelítési mód. Sötér István az irodalomtudós művészien is megfogalmazta önmagát és a társadalom lényegét, amelynek tevékeny tagja mind a mai napig. Ilyen „bizonyító anyag” a *Budai oroszlán*. Erről a regényről bizvást lehet mondani: amellet, hogy életed egy szakaszának művészi megfogalmazása, a tanulságok, tapasztalatok összegzése is.

Sok olyan mozzanata van a regénynek, amit szembesíteni lehet a megélt étellel, s ami talán még lényegesebb: a *Budai oroszlán*-ban a lehetséges értelmiségi magatartási formák sorjáznak egymás mellett, és ezekből egy a tied. Talán Ettre hordozója leginkább a Sötér-i magatartásnak. Mellette ott van a többi, méghozzá kettős variációban, egyrészt a valóban létező, megélt életek, másrészt pedig a lehetséges életutak, amelyek közül bármikor választhatnál volna, és az ettrei életfilozófia helyett lehetett volna ez egy dávidi vagy éppen mazurai. A választás joga már a tied volt.

Ezért gondolom azt, hogy a *Budai oroszlán* egyrészt a beszélgetés kerete is, másrészt hivatkozási alapja is lehet.

A regényt három ember, három magatartás tartja a vállán: a fábiáni, a mazurai és az ettrei. Úgy vélem, hogy a fábiáni és a mazurai magatartás nemcsak elvileg, de valójában is feltételezi egymást. Ezek a szélső pólusok, s közöttük helyezkedik el az ettrei magatartás, amely nemcsak összeköti a két pólust, de a harc tétje a „Fábiánok” és „Mazurák” között. E hármass fölött, hatásán keresztül állandóan jelen van Dávid, aki éppen mert Ettrén keresztül van jelen, valóság Mazura és Fábián számára is.

Ezek lennének azok a fontosnak tartott gondolatok, amelyek értelmezése és megfigyeltése közelebb hozza az olvasóhoz Ettrét és természetesen Sötér Istvánt is.

Sötér István: A *Budai oroszlán* valóban egy élet, s egyszersmind egy kor összefoglalása is akar lenni. Lekicsinyített világ – mint ahogy a gázlángot is vissza lehet csavarni –, visszacsavart világ. A szereplők egy-kettő kivételével kisebb kaliberűek, mint a modelljeik. Ez egyedül Fábiánra nem érvényes, akinek igen nagy modelljei voltak. A többiek visszacsavart egyéniségek, még Ettre is. Mégis, arra törekedtem, hogy a regényben benne legyen a kor, az ötvenes évek, hiszen a regény 56-tal végződik. A befejezés nem valóság, hanem ironikus álom. Ebben a befejezésben minden harmonikus rendbe áll össze, a dolgok jól alakulnak. A regény valójában rejtett szimbólum-rendszeren épül. Igazad van abban, hogy a kor két nagy ellentétes jelleme Mazura és Fábián Kristóf. Mindketten marxisták lennének, de Fábián a gondolkodó, a filozófus, a másik pedig a pojáca, aki állandóan színt változtat, s minden irányhoz, szélforgáshoz idomulni akar. A kettő fölött áll Dávid, aki nagyon lényegest képvisel. Alakja alig szerepel a regényben – hatásában van inkább jelen. Hozzá, az ő igazságához kell visszajutnia nemcsak Ettrének, de Fábián Kristófnak is, aki vitázó viszonyban volt Dávid Sándor zenetudóssal. Élete utolsó szakaszában viszont megérti, hogy partnere mit akart, s ő is igazat ad neki. Lényegében Fábián segíti vissza Ettrét a Dávid-i tanokhoz. Ettrének ugyanis van egy életszakasza, amikor Dávidtól eltávolodik, ez meddő, sivatagian üres életszakasz. Fábián mellett, akárcsak Az ember tragédiájában – anélkül, hogy a regényt Madách művéhez kívánnám hasonlítani – Évának, itt Klárának jut fontos szerep. Klárának nincs szüksége sem Dávidra, sem Fábián

Kristófra ahhoz, hogy tudja, mi a helyes. Klára – ösztönösen vagy tudatosan, az most mindegy – Dávid útján jár. Ez a legnagyobb segítség Etrének ahhoz, hogy újból visszataláljon önmagához. A Törvény megtalálása itt a fő kérdés. A regény előzménye, *Az elveszett bárány* abból indul ki, hogy elveszett a Törvény, megsemmisült, érvényét veszítette, és újból meg kell teremteni, hogy e Törvény szerint élhessünk „istennek tetsző életet”, azaz *embernek* tetsző életet élhessünk. Ez Dávid tanítása. Ha ilyen életet élünk, a Törvény szerint élünk. Itt merül fel az az alapkérdés, amit a bevezetőben megjelöltél: – három sféra –, hogy mennyire szabad, vagy mennyire tilos átadni magunkat a világnak, vagy önmagunknak. Dávidnak van erről egy fontos mondata, amely többször visszatér a regényben, és ami már a *Bűnbeesés*ben is szerepelt: a kimerített kút meghal, a ki nem mert kút pedig elposhad. Tehát vigyáznunk kell; ne adjuk oda magunkat egészen a világnak, de ne maradjunk meg pusztán a magunk számára. Meg kell találnunk az odaadás arányát, mértékét, ezt a mértéket: a Törvény határozza meg.

Én úgy képzeltem el, amikor írtam, hogy segíték azokon a lelkeken, akiken segíteni lehet, és akik erre rászorulnak, vagy akik ezt igénylik, vagy egyáltalán észreveszik. A helyesen élés útjait keresi a regény, és azt szerettem volna elérni, hogy akik ugyancsak a helyes életet keresik, segítséget kapjanak a keresésben.

M. K. S.: Megkérlek, értelmezd a „lecsökkentettséget”.

S. I.: A társadalmi pozíciók csökkentettségéről van szó elsősorban. Nem vezér-férfiak, nem a közélet porondjain szereplő sztárok a szereplőim, hanem kisebb emberek, kiszolgáltatottak.

M. K. S.: Az értelmiség ábrázolása, ha mikrovilágba helyezve is, de teljes. Nem vezető személyiségek ugyan, de a magyar társadalomra akkor jellemző viszonyrendszert ábrázol a regény. Idéznék egy jellemző szituációt. Etre megbüntetéséről van szó. A Törvényről beszéltél az előbb. A jelenetben Etrét szülővárosába „számúzik”, de indulása előtt bemegy Mazura intézményébe – munkahelyére –, ahol, s ez fontos, hideg-rideg viszonyok vannak. Etrét az Intézet munkatársai – az egyetlen Kármán Lenke kivételével – baráti melegséggel fogadják. S itt következik a lényeg: az intézmény (a megtestesült törvény) hálás volt Etrének, mert bűnösnek találtatott. Megvolt a napi bűnbak, s mert a törvény az „egy nap, egy bűnös” elvén működik, mindenki megnyugodott. Szívességet tesznek egymásnak, sajnálhatják Etrét, s ha ezt nem is tudják tudatosan, hálásak is neki. Nem fenyeget már a vész, erre a napra már nyugodtak lehettek.

A kérdésem ezek után a következő: Vajon ez az állapot csupán egy kor sajátja, vagy a kortól némiként függetlenül jellemző emberi tulajdonság? Hiszen Mazura a *Telihold*-ban, ebben a nemrég megjelent novellában immáron 56 után ismét vezető pozícióban tűnik fel.

S. I.: A rendszer „bírájaként”...

M. K. S.: Tehát a regénybeli ajánlat mellett ott a figyelmeztetés is. Az intés: vigyázat, ha nem is Dávid-i, de valamely törvény mégis hat. S ha a viszonyok nem változnak, függetlenül a legszentebb akarattól, ismét életbe lépnek a mazurai törvények.

S. I.: Igen, ez így van. Részben korontúli jelenség, de a korra is jellemző. Keserűnek minősítette a regényt. Ez valóban keserű regény, keserű könyv, nagyon keserűen és keservesen írtam, keserű olvasmány. De azt hiszem, ilyennek kellett lennie. Ha egy regényt írni kezdek, csak akkor tudom írni, ha van atmoszféra-élményem. A *Budai oroszlán* is csak így jöhetett létre: egy nyári délelőtt 1951-ben a Rákóczi út és a Múzeum körút kereszteződésénél, az Astoriánál. Sivár teherautók, kopott villamosok, szegény, rosszul öltözött, elnyűtt arcú emberek, minden fásult, minden elavult. És előlött a kopár kép fölött, a bedeszkázott kirakatok, a lakássá átalakított üzletek fölött, sugárzó, nagy nyári napfény, a júliusi nyár szikrázó égboltja, levelek árnya az aszfalton. Sugárzás, ami nem szépít meg semmit, de amivel szintén számolni kell. Én

ezt a kort így nézem: sivárság, fásultság, kopárság, – de volt valami fény, s ezt a fényt mi hoztuk magunkkal, vagy magunkban. Ezt a kis képet fel kellett hogy idézzem, mert leginkább így tudom jellemezni a kort, ezzel a fény-árnyék játékkal. Én azt hiszem – s a regény is erre akar tanítani –, hogy az egyéni boldogság nem föltétlenül függ attól, hogy a történelmi korszak boldog-e vagy boldogtalan. Lehetünk boldogok egy mostoha történelmi korszakban is.

M. K. S.: Vagyis: „A bennünk rejtőző boldogságot vagy boldogtalanságot akár jóváhagyja, akár nem a világ látszólagos boldogsága vagy boldogtalansága. Bengyer boldog volt, s ezt az állapotot egy boldogtalan világ helytelenítette.”

S. I.: Igen, ezt a felfogást Bengyer is képviseli. Benne egy boldogtalan barátom sejlik fel, akit okkal, ok nélkül sokan nem szerettek. Tragikus élete volt, elpazarolta magát. A regényben ugyan kicsit eszményítettem, de mindenképpen meggyőződés, hogy a kor jellemző figurái között Bengyernak is helye van.

M. K. S.: Bengyer jelzője már-már eposzi módon a boldogtalan, Etrée viszont a feszült. Etre állandóan feszült. Lehetséges, hogy ez is a Törvényért folytatott harc egyik következménye? Etre magatartása azt sugallja, hogy az igazi Törvényért, illetve a meglévő és érvényesülő törvény elleni harc egyik lehetséges formája, hogy állandóan feszültséggel teljesen, s ebből fakadón rongálásra képesen legyünk ott a pillanatban. Írói arculatod alakulását figyelve a feszültség állandó jelenléte, amely egyik megnyilvánulási formája a stílusváltás, a stílus újulása. Egyik eklatáns példa erre a szürrealista korszakod.

Ha nem érzed túl direktnek az összefüggést: mennyire magyarázza az Etre állandó, odafigyelő feszültségét mindaz, amit Sötér átélt a „bárány” és az „oroszlán” megírásának kezdetéig?

S. I.: Ezekből a feszültségekből nőtt ki a *Budai oroszlán*. Természetesen létezik jó és rossz feszültség, ezek átélése, emléke és felidézése hozza létre a művet. A feszültség: felelősséget is jelent. A szürrealista novelláimat is ezek a feszültségek hozták létre, közülük a legkedvesebbet, a *Bakartort* és a *Szöllőműveseket* is. E feszültségek aztán egy vízióban oldhatók fel.

M. K. S.: A szürrealista korszakodban egy stílusirányzathoz kívántál csatlakozni, vagy pedig a valóság kényszerített arra, hogy ezt a szürrealista látomásosságot fesszítsd a valósággal szembe, annak érdekében, hogy ez a látomásosság előbb-utóbb valósággá változzék?

S. I.: Találó a kérdés, mert éppen egybeesik azzal, amit mondani szerettem volna. Engem a szürrealizmus nem irányzatként érdekelt, habár szerettem a francia szürrealistákat. Életem egy szakaszán – s azt hiszem, ezzel mindenki így van – a világ valami csodálatos, rejtelmes, állandóan meglepetést tartogató, talányos és megfeythetetlen látványnak, élménynek tűnt. Nekem, aki Szegeden nőttem fel – Szeged jelentette a valóságot –, Budapest maga volt a talány, a szokatlan, az állandó meglepetést hozó. Olyan élmények egész sora ért, amelyekről annak előtte azt sem tudtam, mit jelentenek. A dolgokat nem érzékeltem reálisan, s ez néha nem is baj. Ez az élmény fokozódott, amikor Párizsba kerültem. Párizs varázsa, álomszerűsége, talányossága úgy viszonylott Budapest talányosságához, mint Budapest Szegedéhez. Két város élménye vezetett rá arra, amit Szerb Antal *csodának* nevezett. Persze azért a dolog nem ilyen egyszerű. Mert éppen a *hétköznapiak* voltak – nem csodások –, hanem talányosak, s szürrealista novelláimban éppen ezt a talányosságot kívántam meghagyni.

M. K. S.: Amikor a *Budai oroszlánt* írtad, már régen magad mögött tudtad a szürrealista korszakot. A látásmód azonban még őriz szürrealisztikus jegyeket. Gondolok például a mozgás, mint karakterisztikus ábrázolási mód fontosságára, vagy a befejező látomásra. Ezek a leírások a szürrealizmusba mosott realizmusból születtek meg.

S. I.: Igen. Én azt hiszem, hogy a realizmus és a szürrealizmus doktriner megkülönböztetésének, elválasztásának nem sok az értelme. Nem kívánok irodalomelméleti

fejtegetésekbe bocsátkozni, de – kerülve a közhelyeket – létezik olyan valóság, élmény, kép, látás, látomás, aminek ábrázolásához szükséges felhasználni a szürrealizmus eszközeit, színeit, nem azért, hogy a szürrealizmust adaptáljuk, vagy integráljuk a realizmusba, hanem azért, mert a valóság ezzel érzékelhető a legjobban. De ez nemcsak a szürrealizmus stíluseszközeire igaz. Itt van például a regény egyik képe – mellesleg ezt szeretem a legjobban – Klára meglátogatja Kármán Hugóékat az újonnan bérelt lakásban. A Duna-parton esni kezd a hó, és szinte azonnal csúf pocsolóvá válik. A túlsó partról, a Roosevelttől átvilágol a zöld fényreklám, és a 9-es villamos átör ezen a hófüggönyön, mely azonnal vízzé válik. A regényben sok citátum van elbújtatva a szövegben, a „bárány”-ba például Schiller *Harangját* dolgoztam be – ebben a jelenetben pedig bizonyos balzaci epizódot, egy banális történetet, melyet a kályhában dolgozó mester mesél el. A történet végtelenül egyszerű, de Balzac tollán zseniális példává válik, s Klára mondja is, hogy valahonnan ismerős a történet. Itt például már a játékot is eszközként használom.

M. K. S.: Szereted a játékot?

S. I.: Éppen mert a regény nagyon keserű, szükséges volt a játék és az ironia is.

M. K. S.: Asszociáljunk tovább: játék, ragaszkodás. Balzac vállalása, a kötődés kifejeződése is. Kötődés – mondhatnám úgy: elszánt ragaszkodás – a megszerzett értékhez. De ebben a kötődésben is ott a játék. Az érték mellett keményen teszed le a voksot, formájában viszont játékosan, s így szórakoztatva hitetted el velem, hogy ajánlatodon komolyan kell gondolkodnom. Egy ilyen játékos-kemény-keserű ragaszkodás a regényben másutt is visszatér: pl. a szakács és a vendég viszonya. A szakács állandó, a vendég változó.

S. I.: A Magyar Holdvilág szakácsára gondolsz?

M. K. S.: Igen.

S. I.: Fridrik szakács. Ő is citátum, Csokonai *Dorottyájából*. Ez a magyarul rosszszul beszélő Fridrik elmondja azt, amit a *Dorottyában* elmondanak. Ezek olyan írói szórakozások.

M. K. S.: Csakhogy Fridriknek viszonyai vannak. Fridrik szereti a munkáját és produkálni akar, de a produktumhoz, mint mindenhez, partner is kell. Véletlen-e, hogy Fridrik kit gyámolít és kit nem? Vajon miért éppen Bengyert választja gyámolítottjának, éppen az elesett költőt?

S. I.: Lehet, hogy éppen azért, mert elesett. Bevallom, nem tudom megmagyarázni. Bengyer valójában jó ember!

M. K. S.: Lehet, hogy ez is része a játéknak?

S. I.: A mű írása közben az írónak, s ha az írónak, akkor az író anyagának is atmoszférára feltétlenül szüksége van. Az író érezze jól magát a művében. A művet írás közben otthonossá kell tenni, lehet, hogy éppen – ez ad abszurdum példa – egy gonosztevő, vagy éppen a szakács szerepeltetésével. Egy felületesen megírt könyv éppen azért felületes, mert az író idegen marad abban a közegben, amiről ír. Talán a szakács szerepeltetésének ez az egyik oka, de van – lehet – egy másik is. Te az előbb értékről-játékról, ragaszkodásról beszéltél. Ez Fábíán sajátja, s a mű megírásának egyik indítéka. Mondottam, hogy rejtett szimbólumrendszerrel dolgozom. Itt a műemlékvédelem: voltaképp az irodalomtörténettel azonos. Nem akartam irodalomtörténészről írni, mert egyrészt ez nem vallott volna valami nagy leleményre, másrészt unalmas az, ha egy irodalomtörténész irodalomtörténetet visz be a regénybe. Viszont: a műemlékvédelem ugyanaz, mint az irodalomtörténet. Feladata megvédeni a művet, a műemléket, éppúgy, mint az „oroszlán” történetének idején, amikor olyan műveket kellett megvédeni, mint *Az ember tragédiája*, vagy éppen az Arany életműve, Keményé, s azt kellett bizonyítani, hogy Jókaitól sem szükséges borzadni, mert nem egy szenilis mesélő. Az értékhez való ragaszkodás az, amiről a regény világosan szól. A műemlék-

védelem nem egyszerű foglalkozási ágként szerepel itt, hanem értékóvásként. S ez volt irodalomtörténeti működése alapja is. Az 50-es évek elején nem értették, sokan ma sem értik, hogy egy kultúrának mindig a sokfélesége, a sokszínűsége az értéke. Ezek a rosszul gondolkodó emberek sivatagot akartak teremteni három nagy költőnk körül. Ezzel azonban éppen azokat fokozták le, akiket emelni akartak. Nagy dolog egy pusztaság közepén kóronak lenni? A magyar kultúra gazdag erdő, színes táj, s ez az értéke. Ezeknek az értékeknek a felmutatása, megőrzése, ez volt a munkám egyik lényeges vonása. Tehát az érték, az értékhez való ragaszkodás a regényben, s irodalomtörténeti munkásságomban így érvényesült. Ami az életben az irodalomtörténet értékeinek mentése, az a regényben a műemlékvédelem. Ott a Szent Anna templomot akarták lebontani. Különben ennek a mesének valóságalapja is van. A templom a Vízi-városban található, s a lebontás ellen Dercsényi Dezsőék valóban éjszakai őrsg megszervezésével védekeztek. A regényben ez a Szent Dávid kápolna, utalva a Dáviddal való összefüggésekre. Ugye azt már tisztáztuk, hogy Dávid: Jézus szimbóluma?

M. K. S.: Értem az összefüggéseket, s a példa erejét is. De felmerül egy másik összefüggés. Mazura és Etre végül is megférnek egymással. Amikor Mazura Etrét Szegedre helyezteteti, vádként az őrtállást fel sem hozza ellene, mert akkor súlyosabb büntetést kellene kiróni rá. Mazura pedig gyakorolja a „nem kövezlek meg” gesztusát.

S. I.: Mazura örült.

M. K. S.: Örült és rögeszmés.

S. I.: Akinek vannak jócselekedetei, de ezek az örült tettei.

M. K. S.: Csakhogy, s itt válik a probléma a játék visszakapcsolásával bonyolulttá. Te így írsz a regényben: „Fábián mostanában sokat emlegette az elmebajok szerepét a társadalomban és a történelemben. Orvosilag beszélt ezekről a betegségekről, s óvott attól, hogy az örültségeiket komolyan vegyűk. Örültségeiket vesszük át ezzel, ellenük a kinevetés a legjobb védekezés.”

S. I.: Azért nevet például a regény Mazurán!

M. K. S.: De Etre nem nevet. A nevetést Fábián javasolja. A kápolna lebontása Mazura egyik örültsége. Fábián hiába megy oda nevetni, attól a kápolnát lebontják. Etre a rézküti *Pörölycsapást* neveti végig, ami más fajsúly, de az értékméntés során nem nevet, hanem éjszakai őrseget áll. Etre itt – a beszélgetés elején említett – második szférába száll alá. S ebben a szférában már nem lehet büntetlenül nevetni, mert a konkrét, a visszahozhatatlan pusztulás – illetve megmaradás a tét. Abban a pillanatban, amikor őrseget szervez, a szellemi, a gondolati szférából, igaz, hogy szellemi indítékok alapján, de a mozgalmi-társadalmi, konkrét létű szférába száll alá. Mozgalmat csinál, egy teljesen intoleráns, diktatórikus eljárással szemben.

S. I.: Etre mindig hajlamos volt arra, hogy ne csak gondolkodjék, de cselekedjék is.

M. K. S.: És Fábián?

S. I.: Fábián kevésbé. De azért azt se feledjük, hogy miniszter is lesz. A minisztériumát egy vasraktár emeletén rendezik be. Fábián is cselekszik. Igaz viszont az is, hogy Fábián – s most ismét ne beszéljünk a modellekről, különben három emberből van összegyűrva, a cselekedetek után van már. A tapasztalatok már bőségesen rendelkezésére állanak, s így mások a reakciói.

M. K. S.: Szerintem a fábiáni filozófia az Etre-féle tevékeny felfogást gátolja. Nem tudom elfogadni, hogy az örült – a hatalmon lévő örült – kinevetése önmagában célravezető. Itt van az a pont, ahol Fábiánt már nem, csupán Etrét tudom elfogadni.

S. I.: Ez a te választásod, az olvasóé, a kritikusé, s ez érdekes választás. A nevetés: keserű – és védekezés is.

M. K. S.: Az elején lefokozott világról beszéltünk, pontosabban arról, hogy az egyes szereplőknek a regényen belül milyen funkciója van. Ez itt most ismét érdekes kérdés. A regény nagy gondolkodója az író akarata szerint: Fábián.

S. I.: Igen.

M. K. S.: Etre jóindulatú, jó gondolatokkal megáldott, de helyzetét tekintve valahol középen van.

S. I.: Szándékosan helyeztem őt így.

M. K. S.: Viszont Etre tevékenysége is önálló gondolkodás, mondhatnám önálló életfilozófia eredménye. Ez a gondolatiság magában hordozza az aktivitásra való hajlamot, – míg Fábián sajátja a szemlélődés – függetlenül attól, hogy min vagyunk innen és min túl. E tettekkészség mögött ott az ideológia, amelynek döntő komponense az érték óvása és védeje. Amikor cselekszik, tagadja is a fábiáni szemlélődő életbölcseletet.

S. I.: Ez igaz, de Etrenek más az élethelyzete. Viszont Fábián nem kizárólagos életideál. A regényben általában több van, mint ami az író szándéka. A regény is írja önmagát. Néha a mű alakulása magát az író is meglepi. Nem szabad azt hinni, hogy az író pontosan tudja, hogy mivé és hová fejlődik az, amit és amiről ír. A baj éppen az, ha mindent tud az író, illetve tudni véli, hogy mindent tud. Az író meg lehet a hőse cselekedete. Te olyan lényeges regénybeli összefüggésre tapintottál rá, ami ha benne van a regényben, majdnem azt mondom, tudtom, szándékom nélkül van benne. Viszont azt se feledjük, hogy Etre számára Fábián „bölcsségi fék” is.

M. K. S.: De érdemes tovább gombolyítani a fonalat. Mert a kérdés éppen az, hogy a fábiáni filozófia, fábiáni bölcselet mire elegendő és mire nem! A tevékeny, örült Mazura, ha kritikus attitűddel felszerelve is, de pozícióban és funkcióban maradván újra feltűnik egy javított társadalmi szituációban a Telihold-ban, ugyanakkor Fábián funkciója ebben az új rendben is a régi. Ugyanaz.

S. I.: Ugyanaz. S itt fel kell tennünk a kérdést, amiről később kell beszélnünk; mit jelent: ugyanannak maradni?

M. K. S.: Épp erre lennék kíváncsi. A regény világosan megfogalmazza, hogy ugyanannak maradni: komoly érték. Szerintem is. Bizonyos fokon és bizonyos formában valóban ugyanannak kell maradnunk. Az igazi kérdést viszont éppen Te exponálad a beszélgetés elején, jelesen: hol és miben kell változni? Az nem kérdéses, hogy a fábiáni magatartás bölcs, és egy demokratikus társadalmi rendben valószínűleg hatékony is. Gondolkodni, disztinkválni tanítja az embert. A fábiáni gondolkodás elősegíti azt, hogy az alternatíva és a hamis alternatíva között választani tudjunk, ha erre valóban adódik mód és lehetőség. Viszont egy erőszakos társadalomban nagyon kevés alkalom adódik arra, hogy az igazi és a hamis között válasszunk, sokkal inkább a hamis és a hamisabb közötti döntés lehetősége áll előttünk. Ebben a rendszerben a Fábián-féle kicsit sztoikus mosolygó bölcselet nem feltétlenül biztos, hogy funkcionál, nem feltétlenül biztos, hogy nézetei hatékonyak válnak. Az örültek ettől még játszhatják kisded játékaikat, nota bene: lerombolhatják a templomot. Ott van viszont Etre, aki tudatosan visszafogott figura, Fábián alá helyezve. Ő is szuverén, s amellett Fábiánra nagyon odafigyelő, odahallgató ember, aki mégis lép, s azzal, hogy lép, tevékenysége fontosabbá válik, mint a fábiáni bölcselet, amely éppen passzivitása miatt engedi és tűri a totális diktatúra létét.

S. I.: A maga korában Fábián nagyon is aktívan cselekedett. Etre folytatja őt. Tegyük hozzá, hogy Fábián gondolkodásának van egy ironikus jellemzője is.

Egy őszi estén az Alkermes utcai lakásban éppen a méhek életéről olvas, s elgondolkodik azon, hogy amikor a kaptár a legszebb, akkor megy tönkre. De idéznék még egy példát. Ez Nansen története. Rám – mert valódi eset leírásáról van szó – nagy hatással volt. Nansen tudta, hogy az Északi-sark felé kerülő úton is visz egy áramlat, s ezzel a kutatók állandóan szembehajóznak. Nansen volt az egyetlen, aki hagyta a hajóját ellenirányba vinni, mert tudta, hogy az valahol megfordul és célba viszi. Itt Fábián gondolkodásának, bölcséletének ironikus jellegét is kívántam hangsúlyozni. De elismerem a rideg tényeket, s ebben igazad van – a történelem mindig rideg –, jobb cselekedni.

M. K. S.: A regényben az összes szereplő egyaránt kapcsolatba kerül mind Mazurával, mind Fábiánnal. Az egyik pólus Mazura, a másik Fábián, és köztük az Ettre–Klára házaspár. E szereplőkre szinte nap mint nap hat a fábiáni bölcsélet – vagy közvetlen, vagy Ettreék közvetítése által –, és a mazurai örültség. A parádét – ha szabad Osztap Bendert ide belopni – Mazura vezényli. A fábiáni bölcsélettel felszerelt emberek naponta kénytelenek Mazurával viszonyt teremteni, kénytelenek az általa diktált problémákkal szembenézni, ha lehet konfrontálódni, persze ritkán, és kénytelenek cselekedni. Ettre is. Van a regénynek egy pregnáns pillanata, ami ugyan a cselekvés szempontjából nem válik perdöntővé, de Ettrenek fontos, a rézküti kirándulás. Mit szólna ehhez az úthoz Dávid?

S. I.: Elítélné.

M. K. S.: Ha Dávid elítéli Ettret, akkor Dávid Fábiánnal sem ért egyet. Jézus és Sztálin vitájában – ha erre a regénybeli mélyebb szimbólumra is figyelek – hol a Fábián helye?

S. I.: A langyos, akit kiköpök a számból, ha a dávidi szempontból nézem, de a rezignációra is szükség van. Ez is az élet védelmének egyik módja. Fábiánt tapasztalatai rezignálttá tették, illetve látta azt, amit te mondasz, hogy itt az ő bölcsessége csak az alkalmazkodásra és a túlélésre elegendő, de a jövőbe vetett bizalma megmaradt. Ez a lényeg!

M. K. S.: A *Budai oroszlánban* meglepően élesen vannak jelen a korszak legjellegzetesebb problémái. Ilyen például a közösség kérdése. Beszéltél már arról, hogy e kor vezetői milyen értékeket próbáltak elfogadtatni a társadalommal. Ezt a felfogást Mazura képviseli egyértelműen – vagyis elvileg ő is elismeri az érték szükségét – a maga hasznossági teóriája alapján. Mazura is tudja, hogy közösséget – márpedig erre szükség van – csak érték körül lehet létrehozni. Az identifikáció meglétének alapja az érték. Idézhetném a könyv sorait, amikor Bengyer az új közösség megteremtésének lehetőségeiről beszél, s fejti ki, hogy a közösség létrehozása érdekében írja verseit. Bengyer kiszolgáló értelmiség, ellentétben Mazurával, aki a Sztálinvárosi ballada kapcsán a hősi közösség létrejöttének szükségessége mellett szónokol. Előfordul tehát a könyvben a megfoghatatlan – mondhatnám úgy: kiszolgáló – közösség, van a mazurai hősi közösség s mellettük az ettrei értékvédő-hagyományörző közösség. Ettre gondolatainak mélyén az a felismerés bujkál, hogy igazi közösséget a közös élményvilág, a közös cselekvés, a közös gondolati alap hoz össze és tart együtt.

S. I.: Ettrenél az alap valóban a mű, vagyis a kultúra megvédése, de ugyanilyen fontos a család. A család az ő értékrendjében az alap, a talapzat. De magában a közösségek osztályozásában, a gondolati alapjuk elégtelenségében, azt gondolom, igazad van. Szót érdemel azonban Mazura és a hősiesség. Nem jó az, ha egy társadalom csak hősöket tud elfogadni, csak hősökben tud gondolkodni, nem jó az, ha csak olyan társadalmat tudunk elképzelni, ahol mindenki hős. Tévedésen alapuló társadalom az ilyen. A szívós munka nem látszik hősinek.

M. K. S.: Ettrenek is ez a véleménye. De ettől függetlenül, mégis megvizsgálandó az, hogy miért hatékony társadalmi méreteken ez a hősi mitosz? Mert hatékony volt. Nem tudom, vajon szándékos írói fogás-e, hogy Mazurát, annak ellenére,

hogy ismerjük tevékenységének kártékony voltát, mégis megértő módon fogadjuk? Ez a mentalitás Etrére is jellemző.

S. I.: Ez nagyon érdekes. Érdekes, hogy így látod. Etre nem gyűlölködő típus, nehezen gyűlöl. Mert megértő.

M. K. S.: A regény egyetlen szereplője sem konfrontálódik egyértelműen Mazurával, még Kármán Lenke sem, akinek a legtöbb oka lenne rá.

S. I.: A regényben egyetlen gyűlölködő ember van: Mazura. Őt senki nem tudja annyira gyűlölni, mint ahogy ő gyűlöl. A regény kineveti Mazurát Fábián tanácsa alapján. De úgy látszik, az örültek kinevetése valóban nem elég.

M. K. S.: Mellettük – mármint a mazurai közösségek mellett – viszont ott az igazán életképes közösség, az Etrée. Az értékmentő, az értékörző, a törvénykereső, a törvényalkotó közösség. Vajon a regény belvilágát tekintve ez a közösség mennyire hatékony a mazurai? Hiszen a bengyeri közösség-eszme a mazurainak függvénye, hiszen a bengyeri kisszerűség nemcsak abban mutatkozik meg, hogy szeretne megmaradni, hanem abban is, hogy Mazura kétségtelenül elvileg is hat rá.

S. I.: Kétségtelenül igaz, de ez Bengyer balekságából következik. Bengyer komolyan veszi, elhiszi mindazt, amit Mazura nagy pátoisszal a hősi életfelfogás szükségéről, szinte kizárólagos szükségéről szaval. Az ötvenes évek elején ez nem volt egyedi eset. S Bengyer ráadásul barátja is Mazurának. Ezért írja meg a *Dekoráció* című versét. Bengyer „bedől”, s mi is sok mindent elhittünk, s legyünk őszinték, talán ez volt a szerencsénk. Nem voltunk állandóan agresszív állapotban, s amellet, hogy sok dolgot megértettünk – nem mindent. Ez némiként szerencsénk is volt.

M. K. S.: Etrét mi segítette ahhoz, hogy ilyen típusú tudjon válni?

S. I.: A házassága. Ne feledkezzünk meg Kláráról. Ő nagyon fontos. Ami Etrének sikerült, abban Klára részes. A regényben – persze ez szándékos – Klára az igazi, a nagyobb egyéniség, amennyiben sikerült őt megformálnom.

M. K. S.: Mi Etre legfontosabb tulajdonsága?

S. I.: A hűség.

M. K. S.: Bengyeré?

S. I.: A keserű játékosság. Valami ilyesmit mondanék.

M. K. S.: Ez már gyilkos játék, de csináljuk végig! Mazura?

S. I.: Az örűtség. Olyan örűt ő, aki azért nem öleli meg a forró kályhát. Mindent leegyszerűsít, csak egyféleképpen képes gondolkodni.

M. K. S.: Fábián?

S. I.: A bölcsesség? Ez önmagában lapos válasz. A belátás? A kétkedés? A bizalom!

M. K. S.: Az itt szereplők közül ki képes arra, hogy egy új regény főhőse legyen? Hogy a történet folytatódhasson? Ki tudja garantálni a folyamatosságot, azt, hogy Mazura nem számol fel mindent?

S. I.: Talán Etre érzékenysége?

M. K. S.: Van a hősök között erkölcstelen ember?

S. I.: Persze, Párizsi János.

M. K. S.: Mi ennek az erkölcstelenségnek a legfőbb ismérve?

S. I.: Már *Az elveszett bárányban* erkölcstelen, ahogy 44-ben viselkedett. Erkölcstelen a Gittához fűződő viszonya. De legerkölcstelenebb, ahogy a hatalmat

igényli, ahogy kézben tartja, s ahogy nem engedi el. Főként a hatalomvágya erkölcs-telen.

M. K. S.: Párizsi megvetésre méltóbb, mint Mazura?

S. I.: Igen. Mazura előtérben van, ő vállal. Párizsi a háttérben húzza meg magát. Az a visszataszítóbb jellem, aki nem vállal. Gondolj a kápolnában lezajlott ülésre, ami szintén 56-hoz kapcsolódik. Itt mindenki elkötelezi magát, s Párizs az egyetlen, aki páholyból nézi az egészet. Biztosan 56-ot is így nézte.

M. K. S.: Én úgy érzem, a *Budai oroszlán* olyan regényed, amely szinte követeli az esztétikai elemzés mellett a benne elrejtett üzenet kihámozását. Aki írta, elfoglaltság nélküli tanú, nem kívánja utólag megváltoztatni a kor politikai – s ami fontosabb: szellemi áramlatainak történetét. Olyan kívülálló, akinek a napi lét szinte csontjára ég a bőrt, de ezt az objektív tudósítás érdekében alig hajlandó észrevenni. Mégis tudjuk, hogy nemcsak Etre, de Sötér is – *akkor* változtatni kívánt. Ez a nyugodt intellektuális, de változtatni kívánó magatartás, amely végül is kapcsolatba kerül a politikai történéssel, ha jól fogalmazok, a hatvanas években is, de később is, korszerűen változtatva, a sötéri magatartás egyik legfontosabb jellemzője. Talán nem sértem a szerzőt, de ezzel az igénnyel olvastam a *Telihold* című novellát is, amely befejezi, de csak a történet szintjén a cselekményt. Meggyőződésem, hogy több maradt az íróban, mint amit kimondott. Ennek egyik bizonyítéka Krisztina alakjának megoldatlansága. Krisztina: típus, a hatvanas évek gondolkodásának hordozója. Úgy érzem, bár a *Telihold* nagyon művesen van megírva, hogy ennek a mondandónak a kibontásával adós maradt.

S. I.: Igen. Ez igaz. Krisztina valóban típus. De a novellát meg kellett írnom azért, hogy kitegyek egy pontot valahová. Vagy esetleg megkezdjek egy új gondolatot. A *Telihold* egy pont, amely esetleg végig nem írt mondatnak a végére került. Tisztában vagyok azzal, hogy az, ami a *Budai oroszlán* befejezése és a *Telihold* kezdete között van: nagy időszak, amelyet nem lehet egy novellába befoglalni. Regény lehetett volna belőle. Hogy meg tudnám-e írni ezt a regényt, amely a *Budai oroszlántól* elvinne a *Telihold* végére tett pontig? Szeretném megírni, jó lenne, ha meg tudnám írni. Amit egy regénybe bele kell írni, megvan hozzá. A hatvanas évekről nagyon éles képem van, talán még élesebb, mint az ötvenesekről, és boldog lennék, ha egyszer képes lennék megírni ezt. Ehhez valóban nagyon-nagyon fel kell készülni, a munkáimmal úgy kellene állnom, hogy erre négy-öt évet rá tudjak szánni, mert ennyi kell egy ilyen regény megírásához.

M. K. S.: Reméljük, hogy négy-öt év múlva találkozni fogunk az új regény lapjain Etrével.

KÖNYVEK ÉS ÉJSZAKÁK

(Olvasónapló Rába György, Rákos Sándor és Jékely Zoltán köteteiről)

Az először olvasott vers – és többnyire a más olvasmány is – hozzátapad valami-képp az órához, az éghajlathoz, melyben először találkozom vele. Február fagyos éjszakáin telihold áll magasan az utca fölött, a meredek háztetők a kéményekkel és az antennákkal az égen kirajzolódnak, a lépcső tetején két gázlámpa rózsaszín lángja, a kis előkerten hótakaró. Az utca sötét mint egy kút, a holdfényes falak, mint az üveg-lapok. Két verskötetet forgattam ezeken a téli éjszakákon; a hó és a holdfény, és a házak fekete oldala lettek e versek keretei. A hó olyan dús a fák ágain, mintha a plá-tán duzzadt fehér leveleket növesztett volna; a Várba vezető lépcsőn senki sem mer járni, mert a fokok éles hópárnák alatt tűnnek el. Fel-felkeltem versesköteteim mel-lől (felváltva olvastam őket), és az ablakhoz nemcsak a téli utca vonzott, hanem az új könyvespolcom is, melyet élvezettel rendeztem be, és elsőnek ezt a két kötetet emel-tem le róla: Rába György kötetét, a *Próbaidőt* és Rákos Sándorét, a *Társasmonológot*. Egyman társai ezek a kötetek, párhuzamosak és ellentétesek.

Rába György több kötetét olvastam az utóbbi évtizedben, a *Lobbanásokat* (1973), a *Rovásokat* (1980) és most a *Próbaidőt*, mely új verseket épp úgy tartalmaz, mint váloga ást a régi kötetekből, 1943-tól, *Az Úr vadászata* című kötettől kezdve. Nemrég jelent meg Rába kiváló Babits-monográfiája, mely külön tárgyalást kívánna, s amely ugyan külön áll a verseskötetektől, de valahol, egy mélyebb szinten össze is tartozik velük. A *Próbaidő* új versei ugyancsak összetartoznak a régebbi versekkel, de már megmutatkozik bennük valami, ami egy új költői életszakaszra figyelmeztet. Az új versekkel láthatólag új korszak kezdődött Rába György költői fejlődésében, pedig az újak is a régi Rába-versekre emlékeztettek, talányosságukban, felépítésükben. A vers-alkotás módszere ugyanaz maradt, nem változott a végsőig egyszerűsítés szándéka, – de talán épp a végsőig vitel hozza meg a változást. Egyébként ugyanaz a szándékos és rejtelmes töredezettség, ugyanazok a derékbatört versmondatok, megszakadó és hangnemet váltó dallamok, ugyanazok a tudatosan össze nem illesztett, különmemű, egymástól idegen szférákból kiragadott képek. Nemcsak a kép és a hangulata szakad meg és marad befejezetlen Rábánál, hanem a tárgy is. Mindezt ugyanúgy találjuk meg *Új verseiben*, mint a korábbiakban, s könnyű lenne kimondani, hogy e verseknek a szakadozottságuk a legfőbb jellemzőjük. Nem zárul-e befejezetlen mondattal a *Calais-i polgárok*, nem áll-e félben maradó mondatokból *Az árnyék tohásza*? Az új versek között találjuk e költői eljárás programjának tekinthető *Recept a versíráshoz* című költeményt; ez a vers kertelés nélkül közli a Rába-versek létrejöttének elvét: „az első szavak vérbuggyanása / sőt egy kezéd ügyébe eső / tárgy eszméje is megkötheti / a képzetek fölhevült lég-hajóját”. Rába képei is a „kezeügyébe kerülő” tárgyakból, jele-netekből, emlékekből keletkeznek, és egy autonóm logika szerint sorakoznak egymás után. A versteremtés logikájának ez a titkos volta, azaz inkább felfedhetetlen rejtett-sége adja meg ezeknek a verseknek különös, láomásos hatását. Rába a minél kisebb terjedelmű versekben képes nagy méreteket átfogni, – s ha most melléje olvasom Rákosnak, a költőtársnak kötetét, úgy érzem, hogy ő inkább a nagy terjedelemben otthonos igazán, ott tudja összpontosítani magát a lényegre.

Tragikus világ az, melyet Rába szakadozottsága érzékeltet. Kafkai világ, nyom-asztó és megválthatatlan, elátkozottak világa, ahol a természet éppoly kafkai, mint a társadalom. Szinte kiütnek ebből a közegből az olyan „hétköznapi” versek, mint a

labdarúgásnak szentelt *Tizenegyes*, sőt még a régi és az új világ látomását egymásra vetítő olyan városvers is, mint a *Lőcse*, vagy a *Prágai hétköznapiak*. Az Új versek hátterében azonban felszakadozik valami sötét felhő, és hallhatóvá válik az, amit a régi versek nem akarnak nevén nevezni.

Azaz, a régebbi versek között is elűt némelyik a költemények többségéről, és mintegy igéri a legújabb fejleményeket. Ilyen a *Vörösmarty*-vers, ez a nagy költemény, az 1961-ben lezárult korszak egyik legszebb darabja. E vers képeinek szorosra fogott láncolata, az egész költemény látomásos egysége voltaképp *klasszikus* eredmény. Ne feledjük, Rába még szonettet is írt (*A csoda levetkezése, Koldusok*), és még ebben a formában is, mely minden képet annyira egységbe zár, atonális hatásokat, töredezettséget tud elérni. Olyan líra az övé, mely minél mélyebbre rejtőzik a világ elől, a rejtőzés görcsös vágyával. Efféle verseinek együttesében annál meglepőbbek az olyanok, mint a *Kísérőzene*, amelynek elengedettsége, lágyága úgy hat, mint a felhők közül előtörő fény. Van valami rokonság Rába költeményeinek töredezettsége és a posztimpresszionista festészet olyan stílusjegyei között, amilyenekkel például Czöbel képein találkozunk. Megszakadás és irizálás, az az eljárás, hogy a valóság a dolgok elrejtéséből derüljön ki: mindez éppannyira festői, mint költői eljárás. Egyébként a *Próbaidő* egyik megkezdése: a folyamatosság benyomása. Rába újító költő, pályája kezdetétől az, és már 1947-es kötetében megtalálja azt a formát, melyet később csak leegyszerűsít. (*Mint az eső* stb.)

Mi a változás a *Próbaidő* Új verseiben a régiekhez képest? Talán nem túlzás azt mondani, hogy egy klasszikusnak nevezhető korszak kezdődött el Rábanál: a legtöredettebb versekből is szorosabb egység áll össze ma, mint korábban, nagy versek következnek egymásután, melyek nem a tömegük, hanem a feszültségük miatt nagyok, a képek mögül szemérmes líra merészkedik elő. Olyan versekre gondolok, mint az *Ismeretlen életképe*, a lovak látványával („faruk egy másik létben mozdulatlán”), a már említett *Calais-i polgárok*, zártságában és befejezetlenségében, és a nagy verseket betetőző *A nyest*, és a *Mozgásgátoltak* egyedülálló prózaverse. Rába klasszicizálódásának – ha nem tévedek ezzel a megérzésemmel – fontos lehet a folytatása: a vers szétbontása után a vers összefogásának új lehetősége rejtezik ebben az új korszakban.

Rába keveset, és nagy gonddal – mondhatnám: lírai átgondoltsággal – alkotó költő, Rákos Sándor öhozza képest maga a felszabadult játékosság, ironia és kedély. Az utóbbi időben több példáját láttuk a költői behelyezkedésnek, valamiféle lélek-vándorlásnak, mikor a költői képzelet testbe öltözik egy korszakban, egy távoli környezetben, idegen személyekben. Ennek a költői játéknak sajátos változatával találkozunk Rákos Sándor maszk-verseiben. Az ő maszkjai mindig ironikusak, de például a *Berda-liturgiák* verseiben: megrendült ironiával. Rákos bravúros formaművészeknek bizonyul, Balassi, Csokonai, Berzsenyi és Berda József formáinak magára vételével. Persze, a *Berda-liturgiákban* többről van szó, mint holmi stílusutánzatról, annak ellenére – vagy éppen azért –, hogy Rákos stílusutánzatait a legszebb Berda-versek közé sorolhatjuk. Azok a festők jutnak eszünkbe, akik híres képről készítettek másolatot, a maguk stílusában (gondoljunk Picasso Velazquez-másolataira). De itt még a másolatok másolatával is számolnunk kell, mert a Balassi- és Csokonai-utánzatokat a pseudo-Catullus készítette, azaz Rákos Sándor, pseudo-Catullus maszkjában. Ugyanezt mondhatjuk el a kötetben található fiktív Berda-fordításokról, az anakreoni, a Villon-t követő, a Donne-t utánzó, és a Verlaine-t szabadon variáló költeményekről. Rákos két maszkot is föltesz: Berdaét, és annak a költőnek a maszkját akit Berda úgy kívánt meg, mint a verseiben megünnepelt ételeket. Szellemes játék ez, de ismétlem: a költő legsajátosabb mondanivalóját szolgáló. Meglepő játék, mivel Rákos Sándor, akit az oldott modern vers művészeként ismerünk, itt bebizonyítja, milyen fölényes birtokában van különféle korok és költők legnehezebb formáinak.

A Berda-liturgiák lényege mégis az, hogy egy életbölcsestést közöljenek, mely Berdaé is, de éppúgy a költőé. Berda József legendás személyé válik, az élet tanító-mesterévé, aki ártatlan örömökre, minden öröm óvására és becsülésére, valami paradicsomi tisztaságra akar megtanítani. „Miért is volna inkább képzelődés az öröm, mint a szenvedés?” (Kiáltvány) „Érdemes-e csupán / a nemtelen rosszindulatért,

acsarkodásért, mindentéle / gyűlölködésekért életetek?" Azokat a gondolatokat, melyek Berdánál talán csak lappanghattak, Rákos „liturgiája” Berdánál világosabban kimondja. A ciklust megszakító „közbeszólások” ezek a feszült prózaversek, Jean Follain prózaverseire emlékeztetnek, akivel néha Párizsban töltötte estéit Rákos. A *Liturgiák* stílusa Berda és Follain között helyezkedik el, és mégis, sajátosan egyéni stílus, mintha ez a költő annál inkább hasonlítana önnönmagához, minél inkább akar másokra hasonlítani. Folytatva a festészeti párhuzamot, pl. Pissarro úgy találta meg a stílusát, hogy egy ideig tőle idegen stílusban, Seurat pointilizmusának technikája szerint festett. Rákos is legjobb személyes témáira talál Berda-utánzásaiiban. Ilyennek érezzük az *Amikor zivatar érte utol a rengetegben* című költeményt, vagy méginkább a *Szőnyinél, Zebegényben* címűt: mindkettő hallott történet is, személyes élmény is lehetett. (Játékos filológiával utal is egy lábjegyzetben arra, hogy egy másik költő is szerette Zebegényt). A Berda-maszkot nem lehetett könnyű viselni, noha Follainban olyan partnert talált Rákos Sándor, aki Berdának jó társa lehetett volna. A Berda-versbe belebújni pedig azért nem lehetett könnyű, mert ez a vers oly egyszerű és ártatlan, anélkül, hogy naivságot mimelne. Könnyebb lehetett elviselni a Catullus- és Dosztojevszkij-maszkokat. Az előbbi egy féltékenységtől feldúlt szerelem (és házasság) modern története: a maszk itt úgyszólván tapintat kelléke. Ebből a ciklusból kiemelkednek *A hűség és a hűtlenség játékai*, valamint *A lehetetlen lehető játékai*; bájos anakronizmussal Balassi Júliájához hasonlítja Lesbiát, persze Balassi versformájában, és Csokonai strófaképletében itt siratja el Vitéz Mihályt is. A maszk nélküli versek nem kevésbé szellemesek a maszkverseknél: *Holt terek, utcák* egy taxi rövidhullámú diszpécser utasításaiból idéz fel egy sírba szállt magyar irodalmat. A kötetnek legnagyobb igényű költeménye azonban a *Csigavonalban*, mely azért olyan felszabadult, mivel a költőnek itt már nem kell maszkot viselnie. Bizonyos, hogy az utóbbi évek egyik legszínesebb és legváltozatosabb, leginkább felszabadult és szellemes verseskötete a *Társasmonológ*.

*

A romantika sora nem zárult le a múlt században: a mi korunkban is vannak váratlan újrалlobbanásai. Századunk elején a francia irodalomban Alain Fournier regénye, A nagy Meaulnes története (*Az ismeretlen birtok*) teljesebb romantikát hozott vissza, akár a múlt századinál. A mi irodalmunkban pedig Jékely Zoltán költészete valósít meg olyan romantikát, mely bizonyos értelemben a múlt századi magyar romantikánál mélyebb. Mélysége: az álom és a révület mélysége – és nem is annyira a fantasztikum, mint inkább az a fajta különösség, melyet ez a költő a különös hétköznapiakban talál meg. Jékely romantikája, s e romantika látomásos, álomszerű gazdagsága, persze elsősorban a költeményeiben érvényesül, és első verseskötetéből, az *Éjszakák*ból (1936) a romantikus érzékenység legtisztább hangjait halljuk ki. Olyan költeményei, mint a *Csillagtoronyban*, vagy a *Nizsinszkijhez*, és később a *Madár-apokalipszis*, oly tökéletesen valósítják meg mindazt, amit a romantika legkorábbi korszaka állított, hogy ehhez képest azok a műfajok, melyekben e versek látomásait folytatni akarja, szükségképp alulmaradnak. Érvényes ez a novelláira is, melyeket az elmúlt évtizedben adott ki, *Az Isten madara* című kötetben (1973) és az *Édes teher* (1982) címűben. Költeményeinek álomvilága itt lidérces valósággá olvad át, de sohasem azzal a zenei varázssal, mint a költeményekben. Versei egy rajongót, egy látnokot mutatnak meg, novellái azonban egy megkeseredett embert, aki felé félelmetes, visszariasztó arcát fordítja a valóság. Boszorkányszerű vénasszonyok, mohó és buja némberek, züllött férfiak, beteges fiatalok bukkannak fel ezekben a novellákban, melyeknek hősei mindig kudarcot szenvednek: hiába várnak örökségre, a soká áhitott asszonyt csak rövid időre találják meg, s a szicíliai városka 24 lépcsőfokán nem tudják felvinni kijelölt menyasszonyukat. Jékely versei beteljesült álmok – novellái azonban: a mindig kudarcot szenvedő valóság.

Különös érzés Jékely novelláskötetét olvasnom: ifjúságom barátja volt, aki szereplőként lépett be első regényembe, a *Fellegjárás*ba. Azokat a történeteket hozta magával a regény *Flóriánja*, melyekkel most novellásköteteiben találkozom – vagy ha nem is szöveg szerint ugyanezeket, de hangulatuk és légkörük szerint hasonlókat. Akkor is, ma is, Jékely költeményei álltak hozzám közelebb, míg a novellákban, a félelmetes történetekben túl könnyű felismernem egy stilizált maga artást, mely néha különködésnek hat. A költemények álmainak hitelessége mindig kézenfekvő. Azt az erdélyi nyelvet, melyet Jékely prózafordításáiban, és különösen Thomas Mann *Kiválasztottjának* fordításában megcsodálhatunk, sőt, amelyik Széchenyi *Naplójának* magyar szövegében prózafordításunknak talán legnagyobb teljesítményét nyújtja: a novellákban néha lazán használja az író. A fordító keze kötött, és ez a kötöttség kedvezett Jékely stílusának, és nem, hogy elnyomta volna énjét, de legértékesebb nyelvi ösztöneit bontotta ki.

Tudom, hogy Jékely fontosnak tartotta novelláit, minduntalan felhívta rájuk a figyelmet. Ha a százéves *Ekrúzén* történetét olvasom, aki kénköszagú ágyába fiatal rokonlányokat kényszerít, hogy aszott testébe átszívja egészségüket – vagy az *Édes teher* elmondójára gondolok, aki ledől a huszadik lépcsőfokon, és a hóhér toloncolja ki a szicíliai kisvárosból: ezeket az írásokat olvasva úgy érzem, Jékelynek el kellett mondania valamit, ami nem illett verseibe. Barátságunk idején, húszéves korunkban megvolt még a tabáni temető, sőt a vízivárosi is, és Jékely késő éjszákakon szeretett átvágni ezeknek a sírkerteknek omladozó kriptái közt, a túlsó utca villanyfényes hétköznapijába. Valahogy így vág neki a novellák témáinak is, és közülük az ostrom utáni évekről szóló novellákban az ilyesmi még csak nem is különség, hanem szükségszerűség, hiszen Buda egy nagy temető volt.

Meglep, milyen következetesen tudott kitartani Jékely az ifjúkori hajlamai mellett, és mennyire képes volt utolsó korszakában is úgy látni a világot, ahogyan ifjúkorában látta. Vannak, akiket változásai, átalakulásaik gazdagítanak, és vannak, akiket makacsságuk, mellyel önmagukat el nem engedve, ahhoz ragaszkodnak, akik voltak. Jékely az utóbbiak közé tartozik. Jól járt-e ezzel? Az ilyen művészi makacsság sok mindentől meg is fosztja az alkotót. Mennyit és hányszor változott Krúdy, akihez pedig a novellista Jékely oly közel áll. Jékely novelláiban meghatottsággal ismertem fel az egykori közös barátot, aki az én szememben a csodáknak abból a világából érkezett, melyet a harmincas években fedezett fel, az újakat kereső irodalom. Talán én vesztettem azzal, hogy a régi Jékelyt megtalálom ugyan, de azt az egykori éneket, mellyel történeteit akkor hallgattam, többé nem találom?

KÖRKÉP A HETVENES ÉVEKRŐL

Domokos Mátyás: A pályatárs szemével

Huszonhét beszélgetés anyagát tartalmazza Domokos Mátyás kötete. Ezek a beszélgetések először a rádióban hangzottak el, utána a Kortársban jelentek meg, most egybegyűjtve kötetben láttak napvilágot. Domokos Mátyás beszélgetőtársai írók és költők, a mai magyar irodalom jeles és kevésbé neves alkotói, mindegyikük okkal-joggal kapott helyet a válogatásban – noha majd ugyanennyi író-t majdne-m ugyanekkorá érdemmel lehetett volna besorolni a nyilatkozó pályatársak közé. De ne azt nézzük, ki nincs benne, hanem azt, ki talált helyet a könyvben – teljes névsor helyett csak néhány nevet említve: Cseres Tibor, Csurka István, Fekete Gyula, Fodor András, Gáll István, Hernádi Gyula, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Kormos István, Lator László, Nemeskürty István, Petri György, Somlyó György, Szakonyi Károly, Szász Imre, Tandori Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Vas István, Weöres Sándor volt, a többi között, Domokos Mátyás eszméket cserélő társa és vitapartnere.

Ne restelljük bevallani, hogy kicsit elegünk van az interjúkból, beszélgetésekből, műhelyvallomásokból; megcsömörlöttünk tőlük, olyan nagy adagokban tálták elénk a különböző lapok ezt az irodalmi „négykezes”-t. A *pályatárs szemével* a kevés kivételek sorába tartozik. Domokos Mátyás beszélgetései mentesek a szokványtól, az interjú-kliséstől. Őt az író, az író műve, leginkább a gondolatai érdeklik, ezen túl pedig az, hol tart a magyar irodalom a hetvenes években, melyek az igazi kérdései, megoldandó problémái és milyen gondok szorongatják vagy hevítik alkotóit? Ezek a beszélgetések rendszerint közelebb állnak a tanulmányhoz és az esszéhez, mint a szabványos nyilatkozathoz. Domokos Mátyás kérdései s a hozzájuk kapcsolt utalások, bővitmények és kitekintések nem maradnak meg a beszélgetőtárs művei által bezárt körben; túlmennek rajta, érintenek világirodalmi párhuzamokat, kiterjednek elméleti vonatkozások irányába. Ráadásul mindezt a hetvenes évekkel hozzák kapcsolatba – kimondva, kimondatlanul, azt a kérdést célozva meg, hol tartott a magyar irodalom a hetvenes években; mi volt hát az igaz: a hullámvölgy vagy a hullámhegy; a zátonyra jutás, netán a hanyatlás vagy az emelkedés? Azt máris elárulhatjuk, hogy Domokos Mátyást alapvető gondok és bajok nem nyomasztják a hetvenes évek irodalma láttán, az időszakot nem tartja hanyatlónak, sőt, meglepő eréllyel veszi védelmébe a próza eredményeit; ha valami zavarja, az elsősorban a versromlás, a költészethigulás. Egyébként jóhiszemű, megértő és értéktisztelő; azonközben, hogy bámuljuk intellektuális vezérlésű kérdésés-technikáját, azt is csodálattal nézzük, mennyi rejtett értéket, szépséget, eddig bevilágítatlan kapcsolatot tár elénk. Erre talán elég egyetlen példát idézni; Somlyó Györgyöt is elámitja azzal, hogy apjának, Somlyó Zoltánnak egyik művében a Krúdy-párhuzamok mellett meglátja a Móriczra utaló nyomokat. De nemcsak a múltból emel ki ehhez hasonló analógiákat: a jelenben is nagy kedvvel nyomozza az írók művei közti gondolati, stílári egybehangzásokat, a rejtett kapcsolatokat, a korjellemző hasonlóságokat. Domokos Mátyás nemcsak óriási olvasottságának, lenyűgöző memóriájának adja ezzel tanújelét – valamit bizonyítani is akar ezekkel a gyakran oly váratlan rámutatásokkal. Azt, hogy ő elsősorban értő, érzékeny olvasó; a bonyolult elméleteknél jobban érdekli maga az anyag, a műalkotás s az elméleti állványozásnál többre becsúl az élményt. Egyáltalán nem azt jelenti ez a műre irányuló érzékenység, hogy csupán a benyomásaira esküszik, hanem azt, hogy az előítéletektől akarja mentesíteni magát. Nincs szüksége arra, hogy napjaink elterjedt kritikai, irodalomelméleti kategóriáit használja; valójában ő nem kritikát, nem műelemzést, hanem

műértelmezést ír, ami egészen más, mint a külsődleges bírálat, de távol áll az elvont apparátust működtető műelemzéstől is. A műértelmezés valójában magához az irodalomhoz tartozik; amellet, hogy értelmezés, a művek továbbgondolása is, az alkotások Nemeth László-j kíváncsalmom szerinti bekapcsolása az irodalom életébe.

A beszélgetések oly sok kérdést érintenek, hogy közülük csak néhányat említhetünk meg, kiemelve azokat, melyek a hetvenes évek irodalmának általános képét új vonásokkal gazdagítják. Nem az úgynevezett vallomások érdekelnek bennünket: az alkotók bel- és külvilága kevésbé köti le érdeklődésünket; ami képzeletünkre hatni képes, az a művek világa, a művek közötti viszonyrendszer. Az például, ahogyan Cseres Tibor rámutat arra, hogy a második világháború ábrázolásakor melyek, a lírikussal szemben, a prózaíró nehézségei: a regényíró, aki a teljes igazságot akarja kimondani, kénytelen pályáján vallomásszüneteket közébe iktatni. A prózaíró dilemmáját ecsetelte Gáll István: ő úgy látta, hogy a hatvanas években nagyobb volt az idézőjelben mondható „szellemi huzat”, míg a hetvenes éveket a bizonytalanság jellemezte. A közéleti és politikai költészet mibenlétéről, mai lehetőségeiről Domokos Mátyásnak nem sikerült Garai Gáborral egyezséget kötnie; annál előbb létrejött a megegyezés Hubay Miklóssal a mai magyar dráma sanyarú helyzetéről, a színházak érthetetlen tartózkodásának súlyos következményeiről. Nagyon érdekes, ahogy Kardos G. György elhárítja magától azt az író számára érdektelen kötelezettséget, hogy a regényről amellett, hogy írja, elmélete is legyen s aztán mégis vázol róptében egy regényteóriát, amelynek kezdete és vége: a valóság, minden kitaláció nélkül.

A költők semmivel sem bizonyultak kevésbé érdekes beszélgetőtársaknak, csak kissé bajosabb egy-két mondatban jelezni mindazt, amit Kálnoky László, Kormos István, Lator László, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Tandori Dezső, Vas István, Weöres Sándor közölt Domokos Mátyással. A hígmagyarul verselő költők legkiválóbb szakértője nagyon pontosan tudja, mit kérdezzen: Nemes Nagytól a költői képről, a költői szerepről Pilinszkytől, Petri Györgytől, Tandori Dezsőtől, a költői szabadságról Vas Istvántól, az értelmetlen vers értelméről Weöres Sándortól. Vagy a költői hagyományokról Kormos Istvántól, a vers kötöttségeiről Lator Lászlótól.

Könyve bevezetőjében Domokos Mátyás a magyar irodalom két sajátosságát emelte ki, mint olyat, amely számára a beszélgetések során irányadó volt és kimondatlanul is előfeltételként szerepelt mindegyik párbeszédben. Először azt, hogy gondolkodó irodalom, amit úgy értelmez, hogy ez az irodalom „ön maga helyzetére, útjára, sorsára, társadalmi, erkölcsi, művészi lehetőségeire és feladataira folytonosan és folyamatosan reflektáló tudat.” Másodjára realista jellegét hangsúlyozza, mondván: „a magyar irodalom, amellet, hogy gondolkodó irodalom, ha szabad így mondanom: genezisében realista irodalom. Úgy értve e szót, hogy formailag avantgarde-nak minősülő értékeit is ideszámítva, mindig valamilyen realitás, valamilyen – filozófiai értelemben vett, de írói módra felfogott és értelmezett – valóság, s ezáltal „valamilyen igazság fejeződött s fejeződnék ki benne ma is”. E két axióma előrebocsátásával a szerző kiterítette kártyáit, nyílt programot adott és egyúttal határozott vonalakkal megrajzolta azt a kört is, amelyen belül akart maradni. Jó tágas ez a kör, ugyanis mindkét fogalom elég rugalmas ahhoz, hogy sokan elférjenek benne; ha jól értjük a szót: mindenféle érték helyet találhat itt, csak valódi érték legyen. Mégsem lehetett oly objektíven körültekintő Domokos Mátyás, hogy minden irányban egyformán méltányos lehetett volna s így aztán akarta vagy sem, könyve állást foglalt abban az egyoldalú, felemás, ingerült – és semmi eredményt nem hozó – vitában, amely akörül forog elég régóta, hogyan lehetne a hátrányos helyzetbe került realista írókat az őket megillető helyre ültetni? Domokos Mátyás nem foglalkozik az irodalom ilyenféle képpen tagolt erőviszonyaival és teljesen figyelmen kívül hagyja ennek irodalompolitikai vonatkozásait. A beszélgetések során utalnak arra, hogy számít ugyan az idő-környezet, nem elhanyagolható a divat hatása, létezik „izlés-terror” s az sem mindegy, miről, kiről beszél a kritika többször és elismerően, mert sokat nyom a latban az irodalombírálat propagandája. De valójában mégis az számít, hogy aki ír, meg tudja csinálni, amit meg tud csinálni – Vas István szavait szabadon átköltve – a többi azért jobbra ürügykeresés,

mentegőtőzés és dohogás. Domokos Mátyás tehát nem, – beszélgetőpartnerei azonban néha sort kerítenek arra, hogy a viszonyokat, a külső körülményeket, a kritikát okolják olyasvalamiért, amiért egyesegyedül az író felelhet.

Meglepő, hogy a szigorú ítélő Domokos Mátyás végül milyen biztató képet bont ki a beszélgetések adalékai révén a hetvenes évek magyar irodalmáról. Könyve olvastán támadhat az a benyomás, hogy a „visszaesés vagy továbbjutás” körül zajló vita valójában légből kapott dilemma volt. A pályatárs szemével meggyőzően bizonyítja, hogy szó sincs pangásról, a magyar irodalom tartja a szintjét, erőnléte kiváló, jövője biztató. Ezt iparkodunk mi is, Domokos Mátyás kiváló könyve nyomán, elhinni, s nem is kell magunkat külső érvekkel meggyőzni ahhoz, hogy nagyobb távon belássuk a szerző igazát.

KÖLTŐ NAKONXIPÁNBÓL

– Kormos István: *A vasmozsár törője alatt* –

A Kormos István prózai írásait – személyes vallomásait, nyilatkozatait és irodalmi cikkeit – összegyűjtő kötet borítóján Nagy László emlékezetes rajza található. A baráti kéz a hetvenes években örökölte meg Kormos István arcvonásait, a szemeket s a száj körül gyűrűző barázdákat emelte ki, az elégikusan merengő költőarcot, amely mintha valami bölcs sejtelmet titkolna: leszámolást az élet hívságaival, készülődést a végső elszámolásra. Valami olyan tudást, amelyről a *Szegény Yorick* és a *Nakonxipánban hull a hó* sorai adtak hírt annak idején. Ez a keserű, mégis benső nyugalmat adó tudás üt át azokon a derűsebb arcmásokon is, amelyek megjelennek előttünk, ha Kormos Istvánra emlékezünk. Sokan őriznek emlékezetükben ilyen arccokat, őrzöm őket én magam is: Kormos Istvánt Bécsben, a Magyar Műhely baráti gyülekezetében, amint az esti lámpafényben gyűrött, mégis derűs arccal szavalja Szttya Attila Bendeguz feledhetetlen kinrimeit; Párizsban, a Conti kávéház teraszán, amint figyelmesen, mégis könnyedén megbabonázza az elektromos játékautomatát; baráti társaságban, sűrű cigarettafüstben, amint régi irodalmi történeteket mesél. Igen, nemcsak könyveit és verseit őrzöm, az arcvonásait, mozdulatait és szavait is, amelyek most rendre felelevenednek, ahogy vallomásait, nyilatkozatait olvasom.

Ezek a vallomások és nyilatkozatok nagyrészt a múltat idézik fel, a gyermekkor s az ifjúság gondok között telt, mégis tündéri éveit, midőn a költészet mágiája más varázslatokkal egészült ki, vagy éppen más varázslatoknak adta át helyét: a szerelem, Párizs, a könyvek egymást kiegészítő varázslatainak. Mert Kormos, noha a legfontosabbnak természetesen a verset tekintette, elemi jóérzéssel tudott megmerülni mindabban, amit kevés jóban, amit rövid élete kínált neki, s boldog örömmel fogadta el a sors egyszerű ajándékait: egy koranyári kirándulást Normandiában, egy őszi barangolást az erdélyi hegyek között, egy napfényben fürdő délutánt a Népstadion lelátóján, akár egy baráti sakkjátszmát a Hungária kávéházban. Minderről beszámol vallomásaiban és nyilatkozataiban, a prózai írások karcsú kötete ennyiben életrajzi forrást jelent, amely a kutatókat és a közönséget egyaránt eligazítja a költő életének fontosabb eseményeiben. Ennek az életrajznak vannak közismerten anekdotába és legendába illő mozzanatai, emlékek és események, amelyek rendre beépültek a versek költői anyagába is, és amelyek az önéletrajz visszatérő motívumaiként mutatják, hogy Kormos István milyennek látta magát, milyen képet akart hagyni önmagáról az utókornak. A költők, nem is mindig szándékosan, megteremtik saját legendájukat, vagy legalábbis előzékenyen engedik, hogy ez a legenda kialakuljon vallomásaik, nyilatkozataik és persze műveik nyomán. Kormos emberi egyénisége és költői műve körül is legendák lengedeznek, s valóban e legendákban kedvét lelte ő maga is. Az ifjúság homályba vesző éveiről, midőn Kormos a háborús esztendők Budapestjén kereste önmagát s a maga igazi feladatait, például ma sem sokat tudunk, legfeljebb annyit, hogy a költő egy pillanatban hivatásos futballistának készült, s a ferencvárosi csapat zöld-fehér színeiben rúgta a gólokat. De legendák lengték be a költői indulás, a két-évtizedes kényszerű némaság vagy éppen a párizsi évek történetét is, midőn a költő majd három esztendőig a francia város sűrűjében találta meg a maga Bakonyát.

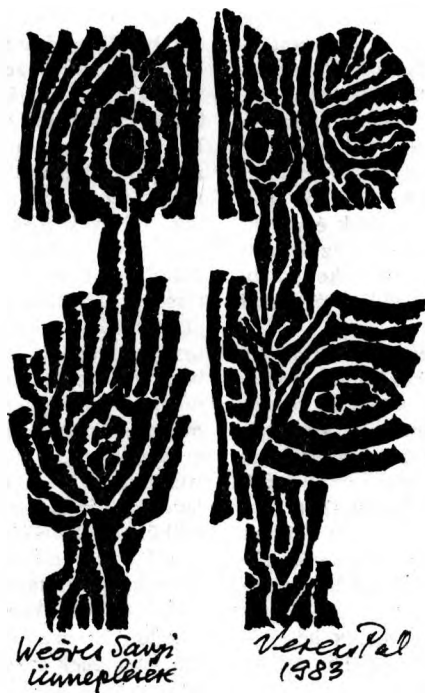
Szelíd fényben tűnnek fel ezek az életrajzi legendák a visszatekintés nyomán, egyszersmind valóságos tartalmat kapnak, s az a valóság, amelyet Kormos István felidéz, talán még színesebb, mint a múltját övező különös történetek. Emberi alakokkal, meghitt tárgyakkal, bensőséges eseményekkel telik meg a gyermekkor mosonszent-

miklósi, mecséri és lébenyi kisvilága, fogható közelségbe kerül a költői bemutatkozás vagy a párizsi, normandiai kalandozások története. Minden apróságnak, minden párányi emléknek személyes jelentősége és költői értéke lesz, csakúgy, mint a versekben, amelyek maguk is az emlékezet apró felvillanásait, a múlt idők tűnékeny dolgait tették a költészet alig megfogható anyagává: így kap váratlan érzelmi súlyt és térfogatot egy üres fém hőmérőtok, egy régi gyümölcskosár vagy egy háborús pusztulást átvészelt, rozsdás vasmozsár, s így kapnak fénylő glóriát az emlékezetben élő emberi arcok is. Tiszta szép emberi arcokat rajzolnak Kormos István emlékezései: a nagyapáról és nagymamáról, akik nemcsak felnevelték, hanem emberségből is életre szóló tanítást adtak neki; a felszabadulás után kibontakozó új magyar költészet legendás hőseiről, Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről, akiknek ifjú arcmását kevesen ábrázolták annyi szeretettel, mint ő; az ötvenes évek rejtkező magyar költészetéről, Vas Istvánról, Jékely Zoltánról, Csorba Győzőről, Nemes Nagy Ágnesről, akik kitaszítottan, s évekig reménytelenül tartották fenn a szuverén alkotás hitét; vagy párizsi barátairól, közöttük Gara Lászlóról, aki a megszállottak önfeláldozó konokságával dolgozott azon, hogy a magyar költészet végre eljusson a nagyvilág nyilvánossága elé. Megannyi emlékezetes arckép, gyengéd líraisággal megrajzolva, arcképek, amelyek csarnokában azt is megtudjuk, hogyan élt, mivel küszködött s miben reménykedett Kormos István az emberi sors és a magyar történelem terheivel a vállán: „a vasmozsár törője alatt.”

Nemcsak az életrajzot s az életmű emberi környezetét világítják meg ezek a vallomások és nyilatkozatok, hanem a költő személyiségét, gondolkodását, életérzését, az irodalomról kialakított szemléletét és meggyőződését is, és ebben a tekintetben ugyancsak legendákat oszlatnak el, illetőleg töltenek meg igazabb tartalommal. Kormost kalandos természetű vagabundnak, Villon huszadik századi magyar rokonának tekinti az irodalmi közvélemény, aki vastag pulóverbe öltözve merült meg a pesti vagy párizsi éjszakában, korszerű trubadúr módjára énekelte meg a női test szépségét, vagy éppen a cigarettafüstös homályban a kártyákat forgatta barátaival, Csurkával, Csukással, Rézzel, Abodyval. Persze ezeket a színesen romantikus legendákat is jóváhagyja mintegy a prózai írások kötete, mindazonáltal fontosabb az, amit Kormos István valóságos egyéniségéről mond, és jóval fontosabb, hogy kinyitvánítja az élet és a költészet igazán lényegi dolgaiban vallott eszméit és eszményeit. A maga Nakonxipánját festő és építő költő ugyanis egyáltalában nem volt romantikus ködlovag, midőn lényegbevágó kérdésekre kellett választ adnia: önérzetes alkotó emberként vonult félre 1949 után, midőn úgy látta, hogy az irodalom szuverenitását tovább nem lehet fenntartani, s választotta azt a tevékenységi kört, a gyermekirodalom szervezését és művelését, ahol leginkább lehetőséget látott a nagy emberi és nemzeti értékek gondozására, közvetítésére, s ugyanilyen természetességgel tért vissza az irodalmi életbe, midőn hite szerint ismét megteremtődtek a szuverén költői alkotó munka külső feltételei. Mindent alaposan átgondolt, amihez hozzáfogott, s mindent következetesen elvégzett, amire, úgy érezte, vállalkoznia kell: műfordítóként teljes hitelességgel tolmácsolta a többi között Chaucer, Burns, Max Jacob és André Frénaud verseit vagy az orosz népköltészetet; verses mesék írójaként egy egész tartományt: a tréfás macskók és a Pincérfrakk-utcai cicák nevezetes tartományát csatolta ahhoz a varázslatos birodalomhoz, amelyet a magyar meseköltészet alkotott; kiadói szerkesztőként pedig jól működő s rendkívül gazdag könyvsorozatokkal: a Magyar Irodalom és a Világirodalom Gyöngyszemeivel egész nemzedékek verskultúráját alapozta meg, de az a szervező tevékenysége sem hagyható figyelmen kívül, amely fiatal költők egész raját röptette fel, olyan költőket, mint Nagy Gáspár, aki most ennek a prózai kötetnek a gondozásával is választ adott Kormos István egykori bizalmára, szeretetére. Igen, Nakonxipán romantikus álomsejtelmei között olyan tudatos, mindent következetesen végiggondoló s végigcsináló költő tette a dolgát, aki pontosan ismerte a vers értékét, a leírt szó súlyát és felelősségét, s meg tudott küzdeni a felismert és vállalt értékekért.

Kormos István munkájának: alkotó és szervező tevékenységének biztos erkölcsi

alapja volt, s ezt az erkölcsöt is a múltból hozta magával, mosonszentmiklósi parasz-
tok közül, a Darling hajdanvolt asztalától, ahol Végh Györggyel, Mándyval, Rábával,
Lator Lászlóval, Czibor Jánossal, Határ Győzővel vitatta meg az irodalom dolgait,
Sárközi Márta zugligeti kis házából, ahol a hivalkodás nélküli jóakarát és önzetlen-
ség napi gyakorlatát ismerte meg, Párizsból, ahol Gara Lászlótól tanulta, hogy milyen
készségesen s mennyi áldozattal kell szolgálni a költészet ügyét. Ilyen jóakaratot,
önzetlenséget, szeretetet tanúsított ő is mindenki iránt, akinek szüksége volt erre a
szeretetre, s kinek nem volt rá szüksége abban az irodalmi életben, amelynek rideg
érdekharok és csoportküzdelmek szabják meg az együttélési törvényeit? Kormos
önzetlenségének és áldozatkészségének is legendája van, s alighanem ez irodalmunk
legigazabb, leghitelesebb legendái közé tartozik: egyike volt ez a magyar irodalmi
élet tömör valóságainak, s csak nosztalgikus érzéssel gondolhat reá vissza mindenki,
aki az önzetlen jóakarathoz és szeretetnek ezzel a ritka emberi tüneményével talál-
kozott. Mert Kormos István igazi közösségi ember volt, a túlságosan is elkoptatott
szó igazi értelmében, amely szerint a közösségi érzést a személyiség természetes hű-
sége és önkéntes erkölcsi elkötelezettsége alapozhatja meg, s ha nem is hivalkodott
lépten-nyomon ezzel, igazi közösségi költő volt, aki, mint maga mondta, a legszemé-
lyesebb dolgait is úgy írta, hogy elképzelte azt az utazót, aki – mondjuk a villamo-
son – a versei fölé hajol. Mindig hű tudott maradni az övéihez: a szegényekhez, akiket
tiszt szavaival a költészetben képviselt, barátaihoz, akiket vállalt és önzetlenül sze-
retett, hű tudott maradni a magyar költészet nemzeti és közösségi hagyományaihoz.
Ebben a titkos, mégis mindig nyilvánvaló és természetes hűségben találta meg s
gyakorolta szüntelen a költészet nehéz erkölcsét, s ebben lelte meg a belső biztonság,
az emberi tartás zálogát is; ezért volt jó oka mondani: „kell s lehet emelt fővel nézni
a világba, bármilyen szélben, átvágva egyenesen a földeken, ha megcsavarodnak az
utak.” Nakonxipán költőjének én ezt az elévülhetetlen üzenetét hallom *A vasmozsár
törője alatt* vallomásaiból és nyilatkozataiból. (*Szépirodalmi*)

IKERBUKFENC

Olyan korszakban, amikor a társadalom mozgása lelassul, s a közösség által közvetlenül elérhetőnek tetsző célok összezsugorodnak — a nagy érzelmek, a nagyralátó költői személyiség fogadkozásai és kinyilatkoztatásai kevésbé kedveznek a lírai műalkotásnak. Van, aki cinikusan örvendezik ezen, mert soha, semmilyen körülmények között nem érzett még magában hivatottságot, erőt és hajlandóságot, hogy az általa „messianisztikusnak” vagy „világmegváltónak” csúfolt szándékokat magáénak vallja, sem akkor, ha egy néposztály vagy nemzet sorsproblémáinak vállalásáról, sem akkor, ha csupán a közműveltségi helyzet megjavításáról van szó.

Vannak azonban figyelemreméltó érzékenységgű művészek, úgynevezett kismesterek, akik nem képesek ugyan történelmi távlatokban gondolkodni, tervezni és programot adni, s még arra sem igen vállalkoznak, hogy megnevezzék a társadalom sebeinek és égető hiányainak okait —, de olyan pontosan és tárgyyszerűen írják le saját közérzetüket, hogy ezzel már egy lehetséges módon eleget is tesznek annak a nehezen kodifikálható kíváncsolomnak, amit forradalmi korszakokban oly aggálytalanul szoktak „a művész társadalmi hivatásának” nevezni. Ennek megértése kedvéért nem a forradalmár Gorkijt vagy József Attilát, hanem T. S. Eliotot idézem, aki *a költészet társadalmi hivatása* cím alatt ezt mondta: a költő, „Mikor kifejezi azt, amit más emberek éreznek, egyszersmind meg is változtatja az érzést, azzal, hogy tudatosítja: az embereket ráéberszti arra, mit is éreztek addig, és ezzel önismeretre neveli őket”.

Mező Ferenc, az *Ikerbukfenc* elsőkönyves költője, versről versre a közérzetét fogalmazza meg. Ez nem jelenti azt, hogy a régi vágású költők módján vallomások lírával. Közérzetlírikus — ám érzelmkifejezés helyett azokat a tényeket sorakoztatja föl, amelyek többé-kevésbé mindnyájunk (vagyis a „köz”) érzületére hatnak, mert életünk mindennapi körülményeihez tartoznak, akkor is, ha a versekben Mező egyéni körülményeiként jelennek meg.

A költői személyiség — a versek hőse — szinte a kívülálló szemével szemlélte, Chap-

lin-szerű figuraként csetlik-botlik az ábrázolt léthelyzetekben, ezekben a barátságtalanul szürke, unalmat és enyhe émelyt árasztó körülményekben, ahol időnként fájó és megalázó farbarágásokat is lehet kapni. A szerző nem antilirát akar művelni, nem a szavakon, hagyományos formákon tesz erőszakot, nem a nyelvvel manipulál, hanem a lírai hőst mutatja be „anti-hősként”. A lírai hőst — ez esetben antihőst — még az erősen önéletrajzi ihletésű költők esetében sem szabad egészen azonosítani a szerzővel. Mező verseinek antihőst a szerző életmódja, léthelyzetei s nem utolsósorban a jelleme határozza meg — mégsem azonos vele, mert önironikusan fölényes távolságtartás választja el tőle.

Jellemet mondtam, s ha eltekintünk a körülményeinktől, van igazság abban a régi aforizmában, hogy jellemünkben hordozzuk sorsunkat, végzetünket. A versek szempontjából szerencsésnek mondhatom azt a találgatást, ahogyan Mező Ferenc és kora egymásba ütközött. A költő olyan hőst (antihőst) formálhatott meg verseiben, akinek sorsa megbízhatóan jelzi mindennapi életünk durvaságait, kínosan komikus ellentmondásait, a nem-élelmes fiatalok sorsának alakulását s a mai praxis gyakori méltatlanságát a múlt pozitív hagyományaihoz.

„Ki vagyok én?” — kérdezi sok-sok változatban egy önmagát baleknek tartó fiatalember. (Megjegyzem: Szabó Lőrinc is baleknek nevezte magát a húszas években, mint bérrobotot végző szellemi munkás.) Az önellesajnálás azonban önérzetesebb tartást is takar. A költő „balekja” gondolkodó balek, aki nagyrészt tudatosan tűri, hogy kihasználják, félrevezessék s visszaéljenek jóhiszeműségével, mert belátta: az erkölcsi értékek legtöbbjét csak így őrizheti meg, s csak tisztességét feláldozva változtathatna ezen. „Lépcsőházi” gondolkodóként, de helyükre teszi a dolgokat, s anélkül, hogy különösebben moralizálna, erkölcsi elégtételt vesz és némi fanyar vigaszt is szerez: „A villamoson mondom magamban, / mondom a klozetten, a fürdőkádban, / néma, nyámmogó szájjal tréningezek, / és mindig a találkozó utánra lendülök formába / társak nélkül, / pálya nélkül, / cél nélkül, / egyetlen győztes kiáltással bedobom magam, / és lobogtatom a bajnok szaggatta szalagot / az éjszaka kihalt lelátói előtt”. (*Monológ*)

Feloldást azonban nem az erkölcsi ítéletek jelentenek számára — ehhez hiányzik az

önbizalmat adó közösségi jóváhagyás, és nem is képes kellőképpen fölmérni a tágabb összefüggéseket, emberi viszonyokat. A lélektani tüneteket diagnosztizálja csupán, de azokat meggyőzően, mert egyszerre tud személyes és tárgyilagos lenni. Főlegesség-tudata, öniróniával szemlélt kiszolgáltatottsága a lírai hős fölött állónak tünteti fel a szerzőt, és igazi kárpótlást a versek rezignált humorával éreztet: „És megjött végre a hőésés is / csupa lehetőség, a fehér város / rajzolhatunk rá angyalt, / hőembert építhetünk minden ház elé, / de a hőekék, / mint bordélyházban / a szomorú férfiak”. (Alkalmi vers)

Cyakori szava a *lehetőség*: az elszalasztott és a sosemvolt lehetőségek lírikusa – mégis megőrzi magában azt a Candide-ra emlékeztető nyíltszívűséget, mellyel az életre tekint, reményeiben folytonosan csalatkozva, de ki nem fogyva belőlük. Meg tudja hódítani azt a magaslatot, ahonnan saját sorsára letekintve megőrizheti a „kisember” méltóságát, sőt bizonyos kesernyés derűt is, melyet már-már öregesen bölcsnek érzek.

A versek stílusa s a kötet megszerkesztésének módja üdítő amatőrséget sejtet számomra, a szakmában gyártott profi-költemények, versfolyamok évadján. Mező nem akarja feszesen kiméret formájú versekkel „bizonyítani”, hogy *szakember* a lírában; többre becsüli az őszinteséget. S minthogy ez mégsem vezeti a dilettáns érzelmkifejezés vagy az idejétmúlt vallomáslíra zsákutcájába, kötetét egészében sikerültnek, költői jelenlétét igazoltnak látom.

Könyvét nem az egymást ellenpontosító és így erősítő fejezetek, ciklusok rendje, nem a versek egymásutánjának átgondolt építménye, hanem a tónus, az egyéniségre valló hanghordozás és a visszatérő motívumok tartják egységben. Hangja keresetlen és hétköznapi, közlékenysége ellenáll a szabályos formáknak, sőt, minél kisebb a kötöttség külsőleg, annál erősebb lesz belsőleg: legjobban a prózaversei tetszenek (*Káposztalevél, Első szerelem, Javaslat, Eltérítés*) – vagy legalábbis ezekben érzem töretlennek a szerkezet ívét, mert kitűnő részleteket innen is, máshonnan is bőven idézhetnék.

Érdekes, ahogy diákkori kedvencéről, Adyról gondolkodik: „miénk hát az elorzott örökség” – veszi tudomásul döbbenet – aztán a súlyos és a maga szempontjából teljességgel folytathatatlan örökséget így tudatosítja, régi rajongását meg nem tagadva, de

pontos helyzetérzékeléssel: „eresszen, de megáldjon előbb”.

A hétköznapi mosolygósan rosszkedvű költője, de nem a „keep smiling” szabványa, hanem a félszegen is megőrzött önérzet szabálya szerint. Nincsenek filozofikus távlatai, de körültekintésre és önelemzésre egyaránt alapozott önismerete jól működik: „S ha másként nem megy, egy ontológiai orgiát kéne tartani, végre, kipróbálni, ami kipróbálható (...) figyelni, hogy meddig tágítható a kör (...) — ártatlanságunkat végképp elveszítve — ismerni magunkra” — írja a *Javaslatban*.

Sejtésem szerint azonban nem az orfikus költészetben rejlenek a további lehetőségei (ha jól értelmezem ezt az „ontológiai orgiát”), hanem a világ megértésének további fokozataiban.

ALFÖLDY JENŐ

Bó k k o n G á b o r:

NÉHÁNY SZÓ A TIGRISEKRŐL

„Remélni annyi, mint várni a jó megvalósulásra. / A jó lehetőségei pedig örökkévalók.” Sokat elárul ez a mottóként választott Kierkegaard-idézet Bókkon Gábor első kötetről — elsősorban is utal a fiatal költő enyhén romantikus, rendkívül érzékeny lírai alkatára, mely szüntelenül mérközni kényszerül a való világ tapasztalásaival, s ettől kimondva-kimondatlanul egy keserű finton vonul végig legtöbb versén, de aki mégis — mivel mást nem tehet az önfeladás elfogadhatatlan lévén — szívdobbanásból pajzsot készítve, „agancs konoksággal” indul a hamis próféták ellen.

Bár a kötetben — a szokástól eltérően — semmi útbaigazító jellegű leírást nem találunk a szerzőről, figyelmes olvasással, azt hiszem, minden lényeges dologra fény derül. Bókkon alkatához a vallomásos líra áll a legközelebb, ennél fogva a kötet nem más, mint egy végtelen, kötődéseket, pillanatokait, helyzeteket, az emberi helytállás módozatait fogalmazó ars poetica. A nagyon lényeges első ciklus — Végül — szükségyszerűen aszociáltat a kései József Attilára, az életmű keserű tanulságaira. Bókkon mégis ezek fé-

nyében keresi saját lehetséges szerepének végső határait, kísérli meg pátosztól mentesen, minél pontosabban meghatározni a költői-etikai vállalás mibenlétét. „A te utad — ahol felizzó hegedűk / metszett gégével / kibontott ideggel / szólnának emberi nyelven” (Utad ott van). Erre az útra determinálja saját közvetlen gyökereinek gondos felkutatása-számbavétele, ennek kapcsán a hétköznapiakból kiemelt pillanatok helyenként egészen finom plasztikussággal történő megrajzolása, költészetté való átlényegítése. A szürrealista képzettársítások irányába mozduló rendkívül erőteljes képei időnként valósággal lebegtetik a verset: „Lókoponyahold ragyog / Teste sörényéjszaka — folyóig ér / és a puha has alatt / halak úsznak a tenger felé” (Soroksár). Számára különös módon éppen ez rejtethet magában veszélyeket: mikor vers gyanánt megelégszik néhány önmagában kétségtelenül szép metafora egy- más mellé illesztésével.

A költői finomságok direktebb felvonultatásának is szentel egy külön ciklust Bókkon. Amiben is dominál a zeneiség — szerzőnk elvégezte a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolát —, a könnyed forma görget ha nem is mázsás, de azért nem lebecsülendő súlyokat. Forma és tartalom ambivalenciájából adódóan a felszín alatt eltörölhetetlen groteszk fintor húzódik meg, emlékeztetve első sorban Füst Milánra — akinek bevallott hatása tán a leglényegesebb —, s kinek egy négy darabból álló kisebb ciklust is szentel a fiatal költő. Ez a *Hittantöredék*ben található, szándékoltan modoros, sőt Füst-höz hasonlóan enyhén klasszicizáló versciklus az egyik legjellemzőbb, legteljesebb vállalkozása Bókkon kötetének. Ellentétes, egymással perlekedő indulatok, gesztusok mozgatója e költeményeket — száműzhetetlen motívumuk a teljes elvegyülés utáni vágy és az önfeladással járó alkalmazkodás elfogadhatatlansága. „En is mennék itt hagyva magányos / sziklaházam / de TE ideparancsoltál — láb nélkül / mint a tengert.” Tulajdonképpen e nagyon dialektikusan épített vers menti meg végképp attól, hogy az önmagának szánt pózba merevedjen — hiszen e veszély is gyakorta megkísérti. Szerencsére, ennek általában tudatában is van, s ekkor ügyes ellenpontozással, hangsúlyozott groteszkkal igyekszik helyrebillenteni az egyensúlyt: „Szabadságunkért perelő fegyverek helyett / mi már csak ügyesen szerkesztett

kérvényeket / Szorongatunk...” (Üzenet Majakovszkijnak).

A szerelmes versekből álló részben — jellemző címe: *Játszmánk* — az emberi kapcsolatok is szabályos mérkőzsjelleget öltenek, melyekben mindkét fél önmagáért harcol. Jóllehet, a kiábrándult, elhagyott szerelmes póza erendendően sekélyes szerep, ami e témával való birkózást mégis többségében Bókkon javára dönti el: érzékeny megfigyeléseivel, patetikus talmi-magasságokból lerántva, a hétköznapiok szituációira hangszerelei mondandóját, ahol épp úgy tetten érhető a fokozódó, s nem is a legtisztességesebb eszközökkel vívott küzdelem, mint az élet egyéb helyzeteiben. „Oltár helyett hárter volt a lepedőnk, / fölötté precíz egymásba-robbanás.” (Három nehéz ének Évának). Tulajdonképpen egy kemény, helyenként nyers észlelésekben tükröződő felismeréssorozat szerves folytatása ez, a szubjektum valósággal történő folyamatos ütköztetése — mely mozdulat kellő dialektika híján előbb-utóbb szintén önmaga ellentétébe fordulhat, konvencióvá válhat.

Bár Kierkegaard szerint a jó lehetőségei örökkévalók, a költő, így Bókkon életében is megrendítőbb erejű, övön aluli ütés lehet a rosszal való találkozás. Minél élésebben körvonalazottak az összecsapódó felületek, annál nagyobb a sebesülés veszélye. Erről tanúskodik a befejező ciklus, a *Pépita orosz-lán*, mely a kényszerű válasz helyzetbe sodródás leírásaként is felfogható. Kiemelkedik szaggatott, de arányérzékét így is megőrző hangjával a *Február 19., Hárshegy*, mely alighanem az eddigieknél teljesebb, több oldalról megközelített szintézis-kísérletek felé indítja költőjét, mind erőteljesebb kérdőjeleket állítva a Kierkegaard-tétel mögé.

Bocsánatos egyenlenségeivel együtt egy kétségtelenül figyelemre méltó hang jelentkezésének dokumentuma a *Néhány szó a tigrisekről* — noha elsőkötetéseket tekintve ez úgyszólván alapvető kritériumnak mondható. Nem tartalmaz látványos szellemi akrobatamutatványokat, talán nem is dobja be a szerzőt egyszerre az irodalom mélyvizeibe — de közelítően pontos képet mutat egy fiatalemberről, akinek költészet nélkül a világ egésze megemészthetetlen, s aki még mesze van teljes költői megvalósulása lehetőség-szabta — és tágnak tűnő korlátaitól.

BEZZEG JÁNOS